

13.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMXII

Bertalan Péter: Fejér megye egyházpolitikai mozgásai, 1957-1968

A dél-dunántúli régió és Fejér megye helye, szerepe a régióban

Az alábbi tanulmány ún. regionális keretbe illeszkedő kutatást mutat be, Fejér megye 1957 és 1968 közötti egyházpolitikai mozgásait, összefüggéseit elemzi. Hangsúlyozni kell azt, hogy aránylag kis időintervallumban vizsgálódik, összeköti a lokális kutatást az országgal.[1] Gyarmati György *Egyház, sok rendszer és a történelmi idő* című elemzésében megemlíti: „Ami olvasható, az jórészt a kormányzati negyed, a pártklubok, a »politikai belváros« története. A vizsgálódás megáll a pesti oldalon a Nagykörútnál, s ennek nyomvonalán nyúlik át Budára a Gellért Szállótól a várnegyedig. A megmaradt hányad »ország-története« helyett egy »városállam« históriájára apadt a politikátörténeti tabló.”[2] Azonosulva Gyarmati György soraival, a korszak „vidéki” egyháztörténetének megismeréséhez próbálunk hozzájárulni.

Közép-Dunántúl sem természeti, sem pedig gazdaságföldrajzi szempontból nem pontosan körülhatárolható fogalom. Ha a Dunántúl térképét vízszintesen tagoljuk, akkor Fejér, Veszprém és Vas megye tartozik a Közép-Dunántúl fogalmának körébe. Ha függőleges felosztást alkalmazunk, akkor Fejér, Komárom, Veszprém megye területét sorolhatjuk ide.

Miután a földrajzi meghatározottság szempontja nem egyértelmű, célszerűnek az látszik, ha a két lehetőség közül az egyiket tájékozódási irányként elfogadjuk. Mindkét lehetőség kiindulópontjának – központi fekvése miatt – Fejér megyét lehet tekinteni.

1945 előtt Fejér megye gazdasági helyzetét a nagybirtok jellemezte. Az agrárszférán kívül 1920-ban csak két, 100 főnél többet foglalkoztató üzem működött. Ebben az évben a megye üzemeiben 1412 munkás dolgozott. Még 1940-ben is a gyáripárban dolgozó munkások évi átlagos száma 949 fő volt.

A megye mezőgazdaságára nagyarányú földkoncentráció volt jellemző. 1935-ben Fejér megyében volt az ország eladási korlátozás alá eső birtokosainak 26,4%-a, melynek nagy része egyházi birtok és hitbizomány volt. 1935-ben a nagybirtokosok egyhatoda Fejér megyében élt.[3] Az agráriumra épülő megye kevésbé modernizálódott gazdasága a II. világháború után elvesztette vezető szerepét. A szocialista tervgazdálkodás leglátványosabb produktuma, Dunaújváros, merőben megváltoztatta a gazdasági és a demográfiai viszonyokat. Az ipari fejlesztés a megyeszékhelyen is az országos ütemnél gyorsabb, látványosabb volt. Mindennek fontos következménye a népesség számának növekedése, s a társadalmi szerkezet átalakulása.

A népesség változása (1000 fő):[4]

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	296,00	358,76	390,66	399,20
A népesség számának változása:				
	1949-1959	1960-1969		
Természetes szaporodás	41,4	24,9		
Vándorlási különbözet	21,3	7,0		
Tényleges szaporodás	62,7	31,5		

Szembetűnő, hogy a lakosság számának növekedésében a migrációnak 1960-ig fontos szerepe van. A demográfiai változások döntően átalakítják az életvitelt, a szokásokat, a világszemléletet. A megye központi fekvése fontos szerepet játszott abban, hogy az állam jóval az országos átlag felett ruházott be, fejlesztette az ipart, hogy a számára ideológiailag kedvező szociális változásokat siettesse.

A felekezetek

Fejér megye politikai, gazdasági szempontból az ország fókuszpontjában van, legalábbis ahhoz nagyon közel fekszik. Budapest és a megye székhelye, Székesfehérvár alig egy órányi távolságra van egymástól.

Egyházkormányzati, egyházpolitikai szempontból a legfontosabb a katolikus egyházmegye, azaz a székesfehérvári püspökség, amelynek hatásköre Fejér megyén, mint közigazgatási egységen kívül kiterjed Pest megyére, Budapest jelentős részére, ezen kívül Veszprém, Komárom, Tolna megye kisebb térségeire.

A Székesfehérvári Egyházmegye katolikus hívőinek száma 410630, ebből Pest megyéhez 116500, Pesthez 80250 fő tartozik. A Fejér megyei katolikusok száma 172880.[5] A közigazgatási megye lakóinak száma 337 ezer fő.[6] Az egyházmegyéhez tartozó hívek közül 47,91% a közigazgatási megye határain kívül Pest megyében és Budapesten él.

Ha a megye vallási képét szemügyre vesszük, akkor kiderül, hogy az egyházak és az állam hivatalos szerve által számon tartott hívők létszáma 233 ezer. Ez a szám természetesen csak nagy megközelítéssel igaz. A megye lakosságának ez 69%-a. A fennmaradó 30% (104 ezer ember) már valamilyen módon elveszett az egyházak számára, legalábbis nem gyakorolja vallását.

A székesfehérvári püspökség állam- és egyházpolitikai szempontból egyaránt kiemelt szerepű helyen fekszik. A több közigazgatási megyére kiterjedő püspökség jelentős része Budapest területére esik. Az ország fővárosa a politikai történések fő színtere. A püspökség a fő egyházmegyével közvetlenül érintkezik. Az Esztergomi Egyházmegye területe szintén kiterjed Budapestre. Így a két egyházmegye tevékenységét mindenképpen össze kellett hangolni, mert ennek országos jelentősége is volt. Ezt az összetartozást erősíti, hogy a székesfehérvári püspökség az esztergomi érseki tartományhoz tartozott. A püspökség központja,

Székesfehérvár önmagában is frekventált hely. Szerepét kiemeli a kettős egyháztörténeti vonatkozás, tradíció. Az Árpád-házi királyok temetkezési, koronázási helye, az egyház szempontjából megszentelt hely, mert Szent István király is itt helyezték sírba. A felsorolt tények igazolják, hogy a székesfehérvári püspökség állami és egyházi szempontból megalapítása óta folyamatosan a katolikus hitélet fontos centruma és színtere.

Az '50-es évek végére, a '60-as évek elejére Fejér megyében olyan vallásszociológiai helyzet alakult ki, amely az egyházak működését megnehezítette. Ha ehhez hozzászámítjuk az 1956 utáni időszak állami egyházpolitikájának diktatórikus jellegét, akkor a vizsgálódásnak az a legfontosabb feladata, hogy megpróbálja felderíteni és megkeresni azokat az okokat, amelyek a vallás meggyengülésének amúgy is általánosan kitapintható, tapasztalható tényekkel igazolható trendjét még karakterisztikusabban megerősítik. Figyelembe kell venni azt is, hogy a Székesfehérvári (katolikus) Egyházmegye sematizmusában a hívők számára vonatkozó adatok az egyházmegyei gazdasági tanács által az egységes javadalmazás alapjául megállapított ún. státusz-számok.[7] Ez azt jelenti, hogy a megye egyházi vezetése csak azokkal számol, akik az egyházi adó rendszeres fizetésével hozzájárulnak az egyház működési feltételeinek biztosításához. Természetesen ez nem mond ellent az egyházzal, a vallással közvetlenül kapcsolatot nem tartók számának, sőt annak hitelességét erősíti.

A „státusz fogoly”, avagy az együttműködésre kényszerített egyház(ak)

Közhelynek látszik az a megállapítás, hogy az adott történelmi korszak mindig „kitermeli” azokat az egyéniségeket, akikre szüksége van. Ez érvényes az egyháztörténetre is. Három nagy püspök neve fémjelzi a katolikus reneszánsznak tekintett 1930–40-es évek Magyarországon a hitélet fellendülését: a veszprémi Tóth Tihamér, a székesfehérvári Prohászka Ottokár és Shvoy Lajos püspöksége kiemelkedő fontosságú. „Ha a századfordulón és századelőn Prohászka azt kereste-kutatta, hogy miként lehet megérteni a modern ember lelkivilágát és kibékíteni az örök kereszténységgel, s e téren maradandó megoldásokig jutott. Az 1930-as években Tóth Tihamér már egy más korszak, a technika és tömegkommunikáció korában egyeztetette össze sikerrel az igehirdetést, a pasztorációt a keresztény értékek közvetítését a társadalom széles rétegei felé a modern lélek nélküli technikával.”[8]

Agostino Casaroli *A türelem vértanúsága* című könyvében a közép-kelet-európai szocialista országok helyzetét így jellemzi: „nagy gondot okozó feladat volt, hogy a lehetséges mértékig be lehessen tölteni a püspöki székeket, olyan az egyházhoz és a Szentszékhez hű, legitim püspökökkel, akiket a kormányok is elfogadnak. Lengyelország és Kelet-Németország kivételével ez reménytelenül nehéz vállalkozásnak bizonyult (Nem azért, mintha nem lettek volna kiváló jelöltek, hanem a kormányok elvárásai miatt ezek »saját« püspökeiket akarták, nem az Egyházéit).”[9]

Casaroli a Szentszék vezető diplomatájaként mérte fel a magyarországi viszonyokat is, s össze tudta hasonlítani a blokkon belüli országok egyházpolitikai körülményeit. „A hatvanas évek elején a tizenkét magyar egyházmegye közül (a Pannonhalmi

Területi Apátságot nem számítva) csak ötöt irányított saját püspök – akik közül némelyik már igen idős volt –, három segédpüspökkel együtt. Három megyés főpásztor akadályoztatva volt, köztük a világszerte ismert esztergomi érsek és Magyarország prímása, Mindszenty József bíboros. Még a betöltetlen helyek vagy az akadályoztatott püspökök helyettesítésére kinevezett apostoli adminisztrátorok közül is akadályoztatva volt kettő.”^[10]

A Székesfehérvári Egyházmegye azon püspökségek közé tartozott, amelynek élén ugyan ott állt püspöke, Shvoy Lajos (illetve a munkáját segítő Kisberk Imre segédpüspök), de a főpásztori teendők ellátását, a püspöki aula működését illetően nem lehetett zavartalan körülményekről beszélni. Shvoy Lajos személyiségét, egyéniségét úgy ítélte meg a hatalom, hogy miniszteri biztost kell mellé állítani. „A valóságban az utolsó püspök, aki egy miniszteri biztos társaságát élvezhette a nyolcvanadik évében, mégis a küzdő szellemű Shvoy Lajos volt, akit sokan »második Mindszentynek« tartottak.”^[11]

A Székesfehérvári Egyházmegye aránylag fiatal püspökség. 1777-ben Mária Terézia alapította. Létrehozásában fontos szerepet játszott, hogy a török kiűzése után az óriási kiterjedésű Veszprémi Egyházmegye Nagykanizsától Budáig olyan nagy területet ölelt fel, amelyet a püspök lelkipásztori gondozásban részesíteni nem volt képes.^[12] Természetesen a Habsburg uralkodók „késő ellenreformációs” törekvései is erősítették a katolikus egyház, s vele az uralkodóház pozícióját.^[13]

Prohászka Ottokár idején 109 plébánia volt az egyházmegyében, Shvoy Lajos ezek számát 1950-ben 162-re emelte. Az esperesi kerületek száma is megkétszereződött: 12-ről 24-re nőtt. Shvoy Lajos egyszerre volt egyházszerző és építő. 40 éves püspöksége alatt 51 új templommal, illetve kápolnával gyarapodott a katolikus egyház. A II. világháború pusztításai okozta sebek az ő aktív közreműködésével gyógyultak be. Lelkipásztori és püspöki szerepe egyszerre mutatkozott meg a papnevelésben. Nagy figyelemmel kísérte a szemináriumban végzett nevelőmunkát, szívében viselte az újmisések sorsát. A püspöki könyvtár bővítése értékes ősnymtatványokkal, a székesfehérvári egyházmegyei múzeum 1938-as megnyitása kultúrapártoló tevékenységének eredménye. Sokat tett a templomi ének elterjesztéséért nemcsak a szűkebb haza területén, hanem annak határain túl is.^[14]

Az 1945-től 1948-ig tartó népi demokratikus átalakulás várakozásteli éveit a Rákosi-féle személyi kultuszba torkollottak. Az egyházakat ért vehemens retorziók már sejtették, hogy a Horthy-rendszer maradványainak tekintett egyházakkal, elsősorban a katolikus egyházzal szemben az új rendszer itt is a megsemmisítés szándékával lép fel. A tények ma már ezzel az időszakkal kapcsolatban közzismertek. A diktatúra következménye volt az 1956-os forradalom és szabadságharc. Az ennek elfojtása után következő Kádár-rendszer a személyi kultusz terroruralmától deklarátívan elhatárolta magát, de az 56-ban történeteket ellenforradalomnak minősítve ott folytatta, ahol Rákosi és társai abbahagyták.

Ha vizsgálatunk szűkebb területére koncentrálnunk, s a rendelkezésünkre álló forrásokat vallatjuk, szembetűnő jelenséggel találkozunk. A Fejér Megyei Levéltár iratait lapozgatva hiába keressük a máshol oly megszokottá, sztereotípiává vált, az egyházakkal, elsősorban a katolikus egyházzal kapcsolatban használt „ellenforradalmi” jelzőt. Ennek oka, hogy Fejér megyében a katolikus egyház megfegyverezése a többi megyéhez képest is túl jól sikerült, ami Shvoy Lajos

jellemét tekintve furcsának tűnik. Az események azonban önmagukért beszélnek. Más megyékben az egyházak rövid időre fellélegeztek. 1957–1958 nemcsak általános, hanem egyházpolitikai szempontból is a visszarendeződés, a restauráció időszaka. Ez a megállapítás az egyházpolitikára is érvényes, amiről Shvoy Lajos visszaemlékezései számolnak be.

A régi és a kibontakozó új diktatúra kontinuitásának egyértelmű bizonyítéka, hogy 1957. január 25-én Gálik István mint kormánybiztos Székesfehérváron a megyeházára hívta Bejczy Gyulát és Halász Ervint.[15] Dr. Bejczy Gyula 1956-ban és 1957-ben püspöki irodaigazgató volt. Halász Ervin 1956 és 62 között a püspök személyi titkáráként dolgozott az aulában.[16] A kormánybiztos felszólítja a püspököt, hogy azonnali hatállyal függeszse fel az irodaigazgató munkáját. Halász Ervin átmenetileg még elláthatja a személyi titkári teendőket. Kisberk Imre segédpüspököt, aki pedig ugyancsak január 25-én érkezett meg a püspökségre vidékről, előállították a rendőrkapitányságon, és ott közölték vele, hogy hagyja el Székesfehérvárt, ahonnan két évre kitiltják, Dunabogdányba száműzik. A kitiltás az egész megye területére vonatkozik. Dunabogdányt csak a Szentendrei Járási Rendőrkapitányság engedélyével hagyhatja el. Az egész egyházmegye valamennyi katolikus lelkészét érinti, hogy 1957. március 1-jétől június végéig megvonták a kongruát. A retorzió újabb lépése, hogy április 20-án a rendőrség Büttner Ferenc provokáriust, aki ugyancsak a püspöki aulához tartozott, Halász Ervinnel együtt azonnali hatállyal, 3 órán belül kitiltották Székesfehérvárról, a megye területéről és Budapestről. A római Sacra Congregatio Concilii dekrétuma Mórász Pál kanonokot érintette, amennyiben a dekrétum a rendszerrel együttműködő békepapokat eltiltja a hivatás gyakorlásától.

A püspöki kar tagjait az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) elnöke 1957. március 16-ra rendelte magához. A megbeszélésen többször erélyes felszólalás hangzott el a püspökök részéről. Shvoy Lajos *Önéletrajzában* többször utal a vita heveségére: „Az ÁEH elnöke erősen kifogásolta, hogy Szombathely, Vác, Veszprém és Székesfehérvár püspöke nem hajlandó az októberi események utáni kinevezéseket tárgyalások útján rendezni, és ezzel Mindszenty törvénytelen politikáját követik.” Az elnök bejelentette, hogy az Elnöki Tanács 1957. évi törvényerejű rendeletében szabályozta az egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulás módjait. Kemény retorzió ez Mindszenty 1956-os rádióban elhangzott beszédéért. Érthető, hogy a tárgyalások forró légkörben folytak.[17] Az ÁEH elnöke és a püspöki kar tárgyalásai kompromisszumos eredményeket hoztak. Mórász Pál irodaigazgatói állásba való visszahelyezését a hivatal elnöke továbbra is követelte. Ezt a Szentszék nem fogadta el. Az ÁEH Kisberk Imre visszahelyezését ígérte. Potyondi Imrét a Budapesti Központi Papnevelő rektorává nevezték ki,[18] s megkapta a Vörös Zászló-rend 3. fokozatát. Az állam a számára fontos 8 békepap papi funkciójába való visszahelyezését követelte a püspököktől. Mórász Pál neve is az inkriminált 8 személy között szerepelt.

A rendőrség 1957. március 13-án Langhammer János plébánost kitiltotta Sztálinvárosból. Egy hét múlva a város tanácselnöke felmondta annak a barakképületnek a használati jogát, ahol a katolikus egyházi szertartások folytak. A tanácselnök „lepratelepnek” aposztrofálta az építményt, ami leromlottságát, elhanyagoltságát tekintve nem is volt alaptalan. Éveken át éltek ilyen körülmények között a Sztálin nagymű és a közötte létrehozott „szocialista város” építői már jó ideje.

1957. március 14-én letartóztatták Szendi Józsefet, Csontos Márton, Vajk Gyulát, Németh Lászlót, Kelényi Ottót, Tóth Istvánt, Gyarmati Istvánt, Horváth Kálmánt, Miklós Antalt. Később P. Horváth Ferenc, Dobosi Ferenc, Füstös Antal következett. Dobosi 4 hónapot töltött vizsgálati fogságban. Az év végén Füstös Antal maradt még letartóztatásban. Mindez kiegészült azzal, hogy miközben a legtöbb megyében megszűnőben volt az egyházak feletti közvetlen cenzúra, töretlenül, annál keményebben érvényesült Székesfehérváron és Budapesten.

Gálik István 1957. március 21-én már miniszteri biztosi tisztségben tölti be pozícióját. Shvoy Lajos szerint 1956 utolsó napjaiban még az „oroszkat szidta”, most pedig az „ellenforradalmi visszaélések” megtorlójaként jelentkezett.[19] A régi diktatúra hamarosan kényelmetlenné vált az új rendszer számára. 1957. augusztus elején Gálik István megvált székesfehérvári beosztásától.[20]

A miniszteri biztosi pozícióban Bay László következett. Folytatta elődei taktikáját. Az erőviszonyok az aulában Shvoy számára némileg kedvezőbbé váltak. Közel kétévi távollét után Halász Ervin visszatérhetett a püspöki titkári pozícióba, Bejczy Gyula pedig irodaigazgatói teendőket látott el. A főpásztornak azonban kompromisszumot is kellett kötnie. Ebben a püspöki kar meghátrálása is szerepet játszott. Mórász Pált protonotárius kanonokká, címzetes préposttá nevezte ki. A pápai dekrétum természetesen továbbra is fennállt, de a püspökök az egyházi törvények értelmében „kényszer hatása alatt az illető felelősségére” cselekedhetnek. Ez a helyzet az adott pillanatban lehetővé tette, hogy Mórász Pál saját felelősségére elfogadhassa a címeket. Mórász is érezte azonban, hogy ez a lépése nem a legszerencsésebb, ezért egy ideig nem élt rangjával.[21]

Az 1957–58-as esztendő Fejér megyében lezajló egyházpolitikai történései arról tanúskodnak, hogy a Kádár-rendszer ebben a számára politikailag fontos megyében épp olyan kemény eszközöket alkalmazott az egyházakkal, különösen a katolikussal szemben, mint azt az előző diktatúra tette. Shvoy Lajossal szemben azonban csak fél sikert tud elérni, engedményekre kényszerült.

A Kádár-rendszer historiográfiájának fontos kérdése a periodizáció, benne az egyházak történetének szakaszolása. Az egyházpolitikával és a rendszer értékelésével foglalkozók többsége 1958-at tartja vízválasztónak, természetesen akad olyan is, aki 1957-et, van, aki az 1957–58-as esztendőket, de találkoznak olyan véleménnyel is, amely 1956-ot tekinti határvonalnak.[22]

Az 1958-as párthatározat néven elhíresült dokumentum a Kádár-rendszer első olyan politikai deklarációja, amely felvázolta az „új” egyházpolitikai koncepciót, s a benne foglaltak egyszerre taktikai és stratégiai értékűek. A megyékben a határozat végrehajtásához nagy apparátust mozgósítottak. Volt olyan megye – például Somogy – ahol az egyházak, felekezetek helyzetét nagyon pontosan felmérték.[23] Fejér megyében ilyen felmérésre nem került sor. A rendelkezésre álló dokumentumok nem hivatkoznak a párthatározatra. Ennek csak az lehet az oka, hogy Fejér megyét egyházpolitikai szempontból kiemelten kezelte a korábbi egyházpolitika, amit a miniszteri biztosi felügyelet egyértelműen bizonyít.

Shvoy Lajos úgy emlékezik az 1959-es évre, hogy minden a régi keretek között folyt tovább Bay László miniszteri biztos, azaz az egyházügyi főelőadó ellenőrzése alatt. A püspökkel nem kereste a kapcsolatot. Mórász Pál, az állam által az aulába

„kinevezett” irodaigazgató cenzúrázta a leveleket, intézkedett mindenben. A leveleket késéssel bontották fel, a hivatalos válasz ezekre tíz napot is késett. A főelőadó szép szóval, illetve fenyegetéssel próbálta a papokat megnyerni a békepapi mozgalom számára.[24] A papság döntő részének aktivizálása semmilyen módszerrel nem sikerült a passzív ellenállás miatt, amit a főelőadó jelentése is igazolt.[25]

Nem hagyható említés nélkül ebben a konfúzus helyzetben Tabódy István története. A Fejér megyei lelkész tragikus sorsa jól szemlélteti, hogy a Rákosi- és a Kádár-rendszer politikája szorosan kapcsolódott egymáshoz. Az 1950 és 54 között Recskén raboskodó Tabódy szabadulása után szeminarista lett a székesfehérvári egyházmegyében, Shvoy püspök a Központi Hittudományi Akadémiára küldte. 1953. május 3-án állami nyomásra kitiltották az intézményből, 1956. október 11-én visszavették, 1957. május 17-én ismét letartóztatták, decemberben szabadult. 1958. június 13-án szentelték pappá.

Tabódy ezután Shvoy Lajos utasítására továbbra is a szemináriumban maradt. Mivel idősebb volt társainál,[26] tekintélye néhány előjárónál is nagyobb volt. A székesfehérvári főpásztor tartotta Tabódyval folyamatosan a kapcsolatot, informálta, milyen gondok merültek fel – elsősorban a hivatalos politika szempontjából – a kispapokkal kapcsolatban. 1956 után a kispapok elleni nyomozást a szemináriumi előjárók végezték. Ezek „az állam által valamilyen ok miatt kényszeríthető emberek voltak, kivéve az akkori spirituálist”. [27] A Budapesti Központi Papnevelő rektori teendőit 1957 és 68 között Potyondi Imre látta el.[28] Az ő szerepe a későbbi történetekben is sajátos. 1957-ben a szemináriumról kispapokat vitt el a karhatalom. Ennek gyakorlati indító oka igazán nem volt, csupán az a feltételezés, hogy valamilyen módon részt vettek a forradalom eseményeiben, amit azóta sem sikerült bizonyítani senkinek. Az eltávolított szeminaristák között volt Tabódy István, aki rövid idő múlva újból Shvoy Lajos közbelépése miatt került vissza a szemináriumba. Tabódy lett az ellenállás kiindulópontja. 1958-ban újra el kellett hagynia a szemináriumot tíz társával együtt, ahová azonban továbbra is szabadon bejárhatott. A bent maradóktól a kizártakat elítélő nyilatkozatot akartak a püspökök segítségével kicsikarni. Shvoy Lajos saját szeminaristáit ennek megtagadására szólította fel. Tabódy ezután bekapcsolódott az ún. földalatti mozgalomba, amelynek célja, hogy az egyre növekvő lelkészhiányt titokban felszentelt új papokkal pótolja. Erről a püspökök tudtak. Volt, aki nem értett vele egyet, nem támogatta. A székesfehérvári főpásztor azonban két diakónusát pappá szentelte. Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó ezért megneheztelt rá, mert ezzel az idős püspök megszegte az állam és az egyház közötti megállapodást, továbbá – úgymond – elárulta a püspöki kart.

Tabódy életdrámájának második felvonása, hogy 1961-ben tizenkét esztendőre ítélték nem utolsósorban azért, mert jelentős részt vállalt abban, hogy az egyházüldözés évtizedeiben a papság ellenálló része állami engedély nélkül, a hatalom szempontjából titokban szentelt fel papokat. Bűnéül rótták föl, hogy külföldi követségeken, így a francia diplomáciai képviselőten keresztül kapcsolatot tartott a Vatikánnal.[29] A börtönben is bátor magatartást tanúsító pap a vele – jóval később – készített riportot a következő gondolatokkal zárta: „A Jóisten még Recskén három képben megmutatta a jövőmet. Nem álmomban, hanem ébren, beszámítható állapotban. Gyönyörű templom mennyezetet láttam. Amikor beállítottam Shvoy atyához azzal, hogy pap akarok lenni, ő bevitt a kápolnába

imádkozni. Fölnéztem a mennyezetre, ugyanazt láttam.”[30]

Az ÁEH-n túlmenően a belügyi szervek folyamatosan beavatkoztak az 50-es évek végén is az egyházmegye irányításába. Az 1958-as diszpozíciókkal kapcsolatban Shvoy visszaemlékezése szerint egy nyomozó százados és egy civil ruhás nyomozó kereste fel. Tájékoztatták néhány lelkésze – Csontos Márton, Dobosi Ferenc, P. Horváth Kálmán, Miklós Antal, Sente Imre, Galamb Imre, Lendvai Zoltán – diszponálási ügyében.[31] A felsorolt papok közül Dobosi Ferenc, P. Horváth Kálmán, Miklós Antal, Sente Imre börtönbüntetést is kapott.[32]

Az 1956-os forradalommal kapcsolatban Füstös Antalt 15 évi börtönre, Koblinger Lászlót 3 évre, Németh Lászlót 1 évre, Orbán Györgyöt 8 hónapra ítélték. Shvoy Lajos megemlítette, hogy Németh László és Orbán György büntetését 3 évre felfüggesztették.[33] A sematizmus alapján azonban megállapítható, hogy Koblinger László büntetését is felfüggesztette a bíróság.[34]

1961-ben a katolikus egyház elleni újabb támadás a politikai hatalom részéről, bár országos méretű, a politikai szempontból frekventált Székesfehérvári Egyházmegyét az átlagnál is keményebben érintette. Sok katolikus lelkésznél – Sulyok János, Bejczy Gyula, Németh László, Kölley György, Tabódy István, Marlók István, Lanber Benedek, Tarnóczy János, Tamás János, Söveges Aladár, Pálos Bernandin – voltak házkutatások. Ez egy monstreper előkészületét tette vélelmezhetővé, amelynek célja az egyházon belül kibontakozó hitbuzgalmi mozgalom, az ún. „regnumosok” megfékezése, visszaszorítása. Ennek a mozgalomnak erős volt a civil társadalmi beágyazódása, ezért tartotta a politikai vezetés veszélyesnek. Tabódyt 13 évre, mellette Kölley Györgyöt 3 évre ítélték. A lelkészek megfélemlítését a napokig tartó kihallgatások fokozták. Mint szó volt róla, csak a Tabódy elleni ítéletet hajtották végre.[35]

1962-ben személyi változás következett be az egyháziügyi főelődói tisztségben. Bay Lászlót Lovrek Károly váltotta fel. Az 1962. évi első negyedévi jelentést már ő állította össze. Január 17-én tisztelgő látogatáson jelent meg a püspöknél, és átadta az ÁEH elnökének személyes üzenetét is. A jelentésből óvatos optimizmus csendül ki az ordinárius magatartásának megváltozását illetően. Ennek konkrét oka az, hogy Felnémeti Ferenc etyeki lelkészt és Vajk Gyula bodajki plébánost felfüggesztette a papi szolgálat alól a főpásztor. Felnémeti Ferenc 1962-től 1966-ig, Vajk Gyula 1963–64-ben nem gyakorolhatta hivatását.[36] Felnémeti esetében még az 1961-es egyházellenes retorzió utóhatásáról lehetett szó. Vajk Gyulával kapcsolatban is feltételezhető ez, de az ő esetében a püspök talán taktikázott, megpróbálta a politikai vezetés által kicsikart büntetést prolongálni.

A két lelkész büntetésének végrehajtása ellenére továbbra is megmaradt a hatalom bizalmatlansága. Az új főelődó sejtető stílusban jelezte, hogy Shvoy Lajos körül nincs minden rendben: „Az elnök elvtárs üzenetének visszhangjáról konkrétan nem hallottunk, csupán találgatások voltak tapasztalhatók, hogy pl.: nem akarta aláírni, házi fogságban van”. A lakosság körében is terjedt a hír, hogy házi fogságban van. Egy tömör kijelentő mondat utal a főpásztor helyzetére: a püspök „az elnöki üzenetben – az ÁEH elnökéről van szó – ajánlott megszigorításokat betartja”. [37] Ez utalás arra, amit a lakosság is tudott, vagyis, hogy a püspököt mozgásában és ordináriusi jogában súlyosan korlátozták.

Kisberk Imrét, a segédpüspököt is megemlíti a jelentés. A főelőadó szerint az 1956 és 58 között a papi tevékenységéből felfüggesztett, majd a székesfehérvári belvárosi plébániára visszatért főpapot továbbra is fegyelmezni kellett. Csak annyi pozitívumot látott magatartásában, hogy Kisberk Imre elmondta viselkedésének okait. A püspöki palotában ritkán fordult meg, de a titkárral jó volt a kapcsolata. A főelőadó megemlítette még Pásthy Antal gondnok egyházmegyei pénztáros nevét is, akivel Shvoy bizalmas kapcsolatban volt.[38] Külön fejezet foglalkozott a fiatal papokkal. A főelőadó úgy értékelte, hogy a fiatal Fejér megyei papok magatartásával sem az állam, sem az egyház nem volt megelégedve. Mindennel szemben közömbösek, zárkóztak, élük saját mindennapi életüket. Politikailag 10 évvel elmaradnak a kortól. A békepapok jelenlétében az 1962. február 13-án meghívott káplánok azért nem jelentek meg a megyei politikai tájékoztatókon, mert, ahogy ők mondták, lelkiismeretük ellen cselekednének. A főelőadó szerint azonban elfogadták a rendszer gazdaságpolitikáját, hisz többségük szegény szülők gyermeke. Nem volt mit siratniuk a múltból, de nem értettek egyet az államnak a vallással szemben tanúsított politikájával sem. A főelőadó állítása szerint volt olyan megnyilvánulás is, amely elítélte az egyház 1945 előtti és aktuális magatartását is. Arról is szó esett, hogy a fiatal káplánok és a plébánosok között is ellentét alakult ki. A fiatalok nehezen fogadták el az alárendeltséget. A papi koronákon az idősebbek hangsúlyozták, hogy a fiatal papoknak két típusa van. Az egyik világius felfogású, egyéni utakon jár, bátran bírál, de önkritikája nincs. A másik típus ennek ellentéte. Jó szándék jellemzi, de lelki ereje kicsi, a nehézségek letörnek. Az előadó hanyagsággal, nemtörődömséggel, a kezdeményezési készség és képzettség hiányával is megvádolta a fiatal lelkészeket, mondván, hogy az idősebb papok ezért nem voltak velük megelégedve.[39]

Az előadó tájékoztatója bizonyítja, hogy a politikai hatalom az egyház papságának megosztására törekedett. Ebben támogatókra is talált a békepapok között. A fiatal papokkal szembeni averziókat a Központi Szeminárium növendékeinek rendszerellenessége táplálta. Tabódy szerint a szeminárium vezetése összejátszott a politikusokkal, hogy a kibontakozó ellenállást felszámolja. A szemináriumban is az idősebb papi generáció kezében volt az irányítás.

Mórász Pál kanonok, a megyei katolikus békebizottság elnökeként nagyon aktív tevékenységet fejt ki, munkáját a főelőadó nagy elismeréssel nyugtázza. A tájértekezletek megszervezésében Bokor Ferenc dunaújvárosi plébános érdemeit emeli ki. A békepapi mozgalom azonban ennek ellenére nem tud igazán elfogadható eredményt felmutatni. A fiatal papok közül senki sem jelenik meg a megyei politikai tájékoztatókon. Némi emelkedés ugyan az év elejéhez képest a résztvevők számában kimutatható. A megszokott 23-25 fő helyett 1962 második felében két tájékoztatón 40 körül volt a megjelentek száma.[40]

A II. Vatikáni Zsinat a Szentszék politikájának megváltozását jelentette. XXIII. János óvatos, de határozott lépései következtében a kelet-európai szocialista országok katolikus egyházai, hívei számára a remény felcsillant. „A II. Vatikáni Zsinat nyomán megtört a jég, ami lehetővé tette, hogy a keleti országokból néhány püspök, és ha óvatosan is, de beszéljen. Így lépésről lépésre tárultak fel és körvonalazódtak a Szentszék számára korábban csak másodkézből, az uralkodó rezsimek híveitől vagy ellenzékétől származó információk nagyvonalakban, és nem mindig pontosan ismert viszonyok” – írja Casaroli bíboros *A türelem vértanúsága* című memoárjában.[41] A magyar kormány sem zárkózott el a párbeszédétől: az első

megbeszélésekre 1963 májusában sor került.[42] A kapcsolatok felvételéhez a kedvező háttérrel teremtett az Elnöki Tanács 1963. évi törvényerejű rendelete a közkegyelem gyakorlásáról. Érthető az öröm, amellyel Shvoy Lajos az amnesztiát fogadta. Ő azokhoz tartozott, akik Lovrek Károly szerint azt a szélsőséges véleményt vallották, hogy a megbüntetettek igaztalanul szenvedtek. A főpásztor értelmezése szerint az amnesztia azokra is vonatkozott, akik bírói eljárás alá nem estek, vagy már letöltötték a büntetést, de egyelőre el vannak tiltva a papi hivatás gyakorlásától. A főelőadó ezt az állásfoglalást azért hangsúlyozta jelentésében, mert a Székesfehérvári Egyházmegye kiemelten érintett nagy számú, a politika által üldözött, erőszakkal felfüggesztett lelkésze ügyében emelte fel szavát a főpásztor. Shvoy kérte Hídvégi Ernő, Trimmer Elek, Hídvégi Ervin, Felnémeti Ferenc, Sente Imre, Vajk Gyula és Halász Ervin büntetésének megszüntetését. A kérését azzal indokolta, hogy ha a kormány meg tudott bocsátani azoknak, akik el voltak ítélve, akkor feltétlenül bocsásson meg azoknak is, akik ellen nem folyt bírói eljárás. Az előadó ezután felvázolta azt a politikai háttérrel is, amely Shvoy reményeit, kérését megalapozza. Utalt Kádár János beszédére, amely az állam és az egyház viszonyát taglalta, és a békepapoknak is tetszett. A főelőadó szerint a papság semleges része[43] is várakozással fordult az állam felé. Lovrek Károlynak a papok megemlégtették a püspökök kinevezésének kérdését, abban bíztak, hogy a Vatikán által kinevezett főpásztorok fogják irányítani az egyházmegyéket. A főelőadó úgy látta, az éremnek két oldala van, és a jobb viszony kialakítása elsősorban a papság magatartásán múlik, ez pedig a Székesfehérvári Egyházmegyére elsőrendűen vonatkozott.

Az 1962. évi országgyűlési választások előkészületeibe a békepapok – Mórász Pál, Mátyás Kálmán, Kisteleki Antal – is bekapcsolódtak. A katolikus bizottság képviselőjében minden járásba elmentek, sok plébánossal beszéltek. A főelőadó is látogatta a plébániákat. Tapasztalatai érdekesek. Az ÁEH bűnének tartotta, hogy több helyen a jelölőgyűlésre nem hívták meg a papot annak ellenére, hogy kapcsolata a helyi tanáccsal kifogástalan. Azt sem helyezte, hogy Fejér megyében egy pap sem tagja a tanácsoknak, illetve egyetlen papot sem jelöltek tanácsstagnak.[44]

A II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatban a jelentés beszámolt arról, hogy a haladó, azaz a békepapok a pápa által képviselt irányvonal győzelmében bíztak, s féltek attól, hogy a beteg XXIII. János pápa meghal, és az Ottaviani bíboros által képviselt konzervatívok kerekedhetnek felül, ami újból XII. Pius irányvonalának visszatérését jelentené. A főelőadó megjegyezte azonban azt is, hogy ezek a kétségek tájékozatlanságot bizonyítanak, mert nem a pápa és Ottaviani személyes küzdelméről, hanem az egyházon belüli reformerek és a konzervatívok szembenállásáról van szó. A zsinaton résztvevő püspökök többsége már nem támogatta a konzervatív álláspontot. Az ún. semleges papok óvatosak voltak, egyetértettek a pápával, de annak szellemében cselekedni még nem mertek. Ennek oka – mondta a főelőadó – a megyéspüspök magatartása. Shvoy ugyanis nem beszélt a zsinatról, annak pozitív vonatkozásairól. A főpásztor és környezete azt hangsúlyozta, hogy a pápa a következő ülészsakra több püspök részvételét várta. A főelőadó ezután egy katolikus pap levelét idézte a cölibátussal kapcsolatban. A levél annyiban érdekes, hogy jól szemléltette azokat a gondokat, kérdéseket, amelyek a papi életmóddal voltak kapcsolatosak, s amelyeket a katolikus egyházzal szembenálló erők támadási felületként jól ki tudnak használni. Ezután a főelőadó újból megemlíti a fiatal papok problémáját a küszöbön álló országos értekezlet

ürügyén. Tömören és találóan fogalmazta meg a fiatal papok ellenállásának okát, mondván, azért nem mennek el a számukra szervezett országos értekezletre, mert, ahogy ők mondják, „azt a szekeret, amely eltiprásukra törekszik, nem tolhatják”. Arra az ellenvetésre, hogy más egyházmegyéből részt vettek az értekezleten a fiatal papok, azt válaszolta, hogy onnan sem önszántukból mentek. A püspöki aula idézőszerű értesítése még jobban elriasztotta őket. Ez természetesen nem a püspök meghívója volt, aki az állam által a papok számára szervezett értekezleteket beavatkozásnak tartotta az egyház ügyeibe.

Shvoy sokat foglalkozott a fiatal lelkészekkel. Születésnapján – jegyezte meg a főelőadó – a püspök idejének egy részét arra szentelte, hogy az esperesekkel a fiatal lelkészek helyzetéről elbeszélgessen, megértésre, segítségre buzdítva őket. Itt újból az idős és a fiatal generáció szembenállását részletezte a jelentés. Sajátos érvként jelent meg az, hogy a fiatalok véleményét, állásfoglalásait a püspök, a segédpüspök és környezete befolyásolta, ami közrejátszott abban is, hogy a békepapi mozgalom gyenge, vezetői nem megfelelőek, s az általános papi vélemény szerint új embereket kellene a mozgalom élére állítani. A főelőadó úgy látta, hogy ezzel a békepapi mozgalom megtorpedózása volt a cél, amiben jelentős szerepe volt a fiatal papság magatartásának. Ennek bizonyítására a főelőadó idézett egy kamaszkorú tanuló neki írott leveléből: „Tisztelt Miniszteri Biztos Úr! Bizalmas kéréssel fordulunk Önhöz. Ne pártfogoljanak olyan papokat, akik minden becsületes ember előtt közutálatnak örvendenek. Iszákos, becstelen, hazug, kétszínű [...] magatartásúak. Ezekkel szemben értsék meg azokat, akiket, ha kell dobnak és rúgnak. Csak ezek után számíthatnak arra, hogy a fiatalok szívéből bizalom és együttérzés fakad. Bízunk segítségében. Budapesti papok kérése ez a fehérvári fiatal papokért, káplánokért.”^[45] Feltehetően a levelet egy olyan fiatal írta, akire nagy hatást gyakorolt egy fiatal hitoktató, vagy éppen papi rokona volt. A levél bevezető mondatainak kemény fogalmazásától eltekintve azt dokumentálta, hogy a hatósági erőszaktól való félelem még mindig nagy. Mivel a katolikus egyházzal való viszony rendezése a külpolitikai összefüggések miatt a „nagypolitika” rangjára emelkedett, még a miniszteri biztossal ellenőrzött és az általa adminisztratív módon, direkt eszközökkel irányított Fejér megyében is tájékoztatót kellett tartani a községi, járási, városi tanácsi vezetőknek, hogy a régi módszerek helyett újak alkalmazására lett szükség, közeledni kellett a papsághoz. A legtöbb vezető ugyanis – a főelőadó tapasztalata szerint – a pártállam egyházpolitikájának „változásával” nem volt tisztában.^[46]

Shvoy Lajos elvi szilárdsága, a politika szempontjából felfogott hajthatatlansága egyre kellemetlenebb lett a Vatikánnal tárgyaló kormánynak. Az ÁEH elnöke, mint arról a főelőadó beszámolt jelentésében, 1963-ban személyesen találkozott a püspökkel. A találkozóknak a miniszteri biztosság megszüntetése volt a témája. Az ÁEH elnöke az idős főpap megpuhítására törekedett. Az utolsó egyházmegye, ahol az egyházakkal szembeni nyílt diktatúrának ez a módszere még működött 1963-ban is, Fejér megye volt. Érthető, hogy az állam számára is kényelmetlen volt már a biztosi intézmény fenntartása egy olyan egyházmegyében, amely közvetlen kapcsolatban volt a politikai centrummal, Budapesttel. Shvoy Lajos kemény ellenállást tanúsított, ezért volt szükség a főelőadó szerint arra, hogy Csala László, a megyei tanács fősztályvezetője is tárgyaljon a püspökkel. A XXIII. János pápa halálának alkalmából kiadott püspöki körlevél, valamint az állam és egyház közötti megállapodás betartatása tették szükségessé a találkozót. A főelőadó pontosabban nem határozta meg az okokat. A találkozóknak a fősztályvezető visszhangozta az

ÁEH elnökének és a főelőadónak gondolatait, a miniszteri biztosság időtartama csak a püspöktől függött, és az ő érdekében történt a „felügyelet”, mert elejét akarták venni az esetleges szituációknak, amelyekre a főpásztor sok precedenst szolgáltatott. Mint már szó volt róla, XXIII. János súlyos betegsége a Vatikán és a szocialista országok közötti kapcsolatfelvételt többek véleménye szerint fékezhetette, halála pedig meg is akadályozhatta. Mivel Shvoy is XII. Pius irányvonalának képviselője volt, a kelet felé nyitás új vatikáni irányvonalát nem fogadta el, de meghajolt XXIII. János akarata előtt. Ez az engedelmes, elfogadó attitűdöt jelentette részéről. Ezt a főelőadó úgy mutatta be, hogy a pápa életében a püspökök soha nem volt egy pozitív nyilatkozata az egyházfőről. Ennek a kijelentésnek ellentmondott az az ugyancsak az előadó által említett tény, hogy Shvoy a székesfehérvári bazilikában XXIII. János életművét méltatta, s nagyra értékelte. Jellegzetes fordulattal fejezte ki a főelőadó a békepapoknak s velük együtt a magyar politikai vezetésnek a hangulatát: „A mozgalmi papok reménykednek abban, hogy VI. Pál nem csinál pálfordulást, de azok tartanak és félnek” a diplomata papától.[47]

A zsinattal kapcsolatban a papság reakciós része – ahogy a politikai zsargon nevezte – nem nyilvánított véleményt. Ha mégsem térhetett ki előle, a főelőadó kifejezésével élve, „általános frázisokkal” próbálta kikerülni. Ennek ellenére előfordult, hogy kénytelen volt megnyilatkozni. Ez történt Kisberk Imre segédpüspök esetében, amikor a koronaülésen szóba került egy távirat elküldése a vatikáni zsinathoz. A segédpüspök ellenezte a táviratot, mondván, a Székesfehérvári Egyházmegye papságát nem képviselte senki.[48] Ehhez csupán annyit érdemes hozzáfűzni, hogy a magyar kormány szemében akkora szálka volt a székesfehérvári püspök, hogy a zsinatra való kiutazásának engedélyezésére semmi esély nem lehetett. A főelőadó úgy állította be a dolgot, mintha VI. Pállal szemben is a megye katolikus papságának egy része ellenérzéssel viseltetett volna.

Nagy érdeklődést mutatott Lovrek Károly egyházügyi főelőadó mind az állam és a Vatikán között folyó tárgyalások, mind a zsinat iránt. A Vatikán aktivizálódását és azt a tényt, hogy a Szentszék tematizálta a tárgyalásokat, Lovrek így kommentálta: „A reakció a nyugati hírmagyarázatokból táplálkozva nagy bizakodással tekintett a tárgyalások felé. A tárgyalások felvételét, megkezdését a rendszer gyengeségével és azzal magyarázta, hogy a szocializmus felépítése a római katolikus egyház nélkül lehetetlen, következésképpen a kormánynak engednie kell, és lényegében az egyházat régi pozíciójába kell visszahelyezni. Beszéltek arról, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal megszűnik, a 22-es törvényt megsemmisítik, a mozgalom megszűnik létezni, néhány intézményt, sőt egy kis földet is visszaadnak, a szerzetesrendeket visszaállítják stb. Merték azt is állítani, hogy ezek lényegében a Vatikán feltételei, és teljesítésük nélkül a Vatikán nem tárgyal. A fenti várakozásukat a következőkkel támasztották alá elsősorban:

a) A szocialista tábor meggyengült, nem egységes, félnek az európaiak a sárgáktól, s így kénytelenek az európai összefogás érdekében az egyházaknak engedményeket tenni, nemcsak Magyarországon, hanem a többi szocialista országban is.

b) Magyarországi vágyaik és azok beteljesedését azért várták, mert így tudták, hogy a szovjet csapatok kivonulnak, a magyar államnak pedig nem lesz ahhoz ereje, hogy

bármit is megakadályozzanak.”[49]

A kommentárban megszólalt az ortodox kommunista félelme a változásoktól, de egyúttal az is bebizonyosodott, hogy a vatikáni diplomácia felismerte a hruscsovi és a kínai politika szembenállását. A főelőadó azt is tudta, hogy Hruscsov felajánlotta a szovjet csapatok kivonását Kádárnak, aki azt elutasította. Lovrek álláspontja: „Visszalépní egy jottányit sem akarunk. A törvényesség betartása kötelező volt a miniszteri biztosság után is, és e követelés megmarad és meg is kell maradnia az élet minden területén, függetlenül a Vatikántól való viszonytól. Nagyon fontos azonban, hogy ezt mindenki betartsa, és itt gondolok az egyházügyi főelőadókra.” A II. Vatikáni Zsinattól – az ökumeniától, a keresztény egyházak egymásra találásától – való félelem, valamint az egzisztenciális félelem is erőteljesen befolyásolta a főelőadó nézőpontját.[50]

Az 1963 második negyedévéről készült jelentés végén a főelőadó panaszkodott. Szomorú tényként említette, hogy Fejér megye papjainak jó része még 1949-nél tart az állam politikájának értékelésében. Egy pap kijelentette: nem tudta, hogy az egyházügyi megbízottat akkor is fel lehet keresni, ha nem hívatja, bizonyára fél attól, akit az állam a papok ledorongolásáért fizet. Volt, aki az ellen emelte fel szavát, hogy párttag gyermeke nem járhat hittanra. Volt olyan is, aki Marx és Engels jelentőségét elismerte, de véleménye szerint még nagyobb lenne az, aki a kommunizmusról lefejtene a materializmust. A katolikus papok magatartása abban is kifejeződött, hogy a megyei politikai tájékoztató előadásokon a meghívott 50-60 főből 30 jelent meg. A katolikus bizottságon belül Mórász Pál kanonok, Becse Ferenc esperes és Mátyás Kálmán püspöki irodaigazgató végeztek kiemelkedő munkát.[51]

A politikai nyomás továbbra is erősen nehezedett az egyházakra, melyeknek vezető testületeiben az állam igyekezett a számára lojális papokat pozícióhoz juttatni. A káptalan összetétele 1962-ben kedvezően változott a javunkra – írta jelentésében a főelőadó. Azzal, hogy a katolikus egyházmegye két új tényleges kanonokját, valamint Mátyás Kálmánt „haladó gondolkodású, pozitív” embereknek minősítette a főelőadó, a káptalannak már a rendszer iránt 5 lojális és két „ingadozó” tagja lett.[52]

„Az egyházaknak kell alkalmazkodniuk hozzánk és nem fordítva” – a változó kontextusban

Az 1964–65-ös esztendő egyházpolitikai szempontból azért fontos, mert 1964-ben megszületett a magyar állam és a Vatikán között a részleges megállapodás, s a következő évben befejeződött a II. Vatikáni Zsinat. A két esemény nem független egymástól, sok szállal kapcsolódott össze. A Vatikánnal kötött egyezmény lazított a többi keresztény egyház bilincsein is hazánkban, a zsinat pedig meghirdette valamennyi keresztény egymásra találásának újszerű – a protestánsok által már több évtizede felvetett – gondolatát. A két fontos esemény korabeli megítélésének közös vonása volt a reménykedő bizonytalanság mind egyházi körökben, mind a lakosság ez iránt érdeklődő részében. Az egyezménnyel

kapcsolatos elvárások sokfélék. Ezek foglalkoztatták a középszintű, azaz a megyei vezetést is. Ezért vált szükségessé, hogy 1964. január 23-án a megyei tanács elnöke fogadja a katolikus bizottság tagjait. A jelentésben a főelőadó úgy fogalmazott, hogy mind megyei, mind országos viszonylatban lábra kapott a reakciónak az a híresztelése, hogy lényeges változások történnek az állam és egyház viszonyában, és ennek következtében a mozgalmi papok elmarasztalásban részesülnek. A híresztelés lényege a következő volt:

1. Az Állami Egyházügyi Hivatal megszűnik, és mint egy alosztály működik majd a Művelődésügyi Minisztérium keretén belül.
2. A püspökök ordináriusi jogkörükben teljesen szabad kezet kapnak, az állam semmibe sem szólhat bele és érvényét veszíti az Elnöki Tanács 1957-ben hozott hírhedt 22-es számú rendelete.
3. A mozgalmi papoknak lényegében vissza kell vonulni, mivel kompromittálták magukat, és a vezetés a nem mozgalmi (békepapi) és nem is szélsőségesen „reakciós” papok kezébe kerül.
4. A szovjet csapatok kivonulnak, és az államnak ereje sem lesz beleszólni egyházi ügyekbe.
5. Új püspökök lesznek, természetesen az apostoli kormányzók és az olyan püspökök helyett, akik az állammal normális kapcsolatot tartanak fenn. Természetesen Shvoy Lajos marad, sőt megerősítik. Így került volna a hírek szerint Kisberk Imre Veszprémbe vagy – egy másik variáció szerint – Győrbe.
6. A Mindszenty-kérdés végleges megoldásában is sokan reménykednek.

A békepapok félelmét Miklós Imrének, az ÁEH elnökhelyettesének egy országos értekezleten elhangzott állásfoglalása feloldotta.

A Vatikán és a magyar állam tárgyalásairól^[53] lényeges dolgokat a közvélemény nem tudott meg, csak a nyugati rádiók híradásai tájékoztattak.

A tárgyalásokhoz megfelelő légkört is kellett teremteni. Erre szolgált a miniszteri bizottság megszüntetéséről az ÁEH elnökének üzenetében közölt hír. Erről többet még a főelőadó sem tudott. Amikor a püspökkel ismertették az üzenetet, azért meglepődött, mert nem várta még. A püspök figyelmét arra is felhívták, hogy ez az előlegezett bizalom nem az ő, hanem általában a magyar egyház, a Szentszék és a magyar állam jó viszonyának a következménye. A miniszteri bizottság feloldásáról Shvoy közvetlen környezetén kívül még senki nem tudott, és azok is nagyon óvatosak voltak, nem nyilatkoztak. Némi iróniával kommentálta azt a hírt is, hogy Shvoy Lajos és Kisberk Imre dicsérő levelet kaptak a Vatikántól, s ennek az lett a következménye, hogy a főpásztor kitüntetést kap majd Rómából, Kisberk Imre pedig győri püspök lesz. Az aulán belül csak annyi lett a bizottság feloldásának egyetlen következménye, hogy Shvoy Lajos aktivizálta Halász Ervint, aki személyi

titkárként átvette az adminisztratív teendők irányítását, s ezzel kikapcsolta a püspöki irodaigazgatót, Mórász Pált. A püspököt figyelmeztették e lépés veszélyére.

Az állam és az egyház kapcsolatának újraértelmezése a főelődó szerint fontos kérdéssé vált. A papok az egyház államtól való függőség megszüntetését követelték, revízió alá akarták venni az 1950-ben kötött megállapodást, mert azt sokak szerint a „békepapok” kötötték. Sajátos megfogalmazásban értékelte a politikai törekvések egyházakra gyakorolt hatását a főelődó. Úgy látta, a demokratizmus szele, amely mind a katolikusokra, mind a protestánsokra egyaránt érvényes volt, érezte hatását az egyházközségekben, presbitériumokban is, amelyek nehezen tűrték a felülről jövő utasításokat, de egyelőre kénytelenek belenyugodni.^[54]

Az állam és egyház között megkötött részleges egyezmény útjából minden akadályt igyekeztek elhárítani a tárgyaló felek. Ezek közé tartozott az az ominózus levél, amelyet a Szentszék küldött Shvoy Lajosnak, melynek tartalmára, hangvételére csak következtetni tudunk a főelődó jelentéseiből. Mint láttuk, a püspök a pápai üzenet pozitív kicsengését hangsúlyozta. A főelődó megfogalmazásában a levél viszont figyelmeztetés volt a Vatikántól, amely a püspök értelmezése szerint munkájának elismerését tartalmazza és ennek következménye, hogy a zsinatra is elmehet. A levél előfeltétele volt annak, hogy az állam beleegyezzék a zsinatra való elutazásába. Bizonyítja ezt az is, hogy Shvoy Lajos ehhez kérte az ÁEH beleegyezését. Arról, hogy a Vatikán magatartásának megváltozását kérte – jegyezte meg a főelődó –, nem beszélt a püspök. Magatartásában a főelődó megállapítása szerint látszott a „csak azért is” és az „utánam az özönvíz” politikája.

Az idős püspök korát meghazudtoló aktivitással végezte főpásztori teendőit. Sok helyen bémált, volt olyan nap, amikor kétszer is. A békepapokkal szemben azonban keménynek mutatkozott. Gondot okozott a főelődónak, hogy Koblinger László nagykarácsonyi és Telegdi László székesfehérvári plébánost gondnokság alá helyezte. Az 1964-es diszpozíciós tervben három mozgalmi papot akart elhelyezni, helyükbe a számára megbízható papokat tenni. Újból megpróbált lazítani a munkáját bénító ellenőrzésen azzal, hogy Mórász Pál irodaigazgatót igyekezett távol tartani az adminisztrációtól. A főelődó arról panaszkodott, hogy vele szemben megpróbálta a püspök akaratát érvényesíteni. „Megfenyegeti, ha nem akar olyasmint elintézni, ami még nem aktuális vagy nem ért valamivel egyet (pl. kongrua-ügy).”^[55] A püspök nem hátrált meg, még azon az áron sem, hogy emiatt esetleg nem kapja meg az ÁEH hozzájárulását a zsinatra való kiutazáshoz.

Az ordináriusi jogok legsúlyosabb korlátozása a diszpozícióba való beavatkozás. Shvoy Lajos 1964-es diszponálási terve meglehetősen nagy felháborodást váltott ki a főelődóból. Elképesztőnek, az utóbbi pár év legsúlyosabb tervezetének nevezi. Negatívumait azzal magyarázta, hogy Halász Ervin a püspök személyi titkára készítette, s kihasználta a miniszteri biztosi intézmény megszűnését. A két legsúlyosabb kifogás az volt, hogy négy békepapot akart helyéről elmozdítani, s közülük egyet nyugdíjba küldeni. Espereseknek és főespereseknek a számára megbízható papokat – dr. Németh László, dr. Páthy Antal, Berkényi Alajos – akart kinevezni. A diszponálандók száma magas volt. A diszpozíció személyi kérdés is, amely a hierarchikus felépítésű egyházszerzetben amúgy is válthatott ki ellenállást. A főelődó szerint maga a diszpozíció nagy felháborodást váltott ki,

mert a nagyszámú diszponálást indokolatlannak tartották. Két lelkészt fel is kellett emiatt függeszteni a püspöknek.[56] Az idős főpappal szemben alkalmazott taktika félig-meddig bevált. A pártállam képviselője mindig kihasználta azt, hogy az elégedetleneket a főpásztor ellen hangolja. Ehhez jó eszköz volt a katolikus békebizottság, amely tagjainak mozgékonyasága miatt elért a plébániáig. A megyei politikai tájékoztatók nem alkalmasak a lelkészek befolyásolására, mert a megjelenést a katolikus papok többsége a rendszer melletti nyílt kiállásnak tekintette, s emiatt elutasította. Helyette az úgynevezett tájértekezleteken, amelyeket néhány esperesi kerületnek tartottak, látszólag nem politikai céllal, hanem inkább a papságot közvetlenül érintő kérdések felvetésével, lehetővé vált az egyházi fegyelem fellazítása, amely ürügyet teremtett a direkt beavatkozásra. Ilyen beszélgetéseket folytattak tizenkét lelkésszel. Egy részükről a katolikus bizottság tagjai alig hallottak valamit. Kerestek olyan ellenálló – a püspökkel szemben álló – szelleműeket, ahogy a főelőadó nevezi őket, akik alig tudták, hogy mit kezdjenek a békepapi mozgalommal. Pozitív ellenérvet nem tudtak felhozni a békepapi mozgalom ellen, de a főpásztortól való tartás és a mozgalom népszerűtlensége távol tartotta őket az együttműködéstől. Ilyen beszélgetéseket folytattak Kelényi Ottóval Székesfehérváron, Orbán Győzővel Csókakőn, Burján Imrével Bodajkon, Baksa Antallal Ercsiben, Kálmai Jánossal Martonvásáron, Tihanyi Józseffel Iszkaszentgyörgyön, Molnár Istvánnal Kálozon, Horváth Istvánnal Agárdfürdőn, Páthy Vilmossal Perkátán, Horváth Pál káplánnal Dunaújvárosban, Dolmány Vendellel Nagyvenyimen, Galamb Imrével Sárbogárdon, Mohai Lajossal Rácalmáson, Gábor Jánossal Sárszentágótán, Török Ferencsel Abán. A főelőadó ezeket „jellemző” beszélgetéseknek nevezte, így hangsúlyozva azt, hogy informatív értékük volt.[57]

Ezzel a taktikával szemben vette fel a harcot Shvoy Lajos. A főelőadó jelentésében beszámolt arról, hogy a hatalom nyomására a püspöknek ugyan nem sikerült sem a főesperesi, sem az esperesi kinevezéseket megváltoztatni, de Németh László főesperesi vizitációval bírta meg, Páthy Antal pedig koronaülést tarthatott. Ez utóbbi döntését még az illetékes főesperessel, Aradi Ignáccal sem közölte.[58] Ennek a magyarázata az, amit az 1964-es évet értékelő zárójelentésében a főelőadó megállapított. Eszerint az esperesek többsége lojális magatartású. A 14 esperesből kimondottan csak dr. Németh László ráckeresztúri plébános „ellenzéki”, közülük 6 békepap, de a többivel az említett egy kivételével sincs különösebb probléma. Az áthelyezés vagy elhalálozás miatt megüresedett esperesi helyekre Shvoy az 1957-es 22-es számú elnöki tanácsi törvényerejű rendelet értelmében az állam hozzájárulása nélkül nem nevezhetett ki lelkészt. Három esperesi helyet a hatalom jelöltjeivel töltöttek be, egy kerület élére pedig a püspök senkit sem volt hajlandó kinevezni. Ennyire tudott csak ordináriusi jogaival élni.[59]

A püspök helyzetét nehezíti az is, hogy a káptalan összetétele is az állami akaratnak megfelelően alakult. Működését azonban kedvező összetétele ellenére sem tudja a főelőadó tapasztalata szerint a politika elvárásainak megfelelően végezni. Shvoy ezt a testületet kikapcsolta az egyházkormányzásból, s a hatóság keze ideig már nem ért el.[60]

Ha nem is „treuga dei”-t, de legalábbis ideiglenes fegyverszünetet lehetne elvárni az egyezmény után. A megyei katolikus békebizottság ülésén 1964. október 6-án a főelőadó részéről elhangzott az állam és a Szentszék között kötött részleges egyezményről egy lakonikus értékelés: „Több van benne, mint amire számítottak és

sok nincs benne, amiről bizonyos körök álmodoztak.”[61]

A magyarázatot is a főelőadó összegzése adja meg, amely a megállapodás után született. Véleménye szerint az egyházpolitika helyességét mutatta az a tény, hogy a Vatikán forszírozta a tárgyalásokat, és kénytelen volt egy sor tény tudomásul venni, amelyről pár évvel ezelőtt még hallani sem akart. A párt helyes egyházpolitikája elhallgattatta a belső reakciót is, hiszen nem tudott lényeges ellenérveket felsorakoztatni, ugyanakkor az állami szervek egy sor törvényteleniséget fel tudtak sorakoztatni a különböző egyházakkal szemben. „A magyar állam és a Vatikán között megkötött részleges megállapodás nálunk – állapította meg a főelőadó – nem teremtett új helyzetet, hiszen továbbra is ugyanazokkal a püspökökkel kell tárgyalnunk, akikkel a megállapodás előtt, ugyanazok a céljaink, amelyek voltak. [...] Azon kell lennünk továbbra is, hogy a papság közéleti szereplése ne szaporodjon, az egyház maradjon továbbra is a templom falain belül, mert a tapasztalat azt bizonyítja, hogy közéleti szereplésük során elsősorban a papok és csak tized annyira állampolgárok. [...] A diszpozíciót illetően eddig is az volt a helyzet, hogy a 22-es törvény – az Elnöki Tanács 1957. 22-es számú törvényerejű rendelete – adott legtöbb segítséget. Mivel azonban a 22-esen kívül is voltak, vannak és lesznek elképzelések, eddig is kemény harcot követeltek és ezután ez még fokozódik.” A diktatúra csak annyit engedett a megszorításokból, amennyi a látszólagos kompromisszumhoz elég, de nem jelentette a meghátrálást a katolikus egyházzal szemben. Nagyon sok segítséget adhat a főelőadó meglátása szerint a püspök környezete, nagyon fontos, hogy ezzel a kapcsolat jó, s olyan legyen az aula összetétele, amely az együttműködést megkönnyítette. A cél a 22-es tvr. segítségével az aulát ilyené tenni. A diszpozíciós elképzelések megvalósításában az esperesek nagyon sokat tudnak segíteni. A szocialista társadalomba való beilleszkedés kérdésével kapcsolatban megfogalmazta az ultimátumot: „Az egyházaknak kell alkalmazkodni hozzánk és nem fordítva.”[62] Két lényeges vonást szükséges kiemelni az értékelésből. A megállapodás az állami egyházpolitika pozícióit nem gyengítette meg, azon lényegében a főelőadó véleménye alapján nem változtatott. Nemcsak a katolikus egyház, hanem a többi számára is figyelmeztetés az a néhány általánosító érvényű mondat, amellyel a főelőadó azokat is megfenyegeti.

Ez a magabiztosság tükröződik az 1965-ös év első negyedéről szóló jelentésben is, amelyben újból Shvoy Lajos az elsődendő „vádlott”: „Az egyházkormányzat továbbra is Shvoy Lajos megyéspüspök reakciós vezényletével tevékenykedik és más, a haladóbb, a világ eseményeit világosan felmérő vezényszó nagyon halk, alig hallható, de a Shvoy-féle vezénylet kihalása után nagy erővel fog a felszínre törni. Ma még a székesfehérvári egyházkormányzat nagyon középkori, de a kapitalista módszerekkel keveredik. A külvilágot, a reális tényeket nem látó ordinárius, aki tudatosan reakciós – és kár minden csepp energiáért, amely az ő megtérítését szolgálná – nem törődne semmivel és senkivel.”[63] A főelőadó stílusa az előző jelentésekhez képest kíméletlenül kemény. Indulatának azért engedett szabad folyást, mert a püspököt továbbra sem tudta rákényszeríteni arra, hogy a nyakára ültetett, őt ellenőrző irodaigazgatót elfogadja, s helyette Halász Ervinben, személyi titkárában bízott meg inkább, aki magára haragította az állam hatalmának képviselőjét.[64]

Shvoy Lajos egyszerre tett tanúságot bátorságáról és humanizmusáról. Úrhidán a templom renoválása után mondott beszédében megemlítette, hogy a szovjet

hadsereg nagyon sok templomot fosztott ki. Érthető, hogy a főelőadó ezt a kijelentést nem vette jó néven. Ugyanakkor kénytelen volt elismerni, hogy a püspök az árvízkárosultak megsegítésére főpásztori körlevelében felhívta a katolikus hívek figyelmét.^[65]

A Szentszék politikájáról, annak magyarországi vonatkozásairól érdekes összefüggéseket állapított meg Lovrek Károly. Shvoy személye, mint láttuk, az óvatos vatikáni diplomácia számára épp úgy gondot okozott, mint a Szentszékkel kötött egyezményt a maga számára sikerként elkönyvelő magyar kormánynak. Shvoy Lajos számára is gondot jelentett az 1964-es részleges megállapodás megítélése. A főelőadó arról írt, hogy a Vatikánt a világban végbement változások kényszerítették politikájának megváltozására. A püspök is ezt volt kénytelen tudomásul venni – mondta a főelőadó. „Ahogy a Vatikán, ugyanúgy Shvoy püspök maradt lényegében a régi. [...] A Vatikán és Shvoy közötti különbség az, hogy Shvoy még irreálisabban szemlélődik a világban, mint a vatikáni körök némelyike. Kényszerhelyzetbe hozza a püspököt a többi püspök magatartása is. Tehát a következő tényezők kényszerítő hatása alatt áll a püspök:

a) az országban végbement változások,

b) a politikailag fejlettebb tömegek,

c) a Vatikán esetenkénti pozitív lépései,

d) a püspöki kar pozitív, az állam iránti lojális állásfoglalása.”^[66] – értékelte Lovrek Károly a politikai helyzetet.

A helyzetértékelés megállapításai közül az első és a második szorosan összefüggött. Az országban végbement változások a 60-as évek közepére mind gazdasági, mind társadalmi szempontból jelentősek voltak. A „tömegek politikai fejlettsége” kifejezés a fejlettség szó ellenére nem pozitív tartalmú. Ebben az a világnézeti átalakulás fogalmazódott meg, amelyet a pártállam a vallásos világnézet elleni harcban a maga számára sikerként könyvelt el. Ez a küzdelem sok áldozattal járt, hiszen életet követelt, félelmet, erkölcsi, morális közömbösséget alakított ki. Elindítója volt a morális válságnak is, amely akkor még nem látszott, hiszen tudati torzulások lassú folyamatként a mélyben játszódtak le, s generációk váltak áldozataivá. A „Vatikán esetenkénti pozitív lépései” – megállapításban és az „esetenkénti” szóban megfogalmazódott a pártállam képviselőjének kétsége, bizalmatlansága. A pozitív szó pedig azt jelentette, hogy csak azokat a vatikáni lépéseket értékelte a főelőadó, amelyek az állam pozícióit erősítették az egyházzal szemben. A kompromisszum kifejezést azért nem használja, mert a másik fél törekvéseinek igazságát kizárta, elutasította. A püspöki kar lojalitásának kérdése egyértelmű elismerést váltott ki a főelőadóból. Ez a magyar katolikus egyház Achilles-sarka. A püspöki kar és a magyar állam viszonya a Kádár-rendszerben összetett, bonyolult kérdés. Legalább annyira, mint a Szentszék és a magyar állam kapcsolata. Itt fogalmazódott meg az a kérdés, hogy a magyar katolikus egyházat mennyire, hogyan orientálta a szentszéki diplomácia, a II. Vatikáni Zsinat.

A zsinatról a főelőadó véleménye szerint akár XXIII. János pápa, akár VI. Pál szerepét illetően a katolikus papság nem nyilatkozott. A határozatokat a papok még nem ismerték, csak a liturgia átalakítása terén tette meg a magyar egyház is az első lépéseket. Az ökumené, amely a zsinat egyik fontos témája volt, a keresztény és a nem keresztény vallások dialógusát egyaránt jelentette. Magyarországon a protestáns egyházak és a katolikus egyház közötti párbeszéd a protestáns egyházak magatartása miatt nem létezett, ha voltak is ilyen kezdeményezések – vélekedett az előadó –, azok elenyészőek. Ebben szerepet játszott szerinte az is, hogy a katolikus papság el sem tudta képzelni az ökumenét katolikus vezetés nélkül, már azért sem, mert többen voltak. Nem véletlen tehát, hogy a protestánsok az ökumené és az ellenreformáció közé egyenlőségjelet tettek. A főelőadót a történelmi keresztény egyházak közeledésének lehetősége aggasztotta.[67]

A nemzetközi helyzet változásai, benne a Szentszék kapcsolatainak erősödése a szocialista országokkal, feltörték a keleti blokk államainak zárt külső és egymást is elválasztó belső burkát. Fejér megyéből is egyre több pap járt külföldön, de nagy volt a hozzánk látogatók száma is. A kölcsönös látogatások formálták a papi közvéleményt, a külföldön rólunk kialakított képet. A főelőadó erről is beszámolt feletteseinek. A papokkal folytatott beszélgetések során tapasztalható volt a meglepedettség és a meglepetés. Sokan nem úgy képelték el Magyarországot, mint amit tapasztaltak. A nyugatiak is elismeréssel nyilatkoztak. Ezekben az elismerésekben azonban megfogalmazódott fenntartásuk is. A tőlünk kiutazó papok Csehszlovákiáról és Romániáról voltak a legrosszabb véleménnyel, és sok esetben – a főelőadó szóhasználata szerint – nacionalista hangot ütöttek meg. Nagy elismeréssel nyilatkoztak azonban Lengyelországról és Jugoszláviáról. E két országot csupán egyházi szemüvegen keresztül nézték. Az illető országok egyházpolitikája tetszett nekik a legjobban, mert ott még működő rendeket, épülő templomokat és teológiákat láttak. Különösen tetszett nekik Jugoszlávia, mivel ott egyházi kezelésben levő földet is találtak. Célozgattak arra, hogy nálunk is úgy volna jobb. Álláspontjuk a főelőadó számára nem meglepő, hiszen csak mint egyházi személyek szemlélődtek. Azt nézték, hogy mit volna jó átvenni az illető országból. Beszámolóját a főelőadó azzal a megállapítással zárta, hogy ezeknek a véleményeknek a képviselői nem vették figyelembe a történelmi múltat és az ország sajátosságait.[68] A záró gondolattal a főelőadó saját egyházpolitikai elkötelezettségét, elfogultságát bizonyította. Abban igaza volt, hogy a lengyel és jugoszláviai helyzet lényegesen eltért a miénkétől, de arról megfeledkezett, hogy ennek egyházpolitikai következményei a mi viszonyaink között azért voltak mások, mert az állami politikát sokkal inkább vezérelhették a mi esetünkben Moszkvából, mint a másik két országban. Csehszlovákia és Románia megítélésében elsősorban a belpolitika, az egyes egyházak közötti történelmileg kialakult vagy erőszakkal kialakított erőviszonyok játszottak döntő szerepet.

A II. Vatikáni Zsinat vállalkozott arra, hogy a gyorsan változó világban támpontokat adjon a hívek számára, de azt nem vállalhatta magára, hogy az egyes nemzeti egyházak számára receptet adjon. Shvoy Lajos felismerte annak szükségességét, hogy a papság, a hívő megismerkedjen a zsinaton elhangzottakkal, a határozatokkal. A tájékoztató előadások, amelyek 1966. március 6. és április 13. között hangzottak el, a főelőadó értékelése szerint csak ismertető jellegűek voltak, feladatokat nem szabtak meg. Hiányolta a főelőadó, hogy az előadók a hazai viszonyokról nem szóltak, a zsinati határozatokat nem vonatkoztatták a hazai helyzetre. Erre különösen *Az egyház a modern világban* című konstitúció kínált

lehetőséget. Az előadó – dr. Németh László – a konstitúció társadalmi kérdésekkel foglalkozó részeit kihagyta. A megyében a papság zöme – állította a főelőadó – még a Rerum Novarum időszakában él, és XXIII. János pápa koncepciójáig sem jutott el. Úgy látta, nincs különösebb csodálni való azon, hogy az előadók nem tudták definiálni, a modern világban hogyan kell viselkedni, élni, dolgozni a papoknak Magyarországon, a szocializmus körülményei között.^[69] A bíráló észrevételek a maradiságot, a konzervativizmust vetették a megye papságának szemére. Modernnek lenni a főelőadó szerint annyit jelentett, mint elfogadni a fennálló társadalmi rendet, azzal teljes mértékben azonosulni. Érthető, hogy sem dr. Németh László, sem a többi előadó, akit a püspök bízott meg, nem vállalkozott és nem is vállalkozhatott politikai állásfoglalásra, mert ez veszélyes volt. Lovrek Károly meglehetősen sokat foglalkozott a II. Vatikáni Zsinattal, ami azt bizonyítja, hogy a keleti politika (Ostpolitik) újra tematizálta a Vatikán és a szovjet blokk viszonyát, s új utat nyitott a kapcsolatokban. Ez pedig az előrelépés perspektíváját nyitotta meg a szemben álló felek számára.

Jegyzetek

[a cikk elejére.](#)

[a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

[1] Ld.: Bertalan Péter: Kelepecében. Az állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban 1957–1968. Kaposvár, 2010.

[2] Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945-1989. Szerk.: Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Bp., 2010. 14. p.

[3] Összefoglaló jelentés, Székesfehérvár, 1965. július 14. – Fejér Megyei Levéltár (továbbiakban: FML.) 0033/1965.

[4] Magyarország megyéi és városai. Bp., 1975. 235. p.

[5] A Székesfehérvári Egyházmegye névtára az Úr 1967. esztendejében. (továbbiakban: Névtár, 1967.)

[6] Összefoglaló jelentés. Székesfehérvár, 1965. július 14. – FML. 0033/1968.

[7] Névtár, 1967.

[8] Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon, 1919-1945. Bp., 1997. 245. p.

[9] Casaroli, Agostino: A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok. (1963-1989) Bp., 2001. (továbbiakban: Casaroli, 2001.) 78. p.

[10] Casaroli, 2001. 123. p.

[11] Casaroli, 2001. 134. p.

[12] Névtár, 1967.

[13] A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára, Székesfehérvár, 1977. (továbbiakban: Névtár, 1977.)

[14] Névtár, 1977. 139-142. p.

[15] Shvoy Lajos: Önéletrajz. Szerk.: Mózy Gergely. Székesfehérvár, 2002. (továbbiakban: Shvoy, 2002.) 130. p.

[16] Névtár, 1977. 255., 261. p.

[17] Shvoy, 2002. 132. p.

[18] Névtár, 1977. 272. p.

[19] Shvoy, 2002. 135. p.

[20] Shvoy, 2002. 135. p.

[21] Shvoy, 2002. 139. p.

[22] Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon, 1944-1971. Bp., 1985.; Magyar Országos Levéltár, XIX.-A-21. (Állami Egyházi Hivatal iratai) XIX.-A-21-C-00/26/a/1981. 2. dob.; Poór József: A magyarországi református és evangélikus teológia felszabadulásunk utáni történetének vázlata. – Uo. XIX-A-21-C-000/15. 2. dob.; A magyarországi protestáns egyházak teológiai spektrumának alakulása 1945-től napjainkig (Tervtanulmány). – Uo. XIX-A-21-C-0006/j. 2. dob.

[23] Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről, 1959. IV. negyedév. 1959. augusztus. 3. – Somogy Megyei Levéltár, XXVII. 518. f. (= MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai.)

[24] Shvoy, 2002. 142. p.

[25] Békepapok részére tartott előadássorozatról jelentés. Székesfehérvár, 1961. július. 22. – FML. 0030/1961.

[26] Tabódy István a II. világháborúban a fronton harcolt, és súlyosan megsérült. Ezután kérte felvételét a Központi Szemináriumba, ahol kiemelkedő szervező munkája miatt a kispapok egyik vezére lett.

[27] Elmer István: Börtönkereszt. Bp., 1994. (továbbiakban: Elmer, 1994.) 114. p.

[28] Névtár, 1977. 272. p.

[29] Névtár, 1977. 112. p.

[30] Elmer, 1994. 127. p.

[31] Shvoy, 2002. 139. p.

[32] Shvoy, 2002. 152. p.

[33] Shvoy, 2002. 139. p.

[34] Shvoy, 2002. 165. p.

[35] Shvoy, 2002. 146. p.

[36] Shvoy, 2002. 146. p.

[37] Jelentés 1962. január 1-től március 31-ig. Székesfehérvár, 1962. március 31. – FML. 0044/1962.

[38] Névtár, 1967.

[39] Uo.

[40] Uo.

[41] Casaroli, 2001. 129. p.

[42] Casaroli, 2001. 40. p.

[43] Valószínű, bízott abban, hogy őket is a hivatalos politika mellé állítja a konszolidáció hangulata.

[44] Jelentés az 1963. január – márciusi munkáról. Székesfehérvár, 1963. április 5. – FML. 002/1963.

[45] Uo.

[46] Uo.

[47] Jelentés 1963. április 1-től július 1-ig. Székesfehérvár, 1963. július 2. – FML. 002/1963.

[48] Jelentés 1963. október 1-től december 31-ig. Székesfehérvár, 1964. január 2. – FML. 002/1963.

[49] FML. 0015/1964.

[50] FML. 0046/1966.

[51] Jelentés 1963. október 1-től december 31-ig. Székesfehérvár, 1964. január 2. – FML. 002/1963.

[52] Uo.

[53] A Vatikán és a Magyar Népköztársaság diplomáciai kapcsolatainak érzékeny és kevésbé ismert pontjait tárja fel alapművében: Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a 60-as években. Bp., 2005.

[54] Jelentés az első negyedévi munkáról. Székesfehérvár, 1964. április 1. – FML. 0015/1964.

[55] Jelentés a II. negyedévről. Székesfehérvár, 1964. július 22. – FML. 0015/1964.

[56] Jelentés a III. negyedévről. Székesfehérvár, 1964. szeptember 30. – FML. 0015/1964.

[57] Összefoglaló a Fejér Megyei Katolikus Bizottság 1964. évi tevékenységéről. – FML. 0015/1964.

[58] Uo.

[59] Jelentés az 1964. évi munkáról. Székesfehérvár, 1964. december 15. – FML. 0015/1964.

[60] Uo.

[61] Uo.

[62] Gondolatok az egyházpolitika továbbviteléről a Magyar Állam és a Vatikán között megkötött részleges megállapodás után, Székesfehérvár, 1964. október. – FML. 0059/1964.

[63] Jelentés az 1965. I. negyedévi munkáról. Székesfehérvár, 1965. március 30. – FML. 0020/1965.

[64] Uo.

[65] Összefoglaló jelentés 1965. Székesfehérvár, 1966. január 2. – FML. 0020/1965.

[66] Uo.

[67] Uo.

EPA03307_egyhaztorteneri_2012_01_003-024.htm

[68] Összefoglaló nagy jelentés. Székesfehérvár, 1965. július 1. – FML. 0033/1965.

[69] Jelentés az 1966. I. félévi munkáról. Székesfehérvár, 1966. július 2. – FML. 0040/1966.

13.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMXII

Fejes János – Kőszeghy Miklós: Rajtunk a Vízözön – Egy ősi történet új funkciójában?

I. Bevezetés

A mítoszok újra feldolgozása a modern kultúra egyik legújabb és egyre népszerűbbé váló jelensége, melynek kutatására a tudománynak több figyelmet kellene szentelnie. A 20. század közepén kialakuló New Age és „új vallási mozgalmak” megjelenésével az antik világ kultúrája új értelmezést nyert a jelen kor embere számára.^[1]

A New Age gondolati körének alapja egy asztrológiai megfigyelés: a 2000. évvel belépünk a Vízöntő csillagjegy korszakába, amely a mozgalom támogatói szerint nagy változásokat fog hozni a világ életében. Az embereket e gondolatkör szerint egyfajta új öntudatra fogja ébreszteni az új korszak, amely alapján a világ sokkalta összefüggőbb részletekből áll, az ember többre hivatott, mint amit eddig tett. Ez a többre való elhívás, többlet képességeket is feltételez, melyekhez különféle módszerekkel lehet eljutni, ezek kutatása és kialakítása a New Age legfontosabb következménye, a rengeteg féle „új vallási mozgalom”. A New Age inkább jelenség, mint ideológia, mert túlságosan szerteágazó, az irányzatban nem tapasztalható semmi jele valamiféle egységes „dogmatika” meglétének. Társadalmi háttérét a szekularizáció, a keresztény egyházak hatalmának és jelentőségének ledöntése, a korábban ismert és elismert gyökerek megtagadása, újra értelmezése biztosítja Európában és az USA-ban.^[2]

Mára a New Age, főként a nyugati világban nem csak egy elkülönülő réteg vallási mozgalma, hanem a mindennapok része. Lényege minden esetben a kultúra bizonyos fokú kritikája. Fontos elem a New Age teória és praxis kialakításában a nyugati ezotéria, misztika és okkultizmus, amely segítségünkre lehet a társadalom megjavítására, azonban nem új keletű, hanem régen háttérbe szoruló jelenség a nyugati társadalomban.^[3] Az újonnan fellelt szimbólumok pedig rengeteg régi-új jelentést tartalmaznak.^[4]

Nem véletlen tehát, hogy a New Age elterjedésének időszakában, (az elmúlt néhány évtized) a mitológiai témájú kulturális termékek (irodalom, film, zene, képzőművészet) egyre nagyobb teret kaptak. Elegendő, ha csak a fiatalok körében nagy népszerűségnek örvendő Tolkien műre, a Gyűrűk Urára gondolunk, amely az 1950-es években jelent meg, azonban valódi sikert a mozifilmek megjelenésével napjainkban érhetett el. Másik ilyen példának az amerikai rémtörténet irodalom egy kiemelkedő alakját, Howard Philips Lovecraftot^[5] és irodalmi hagyatékát vehetjük elő, amely még korábbi, az 1930-as években összeállt korpusz, szintén reneszánszát éli ma, nagyobb sikerrel, mint amit életében elért a szerző.

Mindkét – a nagy forgatagból kiragadott – példa esetében látnunk kell, hogy irodalmi örökségük sajátos nézőpontú mitológiai kompilációként értelmezhető,^[6] amely módszer rendkívüli divatjával találkozhatunk jelenkori kultúránkban. Valamint, ahogy azt fentebb említettük, mára a New Age már a mindennapok része,

nem szükséges New Age követőnek lenni ahhoz, hogy valaki e gondolatkörrel érintkező témával foglalkozzék. Így ez az a pont, ahol elhelyezhetjük jelen cikkünk tárgyát a mai nyugati világ eszmei palettáján. Egy metal zenei album jelen írásunk témája, amelyben az Ószövetségből ismert Vízözön történet újraértelmezésével találkozunk.[7]

Két nézőpont az alapja írásunknak: egyrészt fontos számunkra a bibliai hagyomány, maga az ószövetségi szöveg, amely alapján az Orphaned Land zenekar megírta saját Vízözön értelmezését, illetve egy esztétikai háttér, amely szövegelemzéssel közelíti azokat az ehhez a témakörhöz kapcsolódó gondolatokat, melyeket az album hordoz.

Első körben tehát a Vízözön történettel kapcsolatos bibliatudományi nézőpontot mutatjuk be érintőlegesen, majd röviden reflektálunk a metal zene történetére, hogy megértsük, milyen milióból nőtt ki az a zenekar, és az az album, amellyel foglalkozunk, ezután következik a szövegek elemzése, majd a következtetések levonása.

II. A bibliatudomány nézőpontja

A Vízözönről szóló történet alighanem egyike a legismertebb ószövetségi elbeszéléseknek. Teológiai és művelődéstörténeti jelentősége egyaránt óriási, így érthető, hogy jelen esetben nem túlzás azt állítani: a kérdésnek könyvtárnyi irodalma van.[8] Jelen írásunkban azonban nem lehet célunk sem a teljes Vízözön problematika áttekintése, sem pedig a teljes szakirodalmi anyagról való referálás. Figyelmünket inkább arra szeretnénk összpontosítani, hogy a művelődéstörténet hatalmas folyamában ez a téma, és így ez a szöveg is, folytonosan mozgásban volt. Új impulzusok recepciójával bővültek ki a vízözönről szóló szövegek Palesztinában és Mezopotámiában egyaránt, hogy aztán maguk is újabb változatok kiindulópontjaivá váljanak.

A kutatás a szöveget (Gen 6:9-9:29[9]) alapvetően két irányból közelítette meg. Az egyik magát a szöveget vizsgálta minden különösebb művelődéstörténeti kitekintés nélkül. Így is akadt anyag bőségesen, hiszen Noé története a Tórán belül megfigyelhető Jahvista (J) és Papi (P) réteg megkülönböztetésének egyik klasszikus helye volt. Nemcsak az istennevek váltakozásában lehet lemérni azt, hogy éppen melyik forrás beszél, hanem egy sor dubletten (eső, vagy felső és alsó vizek eláradása okozza-e a vízözönt, hány pár állatot visz be Noé a bárkába, hányszor száll be stb.) is.[10] Ezzel kapcsolatban a kutatás mára jószerivel mindent elmondott, feltéve persze, ha valaki elfogadja a Tóra felosztásának ezt a tudományos modelljét.

Legalább ilyen érdekes a szöveg vizsgálatának másik, a történet Biblián kívüli kapcsolatait vizsgáló vonulata. Amióta ugyanis a mezopotámiai lelőhelyeken, a 19. század vége felé előkerültek az első, a Vízözön történetét tartalmazó táblák, valóságos sokkot váltottak ki a bibliatudomány művelőiből. A Gilgames-eposz[11] XI. táblája, az Atrahaszisz-eposz[12] vagy a Bérossos-töredékek,[13] de említhetnénk a Ziuszudráról szóló, töredékesen fennmaradt sumer szöveget is, mind azt mutatták, hogy a történet a bibliai változat megszületésénél sokkal régebben is

létezett már.[14] Hogy melyik szövegből mi került át a Biblia verziójába, azt elég biztosan lehet tudni ma már.[15] A mi kérdésfelvetésünk számára azonban ennél is fontosabb maga a tény: a szüzsé, a Vízözön története már akkor mozgásban volt, amikor a bibliai verzió megszületett.

Izrael és Mezopotámia (nevezzük így, minden további birodalmi pontosítás nélkül) viszonya minden olyan korban, amikor találkoztak egymással, ambivalens volt. A politikai ellentétek és a birodalmi jellegű alávettség mellett lehetetlen nem észrevennünk – különösen a Vízözön szüzsé kapcsán – a kulturális átvétel nyomait. Ám az Izraelbe érkező mitológiai anyag teljes domesztikációja nem történt meg. Helyette az anyag részleges domesztikációjáról szokás beszélni, arról, hogy Izrael, az Ószövetség kultúrája igen alaposan átszűrte a kívülről, esetünkben Babilóniából érkező impulzusokat. Erre a legjobb példa Noé, azaz a Vízözön-hérosz alakja, akit a Bibliában látható formájában több ok miatt is izraeli invenciónak kell tartanunk. Részben neve miatt, részben pedig a megmeneküléséhez szorosan kapcsolódó etikai felhang (Noé azért élheti túl a Vízözönt, mert igaz ember) okán. Azt is felvetette a kutatás, hogy a Vízözön előtti emberiség romlottságának ábrázolása egyfajta Babilon-kritikának is felfogható, amely a P-redaktor kritikai álláspontját is tükrözi. A szöveg tehát már születése pillanatában is mozog, hiszen egyes részei reakciónak foghatók fel, olyan intellektuális és vallásos válasznak, amelyet Izrael a babiloni kultúra egyik kulcsfontosságú szövegére adott. Mindez természetesen a szöveg végső variációjára nézve lehet csupán igaz minden korlátozás nélkül. Bár megfontolandó, hogy Palesztinában a Gilgames eposz bizonyára ismert volt már az Amarna-korban is, amint ezt a híres, Megiddóból előkerült Gilgames-töredék is bizonyítja. És ez a mozgás később sem állt meg. Maga az Ószövetség ugyan meglepően keveset reflektál a Vízözön-történetre (vö.: Ézs 54:9-10, Tob 4:12), de az ószövetségi kánon lezárása után a recepció folyamata mozgásba lendül, és tulajdonképpen máig tart. A qumráni közösségben témaként szerepel a történet,[16] és a rabbinikus irodalom is sokat foglalkozik vele. Ez utóbbi főleg abból az aspektusból, hogy a Vízözönhöz vezető emberi bűnök főként szexuális természetűek lehettek.[17] A téma az ókori keresztény teológiai írók számára is fontos volt, ám őket nem a szöveg előtörténete izgatta, sokkal inkább a hozzá fűzhető allegorikus értelmezések.[18] Ehelyütt érdemes talán Augustinus értelmezését felidézni,[19] amely szerint Noé bárkája az Egyházat jelképezi. Aki felszáll az Egyház bárkájára, az megmenekül, s része lehet az örök üdvösségben. A recepció folyamata mozog tovább, előre, egészen addig, hogy a közelmúltban megjelent konferenciakötetben a Vízözön-történet recepciójáról szóló tanulmányok közül a leghosszabbat egy pszichoanalitikus szakember írta.[20] Miért éppen ma állna meg ez a folyamat, ha már több mint 3000 éve tart, amióta Szin-leqe-uninni, babilóniai írnok hozzáillesztette a Gilgames-eposz óbabiloni változatához a Vízözön történetet?[21] És miért maradna ki ebből a folyamatból a modern idők kulturális életének bármelyik szelete?

III. Orphaned Land – Mabool

III/1. A zenekar

Történetünk modern kori fonalát 2004-ben vesszük fel, mikor is megjelent Izraelben a cikkünk tárgyát képező album. Hogy megértsük ennek jelentőségét és

körülményeit, röviden 1991-ig kell visszatekintenünk, a zenekar megalapításának évéig. Ebben az évben fogott össze ugyanis öt fiatal zsidó férfi[22] Petah Tikva kibbucában,[23] hogy a korszak metal zenei szellemiségéhez igazodó izraeli metal színteret alapítson meg.[24] Kezdeti érdeklődésüket természetesen a korszak európai és észak-amerikai trendjei határozták meg, ami a zenei oldalt érinti. Első két nagylemezük (Sahara és El Nora Alila)[25] hangzásvilágát egyértelműen az extrém metalnak nevezett színtér egyik legkülönlegesebb és legkevesebb elismerésnek örvendő műfaja a doom metal határozta meg, annak is a death metallal kevert brit alfaja (doom-death metal).[26]

Hogy el tudjuk helyezni a nagy trendek világában az Orphaned Landet, illetve a fenti zenei kifejezéseket, nagyon röviden utalnunk kell arra a hosszú és szövevényes folyamatra, amelyet a metal zene kialakulásának és evolúciójának nevezhetünk. A kezdet kezdetét, amikor is az első lépés megtörtént a metal zene kialakulása felé, 1969-re tehetjük, amikor Birminghamben, angol földön megalakult a Black Sabbath zenekar. Első, 1970-es Black Sabbath című nagylemezük máig a heavy és minden egyéb metal zene alapköve. A blues és progresszív rock elemekből elkészített, ám sokkal agresszívabb, több elektronikus torzítást tartalmazó album nevezhető a kiindulópontnak.[27] Meg kell említeni, hogy ekkor nem egy, hanem azonnal két új zenei irányzat született. Az első, a már említett heavy metal,[28] a másik pedig a doom metal.

A két zenei stílus ettől a ponttól kezdve külön fejlődési utat járt be. Míg a heavy metalra kezdettől fogva a gyorsabb tempók, az agresszívabb megszólalás és esetenként a sebesség orientáltság a jellemző, addig a doom metal mindig is sajátos lassúságával azonosítható. A heavy metal a későbbiekben hosszú differenciálódási perióduson ment keresztül. A '70-es évek második felére ismertté vált zenei irányzat első vérfrissítése történt meg, az előbb említett sebességorientált hozzáállás létrejöttével. Már is két irányzatra bomlott a heavy metal: maradt a traditional-nak nevezett régi, illetve az új New Wave Of British Heavy Metal (N.W.O.B.H.M.).[29]

A következő változás a '80-as évek elején történt meg, szintén az angoloknál, ebben az esetben azonban Newcastle volt a „forradalom” központja. Az 1981-es Welcome to Hell és az 1982-es Black Metal című nagylemezeivel a Venom zenekar megalapozta az extrém metalnak[30] nevezett színteret. Zenéjük az eddigiektől eltérő üzenetet és zenei összetételt fogalmazott meg. Előtérbe kerültek az okkult, pogány és sátáni témák a szövegekben, mindezt megfelelő zenei köntösbe csomagolva, gyakran csak a közvélemény felkorbácsolása céljából, nem pedig megalapozott hitelvekből kiindulva.[31]

Ebben a rendkívül koncentrált két lemezben tehát megszületik a thrash, a black és a death metal alapfogalata is, amelyeket később külön színterek vittek tőkélyre. A zenei stílusok neve előjel, amely utal annak milyenségére is.[32] A thrash metal első két fellegrája Németországban és az USA-ban, California államban jött létre (előbbi a teuton thrash metal színtér utóbbi pedig a Bay-Area thrash metal színtér).[33] A black metal két hulláma számunkra most kevésbé fontos, így csak az említés szintjén foglalkozunk vele. A black metalra mindig jellemző az okkult és pogány témák kutatása és feldolgozása, nem elfelejtve a rengeteg sátáni és romantikus felhangot, amelyek ezekből áradnak. Két fontos hullámát különböztethetjük meg a kérdéses (1990-es évek eleje) időszak kezdetéig. Az első

hullám a '80-as évek közepétől tombol egész Európában,[34] míg a második főként Norvégiában fejtett ki fontos hatást a '90-es évek elején.[35]

A death metal kezdeti történetében is két fő színtér játszik fontosabb szerepet: a Florida-félsziget és Svédország.[36] A közben szinte feledésbe merült doom metal színtér felfrissülése is a death metal térnyeréséhez kapcsolódik (nem szabad elfelejtenünk, hogy hiába vannak fontos regionális színterek, minden esetben nemzetközileg is gyorsan elterjedt zenékről beszélünk, a kialakulásuk helye csak alaptípusuk meghatározását segíti). 1989 és 91 között az Egyesült Királyság területén létrejött ugyanis három rendkívül fontos, korszakalkotó zenekar, akik az általuk kedvelt doom metalt a death metal jegyeivel felruházva kezdtek el zenélni. Ez a hármas (az ún. „Peaceville Three”)[37] az az alapvető élmény és hatás, amely az Orphaned Land kezdeti zenéjét meghatározta.

Zenetörténeti bevezetőnk után röviden foglalkozzunk még a zenekar történetével is, mielőtt a szövegek elemzésébe kezdenénk. Az 1991-es megalakulásuk után első hangzóanyaguk 1993-ban látott napvilágot The Beloved's Cry címmel,[38] amelynek dalai jelentették első, korábban már említett nagylemezük (Sahara) gerincét is. Az első hangoktól kezdve áthatja zenéjüket saját kultúrájuk és a szomszédos országok zenei hagyományának lenyomata, amely miatt nevezhetjük őket az ún. oriental metal[39] kitalálóinak is. Az első albumon megkezdett oriental doom-death metal irányvonal maradt a meghatározó második nagylemezükön is (lásd fentebb: El Nora Alila). Már ezeknél a kezdeti megnyilvánulásoknál is egyértelmű üzenetet találunk, amelyet a későbbiekben a zenekar tökélyre fejlesztett: mindaz, amit Ábrahám vallásokként ismerünk, tulajdonképpen ugyanazon az igazságon nyugszik, így modern korunk kétségbeejtő közel-keleti helyzetét is újra kellene értékelni.[40]

A következő nyolc évben az Orphaned Land elhallgatott. Egészen 2004-ig semmiféle értékelhető információ nem került nyilvánosságra a zenekarról. A siker, amit elértek mind hazájukban, mind a környező muszlim országokban, nem tűnt el. Ez 2003-ban újra inspirálta a zenekart, amely elvezet minket 2004-es mesterművük, a Mabool megjelenéséig.[41] Ezen lemezzel tulajdonképpen világhírnevet szerzett a zenekar, turnéival bejárva Európa szinte minden országát.[42] Zenéjük megmaradt ugyan a kezdeti oriental hangzásnál, azonban annak alapja egy sokkal érettebb, inkább progresszív megszólalás. Legutolsó, 2010-es kiadványuk, a The Neverending Way of ORwarriOR[43] is ezt vitte tovább. Szövegeik programja az évek alatt nem változott, csak kiforrottabbá vált, melynek motivációiról és céljairól volt szerencsénk elbeszélgetni a zenekar gitárosával, Matti Svatizkyval. Ennek a beszélgetésnek mélyebb elemzésébe a fentiekben említett nagylemez szövegei kapcsán fogunk betekinteni. Nézzük most a Mabool-t!

III/2. Mabool: The Story of The Three Sons of Seven

Az első és legfontosabb kérdés a Mabool albummal kapcsolatban, amelyet megfogalmazhat az olvasó: mitől oly jelentős ez a kiadvány, hogy tudományos cikk születhessen szövegvilágáról? A válasz rendkívül egyszerű, ám korántsem kézenfekvő: a Mabool nem más, mint az Ószövetségből ismert Vízözön történet parafrázisa.[44] Ahogyan azt látni fogjuk, egészen mesés, magával ragadó és

különleges feldolgozás ez, amely nem mentes az aktualizáló értelmezéstől sem. Mielőtt a szövegekről konkrétan beszélnénk,[45] röviden az album zenészgárdájával és szerkezetével kell megismerkednünk. A lemezen hallható felállás a következő: Kobi Farhi, ének, Yossi Sa'aron, gitár, oud, baglama saz, bouzuki, Matti Svatizky, gitár, Uri Zelcha, basszusgitár, Eden Rubins, zongora és billentyűsök, Avi Diamond, dobok, Avi Agababa, egyéb ütős hangszerek, Shlomit Levi, ének.[46]

Az album 12 dalt tartalmaz, ezek sorrendje a következő: 1. Birth of the Three (The Unification), 2. Ocean Land (The Revelation), 3. The Kiss of Babylon (The Sins), 4. A'salk, 5. Halo Dies (The Wrath of God), 6. A Call to Awake (The Quest), 7. Building the Ark, 8. Norra El Norra (Entering the Ark), 9. The Calm before the Flood, 10. Mabool (The Flood), 11. The Storm Still Rages Inside, 12. Rainbow (The Resurrection).

A dalok címei és sorrendje már önmagában előrevetíti a tematikát és a hangsúlyokat. Amint az majd az elemzésből is kiderül, az egész koncepció szempontjából fontosabb a Noénak adott jóslat a világ pusztulásáról, mint a megmenekülés lehetősége. A Vízözön fenyegető közelségét és erejét hivatott a lemez borítója is bemutatni, nem kifejezetten a tenger színeit felvevő vihart ábrázolván. A továbbiakban dalról-dalra haladva szeretném felderíteni azt a rendkívül összetett és színes szimbolikai rendszert, amit a szövegíró Kobi Farhi alkalmazott a történet újragondolása során.

Birth of The Three (The Unification): Az első felcsendülő tétel az első hangoktól kezdve megadja az egész album alaphangulatát, amelyet leginkább a monumentális jelzővel illethetünk.[47] Az első versszak megismertet minket a történet későbbi főszereplőivel. Három személyről van ez esetben szó, akiket hetedik leszármazotként említ a szöveg. Amint láthatjuk, és még látni fogjuk, bár rengeteg az utalás Noéra és a bibliai eredetű történetre, a szöveg mégsem nevezi nevén sehol sem az ismert szereplőt. Ennek miéértjére írásunk utolsó szakaszában térünk vissza. Tehát az említett hetedik leszármazott kezdetben egy személy volt, azonban három részre osztott, és ezek állatok alakját öltötték: Kígyó, Sas és Oroszlán.

A következő három versszak közelebbi képet mutat e szereplőkről. Mindhárom személyt beazonosíthatjuk, mint az Ábrahám vallások egy-egy reprezentánsát. Az első, a Kígyó a zsidóságot testesíti meg (Dávid csillaga az attribútuma, állata pedig nehustánnal hozható kapcsolatba),[48] a Sas az iszlámot (félhold és kard), kiemelve az iszlám etikai háromszögét,[49] míg az Oroszlán a kereszténységet (jelképe a kereszt). A következő versszak e három eredeti összetartozását és későbbi szétválasztatását idézi fel, beszúrva azt a megállapítást, amely szerint nincs lehetőségük az újraegyesülésre.

A folytatásban értesülünk arról, hogy ellene tettek ennek a törvénynek (ti. nem egyesülhetnek újra), amely miatt büntetést kaptak, azonban létezik egy prófécia, amely alapján kaphatnak felmentést a büntetés alól, mely büntetés a bűnös föld eltörlésének lehetőségét is magában foglalja. Rövid utalás következik Jób történetére, amely szerint a Háromnak ugyanúgy kell bűnhődnie, mint Jóbnak, amely bűnhődést/tehveriselést egy másik képtársítással Krisztus áldozatához tesz hasonlatossá. Ezzel a lépéssel szemtanúi lehetünk a továbbírás folyamatának, hiszen a két külön jelentőséggel bíró történet és motívum közös nevezőre jut.

Háromjuk szövetsége tehát útnak indul, hogy cselekedjen az emberiségért, és elvigyék a várható pusztulás hírért, ez azonban a saját döntésük, ők kívánják megmenteni az emberiséget. Ezen a ponton már érezhetjük az eredeti történettől való elhajlást (nem csak a Három személyiségében), hiszen ott Noé Istentől kapja a figyelmeztetést, itt pedig mintha rajta kívül álló cselekvők tennék ezt meg.[50] A dal záró versszakára már előrevetíti a későbbi katasztrófát, esőt és vihart, tüzet és jeget mutat, illetve visszacsatol a kezdéshez, mintha ennek a bekövetkező büntetésnek az előjeleként született volna és osztatott volna három részre ama bizonyos hetedik leszármazott.

Ocean Land (The Revelation): a sorban a második dal folytatja a megkezdett történet elmesélését. Továbbra is a felvezetés szakaszában járunk, amely címében rendkívül sűrítetten vetíti előre a tartalmat: a Vízözön ígérete hangzik el, amely látomás formájában küldetik el. De nézzünk mélyebben itt is a sorok közé! A színről-színre látás élményét juttatja eszünkbe az első versszak kezdése, amely a tisztánlátás mögött sejlő igazság súlyát is azonnal a hallgatóra zúdítja: a világ egy óriási sírgödörre válik.

A második strófából kiderül az is, hogy a beszélő nem más, mint a korábban megismert Három, akik számára megérkezett a jóslat. A továbbiakban ennek részletezését hallhatjuk/olvashatjuk: az ember szülőhelye, a világ el fog pusztulni, s a pusztulás bekövetkeztéig nincs hátra már sok idő, megjelenik ennek a meghosszabbítására való vágyakozás is. Említést tesznek a Hármak arról is, hogy mivel emberként születtek újjá, ez tovább fokozza a helyzet súlyosságát. A zárás pedig Isten mindenhatóságát említi meg, amelyben jeleket küldő erejét helyezi a szöveg előtérbe.

The Kiss of Babylon (The Sins): A fent említett két szövegből megismerhettük a történet alaphelyzetének egyik részét: Három mennyei követet, akik az emberiség sorsát szívükön viselik, valamint Isten haragját és annak beteljesítésére való ígéretét. Haragjának oka azonban még nem ismeretes a hallgató előtt, így a harmadik dal – amely szintén beszédes című – vezet el minket ennek megértéséhez.

Az első versszakban egy elsötétülő világ tárul elénk, amelyben az ember bűnt követett el, olyan bűnt, amiért a végzet rövidesen utol fogja érni. Ezt azonban a Három igyekszik megelőzni. Ismerjük tehát már Isten haragját, azonban, hogy pontosan mi is váltotta ki, arra csak most, jelen dal második versszakában derül fény. Az Ószövetségből ismert, tipikusnak mondható bűnökkel találkozunk, melyeket azonban a Vízözön története nem említ tételesen. A legsúlyosabb bűn olyan istenek követése az emberek részéről, akik vért, kifejezetten gyermekvért kívánnak áldozatul. Rendkívül nehéz és érzékletes képpel holtan aláhulló madarakként ábrázolja a szöveg az így elveszített emberi lelkeket.

A második versszak narráció jellegű kijelentését folytatja a Három által előadott tényközlés a harmadik és negyedik strófában, amelyek szerint a földön körben mindenütt bűnt látnak, amelyet egy kígyó mérges csókjához köt a szöveg, talán utalván az eredendő bűn kérdésére. Fiaik gyilkolják le atyáikat, magukon viselik Káin jelét.[51]

Babilon[52] felemelkedése a másik fontos „bűntörténet”, amit megemlít a szöveg, hozzátéve azt, hogy az angyalok bukása is nagyban hozzájárul a föld bűntől

telítetté válásához. A szöveg zárásában pedig egy héber nyelvű szakasszal találkozunk, amelyben a Jeruzsálemből és a Szent Földről száműzött személy fájdalmát társítja a kétségbeesett Háromhoz, akik szintén nem térhetnek vissza a mennyek országába. A címmel összevetve tehát a szöveg sokkal beszédesebben (mármost az ószövetségi szövegnél részletesebben) tárja elénk a bűnöket, szinte katalógusba rendezvén őket. Ezzel végre megértheti a hallgató/olvasó, mik is azok a sarokpontok, amikkel az ember a földön kivívta Isten haragját.

A'salk: A sort folytató negyedik tétel mind hangzásában, mind szövegében megtöri az album eddig látott folytonosságát. Akusztikus darabról van szó, Shlomit Levi lány keleti női énekével, amely nem folytatja a történetet. Könyörgő imát hallhatunk itt, amely autentikus forrásból táplálkozik, Shalom Shabazi rabbi költészetét felhasználván.^[53] Kontextusunkban mint az Isten könyörületéért könyörgő Három szózatoként értelmezhető szöveg.

Halo Dies (The Wrath of God): A történet az előző, interludiumként felfogható dal után folytatódik. Az eddigiekben már megismerhettük a történet főszereplőit, az emberek pártfogóit, a Hármat, megismerhettük Isten szándékát, a Vízözön ígétét, megismerhettük a bűnöket, amelyek elkövetései miatt Isten megharagudott. De csak most, az ötödik dalban szólal meg maga az Úr is, hogy a föld pusztulásáról beszéljen. Ahogyan látni fogjuk, az egyéb bibliai történetekre való utalások legnagyobb számban ebben a tételben csendülnek fel. Haladjunk azonban sorban: a kezdés egy eredeti idézet a héber Bibliából,^[54] amely a világ bűnössé és erőszakossá válásának felelevenítését célozza meg. Az első angol nyelvű versszak visszacsatol az előző dalhoz, újabb rövid szózat Istenhez.

Nem egyértelmű, hogy kicsoda a következő három versszak beszélője, mindenesetre biztosan olyan személy, aki Isten közeléből származik. Röviden összefoglalja az emberiség bűnösségét újra: az emberiség hátat fordított a Harag Istenének. Következik a harag és büntetés előre vetítése, szintén ez ismeretlen beszélő által: mindenki erőszakos halált fog halni a földön (mint ahogy Ábel is azt halt Káin kezétől), tüzet, vihart és vizet említ, és ezt az isteni rendelést még a Háromnak is követnie kell.

Ezt követően egy hosszabb versszak erejéig maga az Isten szólal meg. Megerősíti az eddigiekben sejtésként és ígéretként elhangzó dolgokat: a tüzet, a vihart, a világ pusztulását. Nem elemezzük most végig egyesével a képeket, bár mindegyik rendkívül közvetlen és érzékletes. A büntetési tételek nagy része ismerős a Biblia más szakaszaiból: előkerül a szülés fájdalmának kérdése^[55] és a mindeneket felégető tűz.

A sötétség beköszönte után újra az ismeretlen beszélő folytatja a büntetés részletezését: először kijelenti, hogy Isten dühe ellen értelmetlen küzdeni, hiszen mindig igazságos. Ezután a bűnök okát is felfedi: az embert félrevezette az örök „Megtévesztő”, vagyis a Sátán. Röviden utal újfent Jóbra és a megpróbáltatásokra, amiket kiállt, valamint Ádámra és gyengeségére. A záró versszak újfent bibliai idézet, amellyel keretbe foglalja a történeteket a szöveg szerzője, hiszen itt sokadjára találkozunk az emberiség bűnösségével.^[56]

A Call to Awake (The Quest): Mondhatjuk akár azt is, hogy az előzőekben ismertetett öt dal képezi a bevezetést a történethez. Látomások és jelenések sorozata

vezet el minket ehhez a ponthoz, amikor a Három végre cselekvésre szánja el magát. A Három közül a Kígyó szólítja társait cselekvésre, hogy az embereket bűnbánatra bírják, ezzel talán elkerülhetővé téve a csapásokat, amik várhatóak. Amikor az emberekhez beszélnek, elsődlegesen az idegen, pogány istenek imádatát hozzák fel számukra, mint súlyos bűnüket. Kijelentik a növekvő tömegnek, hogy nem azért jöttek, hogy halálukon örvendjenek, hanem hogy megmentse őket, hitüket és birodalmukat. A hallgatóság azonban nem hisz nekik, és elüldözi a Hármat, nem hallgatván intésükre. Az események tehát láthatóan felgyorsulnak a 6. dal érkezésével. A Vízözön történetét a továbbiakban is követi, nincs ez másként a következő dalban sem.

Buliding the Ark: A bárka megépítésére való felszólítást elmesélő dal egyike a legkülönlegesebb momentumoknak az albumon. Két nagyobb szakaszra kell felosztanunk, amelyek nyelvi és előadásmódban is elkülönülnek egymástól. Az első és egyben hosszabb szakaszt kórus és szóló énekes adja elő felváltva, szövege pedig latin, amely a Vulgataból kölcsönzi szavait. E hosszú versszak koherens egésznek alkot, azonban nem folyamatos idézet a latinra fordított Ószövetségből, hanem kiemelt részletek, melyek a legfontosabb információkat hordozzák a történet folyama szempontjából.[57] Az idézetek sorrendje a következő: Gen 6:12, 6:14, 6:11, 6:19, amelyek esetenként nem is teljes versek, csak legfontosabb szakaszaik. A 6:12-ben a föld romlottságát emlegeti újra a szöveg, a 6:14 a bárka megépítését és paramétereit tartalmazza, a 6:11 röviden visszautal ismételtlen a világ kárhozott voltára, folyamatosan hangsúlyozva annak jelentőségét, a 6:19 pedig az élőlények begyűjtésének parancsát idézi fel. Ez az idézetsor különösen érdekes, ha arra gondolunk, hogy a zenekar zsidó származású, ennek ellenére az Ószövetség keresztény latin fordítását alkalmazza üzenete kifejtéséhez.[58]

A második, rövidebb szakaszban újra Kobi Farhi hangja csendül fel, újra angol nyelven. Ez a rész értelmezhető akár válaszaként is, amelyben egy pontosan körül nem határolható személy Istent ismeri el urának. Nehéz megállapítani ki lehet a beszélő, ha a szöveg eddigi következetességét figyelembe vesszük (valamint azt, hogy Noé neve sehol nem jelenik meg, illetve amit Noé cselekszik az Ószövetség szerint, azt is a Három teszi, akiknek a szószólója már korábban is a Kígyó volt), gondolható, hogy a Kígyó dicsérő énekéről lehet szó, amelyet két társa nevében mond el. Ezek szerint Isten nem csak, hogy az ő uruk, hanem vesszője és botja megvizsgálja őket és vezeti kezüket. Egyértelműen érezhető, hogy a Zsolt 23:4-ben olvasható formulákra játszik rá tudatosan a szerző.[59]

Nora el Nora (Entering the Ark):[60] Az album egyetlen teljesen héber nyelvű dala a nyolcadik a sorban. Dallamrendszerét egy autentikus egyiptomi népdaltól kölcsönözték,[61] szövegét viszont már a zenekar alkotta. Ahogy már korábban, az A'salk esetében láttuk, ez a tétel sem vezeti tovább a történet fonalát, sokkal inkább hangulatteremtő/fokozó szerepe van. Az A'salk esetében egy segélykiáltást hallhattunk, itt azonban egy himnusszal állunk szemben, amelyet (ahogyan az alcím is utal rá) a bárkába belépő emberek énekelnek, dicsérvén Istent, aki mindent teremtett, mindenek ura, és törvényt (Tóra) ad az embernek, segítvén őt a helyes élet felé haladni.

Mabool (The Flood): A Nora el Nora himnusza után egy hangulatfokozó átvezető dallal találkozunk, a *The Calm Before the Flood* képében, amelyet nem kísér szöveg, így a történet a tizedik, Mabool (The Flood) című tétellel folytatódik. Az

első versszak újfent idézet a héber Bibliából,[62] mint egy utolsó előtti felvezetés[63] a Vízözön előtt. Az utolsó felvezetés az angol folytatásban történik, amelyben rövid összefoglalást hallhatunk az eddigiekről: a prófétákról, akik megkapták Istentől a jóslatot és feladatot, hogy terjesszék azt az emberek között, majd hogy építsék meg a bárkát.

A harmadik, rövid, háromsoros versszak már a vihart festi meg előttünk, amelyben villámok cikáznak, és olybá tűnik, hogy maga a Pokol nyílt meg az egekben. Ezt a képet újabb (héber) idézet erősíti meg bennünk,[64] tovább fokozva a már amúgy is felfokozott hangulatot. A folytatás a vihar által okozott pusztulás és rettenet megjelenítője, amelyben az emberiség halála, és haláltusájában a bűnbánat momentuma is feltűnik. A versszak zárása azonban furcsán bizakodó és lemondó egyszerre: a kárhozatra ítélt embereknek azt kívánja, lássák meg az igazságot, és térjenek meg saját, pogány isteneikhez.

A genezisi történet rendjéből kilépve egy későbbi idézet folytatja az ítélet hirdetését,[65] amely egyben az utolsó héber szövegrészlet a műben. A fennmaradó három versszak az égből alázóduló vizek hatását tárja elénk. Három igazán érdekes motívum tűnik fel e három versszak közül az elsőben: a Vízözön mindent romba döntő erejét Róma feldúlásához, Éva árulásához és a boszorkányok máglyájának tüzéhez hasonlítja. Az első két eseményt azonos sorban olvashatjuk, látható, hogy mindkettő olyan horderejű kataklizma a vallás és világtörténet szempontjából, amelyek még érzékletesebbé teszik Isten haragjának erejét. A boszorkányokra vonatkozó szakasz pedig ennek a súlyos katasztrófának a tisztító hatását hivatott felidézni, amely szerint hiába pusztult el a világ, van még lehetőség az élet újrakezdésére. A világ újrendeződése és Isten második teremtő munkája (a következő versszak) után azonban a zárás sötétebb képet fest (záró versszak): röviden érezhetjük azt a kétségbeesést, amelyet a bárkán utazók érezhettek. Istenben való bizalmuk és erejétől való félelmük azonban egyetlen percig nem lankad.

The Storm Still Rages Inside: A történet elmesélésének utolsó szakasza a rendkívül beszédes és sokatmondó tizenegyedik dal. Az első és harmadik versszak a vihar tombolását részletezi utolsó alkalommal. A korábban említett kétségbeesettség érzését Jónás példájával erősíti meg, illetve a vihar hosszára is utal (negyven nap és negyven éjjel). A közbeékelte fél versszak két sorával visszautal a vihar kezdetére, amikor a bárka a víz szintjével együtt felemelkedett. A negyedik szakasz segélykiáltásként hangzik fel a bárkából, amelyben a magukat elveszítettnek érző emberek segítségért kiáltanak Istenhez, hogy elárvult életüket mentse meg.

A dal záró versszaka talán a legmegindítóbb momentum az egész album felfokozott és érzelmetől telített forgatagában: kórus (talán az angyalok kara) szól Istenhez, hogy vezesse a kiválasztott túlélőket szárazulatra. A történet záró szava pedig, lezárva az angyalok imáját és az elbeszélést, az ismert Amen formula. Az utolsóként felcsendülő, tizenkettedik *Rainbow (The Resurrection)* szavak nélkül idézi fel az ismert befejezést, címében egyesítve egy ószövetségi jelképet (szívárvány) és egy keresztényt (feltámadás).

III/3. Oral History

A történetet tehát megismertük, ahogyan az Orphaned Land „megénekelte” a fent elemzett tizenkét dalban. A rendkívül gazdagon újragondolt történet azonban nem egyszerűen csak egy feldolgozás. Motivációik és a zenekar bemutatásakor említett mögöttes gondolatok azok, amelyek miatt igazán jelentős és érzékletes művet mondhat magáénak a zenekar.

Ahogy azt már a fentiekben is említettük, abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy volt lehetőségünk elbeszélgetni a zenekar egy tagjával kifejezetten a Mabool-ról és üzenetéről,^[66] amelyet összevetve a szövegekkel és elemzésünkkel, rövidesen kiviláglik a zenekar zenei programja. Az összképet és a végső benyomásokat tekintve, ismervén a zenekar eredetét és múltját, elmondható, hogy zenéjük alapvető programja a három Ábrahám vallás ökumenizmusának hirdetése. Meglátásuk szerint ez a három vallás egymástól mai helyzetében rendkívüli módon különbözik, azonban ha valaki mélyebben beleássa magát mondanivalójukba, etikájukba és jelképeik rendszerébe, egyértelműen láthatja, hogy az alapvonalak azonosak.

Ha pedig az alapvonalak azonosak, tehát közös eredetre vezethetőek vissza, akkor értelmetlen és szükségtelen a három vallás híveinek egymás ellen harcolniuk. Ez a kérdés a mai Izraelben (amely politikai és vallási síkokat egyaránt érint) égető és rengeteg problémát okozó jelenség, amely a vallásokat nem egymás elfogadása, hanem az ellenségeskedések kiélezése felé vezeti el. Ebben a forgatagban azonban adott egy zenekar, amelynek rajongó tábora az iszlám országokból ugyanúgy rekrutálódik, mint a metal zene „hagyományos” szülőföldjéről, Európából. Mi ennek az oka?

Talán az egyik legfontosabb jellemzője a zenekarnak, amely segít megérteni üzenetük terjedésének gyorsaságát és népszerűségüket, az maga a művészeti, zenei közvetítés. Ahogyan a fentiekben is láthattuk, virtuóz szinten válogatja és fésüli össze a szöveg már az első soroktól kezdve a három vallást, ott és úgy megérintve azok híveit, hogy a közöttük lévő rokonságot meg sem kérdőjelezi senki. Ezt a képet tovább színesíti és élénkíti az, ha felidézzük az 1996 és 2004 közötti hiátusból kivezető eseményt: az alapvetően jövőképpel nem rendelkező zenekar énekesé, Kobi Farhi az internetnek köszönhetően üzenetet kapott egy muszlim rajongótól, aki türelmetlenül várta volna a következő Orphaned Land lemezt. Hogy a zenekar iránti hűségét tanúsítsa, fényképet is csatolt, amelyet saját Orphaned Land tetoválásáról készített.^[67] Ez a zenekar számára nem jelenthetett mást, mint hogy munkájuk nem csak sikeres, de szükséges is.

Fontos azonban azt is leszögezni, hogy az Orphaned Land bármilyen elveket hirdet is, sosem avatkozott bele nyíltan az izraeli politikai életbe – talán ez is hozzájárult sikerükhöz, hiszen így megfelelő távolságot tartva, de mégis közvetlenül tudnak szólni célközönségükhöz, megőrizve önnön hitelességüket is. Céljuk tehát a három nagy vallás közös vonásainak bemutatása a közönség számára, közelebb hozni üzenetüket a nem vallásosak számára és békét hirdetni az egymással ellenséges oldalak felé. Pozitív hozzáállásuk sikere, nemzetközi kiadójuk (Century Media) támogatásán is mérhető, hozzájárulva a zenekar hírének terjedéséhez.^[68]

Zárógondolataink előtt még reflektálunk a Mabool-ra és jelentőségére. Szemünk láttára és fülünk hallatára bontakozott ki egy történet, amelyet mindannyian ismerünk a keresztény európai kultúrában, mégis sokkal inkább egy olyan oldalát

domborította ki számunkra a szerző, amelyet, ha modern világunkra aktualizálunk, akkor új hatástörténeti rétegekkel frissül fel a történet. Akár Izrael, akár a globális világ felől nézzük, bármelyikünk átérezheti azt a rémületet, amelyet a világban bekövetkező katasztrófák okoznak. Az alapréteg ráadásul, ahogyan láttuk korábban is, sok kultúra által ismert történet, éppen ezért mondhatni univerzális üzenettel bír mindenki számára (ez az az indok, amely miatt a szerzők választása erre az ismert szüzsére esett).

Az aktualizálás számára pedig fontos, hogy a történet hőse ne Noé legyen, hanem olyan figurák (a vallások reprezentánsai), akikhez mi magunk és a zenekar is kötődik. Innen szemlélve az a kavalkád, amellyel a szövegekben találkozunk, máris sokkalta egyszerűbb és tisztább: adott a világ, amely folyamatosan forrong, és adottak benne az emberek. A problémák megoldását lehetséges, hogy egy „modern Vízözön” fogja elhozni, ebben a helyzetben viszont az egyes embernek kell lennie a hősnek, aki végül megmentheti a világot a pusztulástól. Rendkívül aggasztó, mégis könnyedén befogadható üzenet ez, amely gondolkodásra sarkallja a hallgatót.

Mindemellett a fentiekben említett vallási ökumenizmus az album szerkezetében is jelen van, nem csak a szövegekben. A zsidóság felé való elkötelezettségüket egyértelműen jelzi a Héber Bibliából vett idézetek sora és mennyisége. Azonban a jelképek mellett találkozunk a szövegben a kereszténység reprezentálásával a Vulgata alkalmazásában, míg az iszlám világát a Nora el Nora egyiptomi dallamvilága idézi fel. Ebből is látszik, hogy a zenekar a három vallást egyenlő elbánásban részesítve közvetíti üzenetét.

Fontos azonban elmondanunk azt is, hogy az Orphaned Land nem egy vallási zenekar. Elveik és tételeik, amelyeket megfogalmaznak nem csak egy felvett pózt mutatnak a nagyobb siker reményében (főként, ha arra gondolunk, hogy az ilyen típusú vallási/vallásos hozzáállás inkább távol áll a metal zene világától, mint közel hozzá), sokkal inkább egy mélyebb megértést hordoz, amely sikerrel hozhat közelebb egymáshoz kultúrákat és embereket.

IV. Befejezés

Éppen ötven esztendeje annak, hogy Vermes Géza, az intertestamentális judaizmus történetének világhírű, magyar származású kutatója elsőként fogalmazta meg téziseit a bibliai szövegek fejlődéstörténetével kapcsolatban a *rewriting* („újrírás”) terminus megalkotásával. A terminust ezt követően hosszú ideig afféle általános hatású csodaszerként használta mindenki, megmagyarázva vele, hogy miként változhatott egy bibliai szüzsé az ószövetségi kánon lezárulása után, bizonyos esetekben akár még előtte is. Később e terminust is elérte végzete, egyre többen kritizálták túlságosan szerteágazó tartalma, valamint csaknem minden esetben történő felhasználása okán. A kutatók egy része sosem fogadta el, s helyette a más jelentésárnyalatú *Fortschreibung* („továbbírás”) terminust használták. Jelen írás keretei közt nem feladatunk eldönteni e régóta húzóódó terminológiai vitát, és azt sem merjük kockáztatni, hogy megjósoljuk akár a *rewriting*, akár a *Fortschreibung* terminus jövőjét. Azt azonban határozottan gondoljuk, hogy az Orphaned Land albuma cseppben a tengerként rámutat egy ma zajló, aktuális, és ugyanakkor vallástörténeti szempontból rendkívül érdekes folyamatra.

Az album dalszövegeit tanulmányozva határozott benyomásunk, hogy itt a bibliai Vízözön-történetnek egy igen sajátos újragondolásával, ha úgy tetszik „újrírásával”, esetleg „továbbírásával” állunk szemben. Az album kiindulópontja ugyanis minden kétséget kizárólag a Vízözön-történet ószövetségi verziója, annak minden ókori keleti áthallásával együtt. A zenekar tehát nem a mitológéma mezopotámiai megfogalmazásainak valamelyikét veszi alapul, hanem érthető kötődés okán a bibliai verziót. Ezzel meghatározza azt a pontot, ahol kapcsolódni kíván a múlthoz. Ám a szöveg kezelésében olyan mértékű szabadságot mutat, amely szinte már a legelső pillanatban szétfeszíti a bibliai történet kereteit. Ez a fajta szuverén szüzsé kezelés leginkább két ponton ragadható meg. Egyfelől ott, hogy az albumból – elég meghökkentő módon – kimarad Noé alakja. Márpedig láthattuk, hogy minden ilyen jellegű történetnek kulcsmomentuma, hogy szerepel benne egy hős, aki személyében biztosítja a Vízözön utáni életet. Egy ilyen szereplő kihagyását azonban önmagában még afféle posztmodern kivagyiságnak, vagy a New Age által gerjesztett szellemi különködésnek is lehetne értékelni, ám a másik momentum világosan mutatja, hogy az Orphaned Land esetében sokkal többről van szó. Az albumon végigvonuló, az Ábrahám-vallások megbékélését vizionáló beállítottság ugyanis egy ennél fontosabb elemre is rámutat.

Véleményünk szerint nem az a fontos, hogy a jelen politikai helyzetben mekkora esélye van egy ilyen megbékélésnek, vagy, hogy az adott vallások közt mekkora mértékben lehetséges gondolati közeledés. Döntő jelentőségűnek inkább az attitűdöt látjuk. Adott egy teljesen modern, aktuális cél, a Könyv vallásainak összebékítése, vagy legalábbis egy ilyen irányba tett lépés. És a zenekar ehhez a teljesen modern kihíváshoz használja fel az ősi történet erősen átfogalmazott variációját. Hiszen az eredeti történet abban az Ószövetségben található, amely mindhárom megcélozni kívánt vallás számára szent könyv.

Az albummal kapcsolatban elmondható, hogy egy jól felkészült (zene és szöveg tekintetében egyaránt), rendkívül körültekintő és pozitív gondolatokat közvetítő zenekarról és a világ minden táján sikeres albumról kell a Mabool esetében beszélnünk, amely több szempontból is kiemelkedő. Korunk metal zenei

trendjeihez igazodva felelevenít régen elfeledett, vagy mára már kisebb jelentőséggel rendelkező vallási-mitologikus témákat, ezeket ráadásul professzionális szinten teszi, nem csupán öncélú érdeklődésből, hanem mélyebb, emberközeli okok felsorakoztatásával. Hasonló szempontból mind a négy nagylemezük rendkívül jelentős mű, a maga nemében, amellyel Izrael metal zenéje fel tudott nőni Európa és az Egyesült Államok hasonló érdeklődésű és hasonló elismertségű csapataihoz.

Mindezek alátámasztására álljon itt egy idézet a zenekar honlapjáról, amelyet a fenti oldalak tükrében teljes mértékig elfogadhatunk: „Évtizedeken keresztül, minden próbálkozás, amely Izrael és az arab világ kibékítésén fáradozott volna, elbukott, és a halál által okozott veszteségek egyre magasabbra szöktek. Ahol a politikusok elbuktak, ott egy egyszerű metal zenekar, amely stílusát »zsidó muszlim metalnak« vagy »közel-keleti progresszív metalnak« hívja, elérte az elképzelhetetlent, és egyesítette az izraeli és arab embereket, minden kulturális, vallási, politikai különbségeik és konfliktusaik ellenére!” [69]

S ebben a pillanatban Noé ősi története új életre kél. Hogy hová tart az útja? Ezt e pillanatban senki sem tudja megmondani. Lehet, hogy az album e történet újrafeldolgozása számára egyszerre jelenti a kiindulópontot és a végállomást. De a modern vallástörténet számára épp az lehet a fontos, hogy létrejött egy bizarr konstelláció: egy metál zenekar rátalált egy ősi vallási szövegre. S ezért talán kimondhatjuk, hogy az igazán fontos vallási szövegek sosem kerülhetnek a vallási eszmék múzeumába. Nem, sokkal inkább Mihail Bulgakovnak van igaza: a kéziratok nem égnek el.

FÜGGELÉK

Matti Svatizky interview

1. First of all, I would like to ask You about the band: how have you come together? Have you considered about any preconception (musically and lyrically also) for your music?

– The band was formed in 1991 in Israel by 5 kids who wanted to play some music together. We were 15 to 17 years old, all metal music fans who wanted to have some fun, and of course, behind it was first of all our great love to music and our will to create something of ourselves. We played some pretty conventional things at first, but after a year or two we realized the difficulty of standing out of the crowd in the sea of bands out there, and started to take a different and original direction, which is to combine metal music with our own native folk music, and also take the lyrics into a more spiritual direction.

2. What is the primal message of your music? What is your purpose of making this kind of religious music?

– Well religion has many positive sides, but because of the multiplicity of religions and the different stories and messages they send, they become a separating element instead of an element that can bring people closer together. We think that the main core of all religions, especially the monotheistic ones, is quite the same, and when people understand that there are many similarities between what they believe in, they become more understanding and tolerant towards the other culture. Our main message is that people are basically the same, and there's no need to fight over our beliefs.

3. Why are you working in the metal music era, why aren't you work as civil activists or politicians to spread your message and aim your goals?

– I think that in order to be a politician you have to be a certain person with certain characteristics that none of us have, or want to have. We are musicians, and we concentrate on our art first of all. If our art can deliver also a message in order to make the world a better place even a little bit, so it's our gain. But the truth is that musicians and artists in general have much influence about what people think and how they live their lives, sometimes even more than politicians do. Our message comes from a clean place, a thing that politicians sometimes cannot afford.

4. How could you describe your and the band's religious beliefs? How do you make this to take place in your music?

– In general, you cannot call any of us a religious man. I think that Kobi, our vocalist, is the closest to religion among us. He believes in God and is interested in the Bible a lot. He's really inspired by it. The other guys are quite free with their thoughts, not bounding them to this religion or that. I could say about myself that I am agnostic. I have considered the question of the existence of God a lot, and I still often do. I think that coming to a conclusion about it will be lying to myself, because these are questions that no one can really answer. One religion says that Jesus walked in the water, and the other says that Jesus was a fraud and a heretic. I mean, who knows who's right? I think that they're both wrong, just my hunch about things.

5. Do you represent a kind of political or social critics in your lyrics (I mean any critics against the politics of Israel considering the diplomacy with the neighbouring countries, or against the social tendencies of the world)?

– We are Israelis, and we love our home and want to live here for the rest of our lives. Israel is a country like all others, it can sometime do right and sometimes wrong. I can't say that I agree with Israel's diplomacy all the time, but I definitely don't think that Israel is an evil country that chases the weak minority on purpose. However, in our lyrics, we tend to not enter directly these political issues. There are many wrongs in the world, but with Orphaned Land we tend to focus more about only a part of them, and we succeed on bringing people closer together.

6. Why have you chosen the story of the flood for your 2004's CD? What is the deeper message of this CD (linking back to question 5.)

– The flood is a great symbolic story, and it is also very universal. It exists in many cultures in different variations, and one cannot not wonder if there is a connection

between all those stories. The story has a great moral value, and it speaks about cleansing the world of evil, so only the good will remain. We chose to bring our own variation of the story, from a unique and a different perspective. It is kind of a modern flood, like it is happening all over again in the different time and this time the heroes are not Noah and his sons, but others.

7. I would ask you about the symbols of the lyrics of Mabool: I can see, that the Three in the story are the representants of the Abrahamic religions. Why have you chosen them the symbols they bear (like the snake of magic, the eagle and the lion of wisdom).

– Well, all three religions contain elements of those three characteristics, but for each religion, in our eyes, one characteristic just stands out a little bit more out, so it was chosen to represent this religion. I guess that each characteristic could have been might as well be chosen for different religion and it would still make a lot of sense nonetheless.

8. Who is the seventh whose seven descendant was divided into three? And who is that seventh descendant (I guess Noah)?

– Well seven is a typological number. Many people consider it as a good luck charm, and the bible uses it a lot in many cases. There is also a reference to Iron Maiden's album, "Seventh son of a seventh son", and album which is in our eyes a milestone in metal music and we are all devoted Iron Maiden fans. But the 7th descendant is not Noah, because our story, though inspired by original story, does not involve Noah. The seventh descendant has been divided into 3 persons, who are the 3 heroes of the story, each representing another monotheistic religion.

9. In the lyrics of Mabool you never mention Noah by name, why?

– Well, like I said, Noah is not actually in there, even though his story is the influence behind our story.

10. Why have you decided to write some lyrics in latin? Is it a kind of original text, or your creation?

– In all our albums we sing in more than one language. Our primary language is English, but we also use Hebrew, Arabic, Yemenite, and yes, Latin. Because we use a style of music which involves instruments and melodies from many cultures, we also involve the native language of the cultures as well. Latin is often related to Christianity and the New Testament, so it was only appropriate to use it as well.

11. If my informations are good the song Norra el Norra is a kind of cover of an old egyptian folk song. How does it fit to the concept of Mabool?

– Well you're partially right. The melody of this song is taken from an Egyptian song called "Samra ya Samra", but the lyrics are Hebrew lyrics which have a Jewish religious context. In the concept of Mabool, this song is coming in the part where the heroes are entering the ark, and the song is a praise song they sing to god.

12. Do you plan to make an other conceptual and mythological-religious cd in the future? What could the theme of it?

– Since Mabool we have already released one more album called “The neverending way of Orwarrior”, which is a concept story album as well, and it tells about the warrior of light. It is also a spiritual story, in is the much more abstract in its context than Mabool. The warrior of light is an abstract figure and the idea behind him is that he can represent each and anyone of us.

13. Are you interested in biblical archeology? Do you care about the biblical disciplines during writing of lyrics?

– Biblical archeology is kind of cool I think. You get all kind of perspective about the truth behind things, about what really happened on those times, about which of the story happened and which might have not happened. Archeology in general is a very important subject which sheds new lights about many things.

14. Do you receive any critics for your lyrics at Israel or at any part of the muslim and christian world?

– In most of the times we receive positive reactions from people. People see that our intentions are good and that we mean no harm, and judge as to the positive sides. However, there are always people that will look for the reason to fight, and they will find it. All we want to do is bring people closer together and bring some medicine into this sick world. We sometimes succeed, sometime don't, it's up to people to choose what side they are taking and how they look at things.

[a cikk
elejére.](#)

[a vissza a
tartalomjegyzékhez.](#)

[1] Jelen bevezető szakasz csak nagyon távoli igazodási pontokat kíván felvillantani a New Age töménytelen irányzata, és az általuk felelevenített/alkalmazott kulturális jelenségekből. Ezek egyik kardinális pontja az antik kultúrák iránti érdeklődés, de ez csak egy apró szelete e folyamnak. Ezek remek összefoglalását ld.: Gál Péter: A New Age keresztény szemmel. Abaliget, 1997.

[2] Brink, Serena: The New Age: A Modern Synthesis of Mysticism. In: *Agenda*, 1992. No. 15. (Women and Health.) 1992: 7-11. p.

[3] A nyugati világ és az okkultizmus történetének középkori aspektusához nyújt remek eligazítást: Le Roy Ladurie, E.: Montailu – Egy okszitán falu életrajza. Bp., 1997. 440-460. p. Az itt olvasható megállapítások nagy része mutatis mutandis a történelem más korszakaira nézve is magában hordoz releváns információkat.

[4] Ennek kiegészítő folyamánya a mitológia iránti érdeklődés, nem csak a New Age követői között. A mítoszok újfajta, individuális értelmezése a New Age számára (is) jelentős szimbólum értelmezés jelenségrendszerébe tartozik, amely – bár egy teljesen más aspektusban – jelen írás tárgyához is közelebb visz minket. Hanegraaff, Wouter J.: New Age Religion and Secularization. In: *Numen*, 2000. No. 3. (Religions in the Disenchanted World.) 288-312. p.

[5] Howard Phillips Lovecraft összes művei. I-III. köt. Szeged, 2001-2005.; Uő: Necronomicon: kitab al szif. Miskolc, 2003.

[6] Tolkien esetében a kereszténység előtti kelta és skandináv mitológia, míg Lovecraft esetében a hellenizmus előtti egyiptomi és mezopotámiai mitológia új értelmezésével van dolgunk.

[7] Cikkünk alapvetően nem bibliatudományi irányultságú, sokkal inkább modern kultúrakutatási trendekkel foglalkozik. Ebből következnek a továbbiakban tapasztalható hangsúlyeltolódás is, illetve a bibliatudomány alapvetően alárendelt szerepe.

[8] A kérdéssel foglalkozó munkák száma csakugyan áttekinthetetlen. Az 1974 előtti termés nagy részét bárki kényelmesen megkeresheti a hatalmas méretű Genézis-kommentárban: Westermann, C.: *Genesis 1-11. Biblischer Kommentar I/1*. Neukirchen-Vluyn, 1983. (továbbiakban: Westermann, 1983.)

[9] Kérdés tárgya lehet természetesen, hogy hol húzzuk meg a történetet lezáró szöveghatárt. A 9. fejezet tartalmilag elválaszthatatlan a vízözöntől, noha a szöveg belső logikája szerint már azt követően játszódik.

[10] Ld. ezekhez: Westermann, 1983. 543-535. p. Ugyanezt a felosztást követi a modern Genézis-kommentárok túlnyomó többsége is. Pars pro toto ld.: Zimmerli, W.: *1 Mose 1-11. Die Urgeschichte*. Zürich, 1984. (Zürcher Bibelkommentar Altes Testament 1.1.) (továbbiakban: Zimmerli, 1984.); Scharbert, J.: *Genesis 1-11. Neue Echter Bibel 1*. Würzburg, 1983.; Speiser, E. A.: *Genesis*. The Anchor Bible 1. Garden City, 1964.

[11] Sajnálattal kell látnunk, hogy az eposznak az akkád változatáról (legyen szó bár az óbabiloni vagy a Szín-leqe-uninni-féle változatáról, vagy akár e kettő összegyűrásáról) mindmáig nem készült olyan magyar fordítás, amelyet a tudományos kutatásban használni lehetne. Ilyen fordítás szerencsére a világon több is készült, ld.: Heidel, A.: *The Gilgamesh-Epic and Old Testament parallels*. Chicago, 1963.; George, A. R.: *The Babylonian Gilgamesh Epic: introduction, critical edition and cuneiform texts*. Oxford, 2003.; Maul, S.: *Das Gilgamesch-Epos*. München, 2005. A szöveg fejlődéstörténetéről jó áttekintést és tartalmi ismertetést nyújt könnyed stílusban (igaz, csekély terjedelemben) Sallaberger, W.: *Das Gilgamesch-Epos: Mythos, Werk und Tradition*. München, 2008. (továbbiakban: Sallaberger, 2008.) A komolyabb terjedelmű feldolgozások közül ld. Tigay, J. H.: *The Evolution of the Gilgamesh epic*. Philadelphia, 1982.

[12] Tudományos munkához használható magyar fordítás erről a szövegről sem készült. Ld. Lambert, W. G. – Millard, A. R.: *Atra Hasis: the Babylonian story of the Flood*. Oxford, 1969. (továbbiakban: Lambert-Millard, 1969.)

[13] E töredék bonyolult történetéhez és rövid, tartalmi kivonatához ld. Lambert-Millard, 1969. 134-136. p.

[14] Csaknem költőien írja le a helyzetet: „Es kann kein Zweifel bestehen, dass die biblische Fluterzählung ein verhältnismässig junges Reis am Baum der Flutüberlieferungen des Alten Ostens darstellt.” (Zimmerli, 1984. 275. p.) A bibliai szöveg derivatív jellegére utal: Noort, E.: *The Stories of the Great Flood: Notes on Gen 6,5-9,17 in its Context of the Ancient Near East*. In: *Interpretations of the Flood*. Ed.: García Martínez, F. Leiden, 1999. 1-38. p., 4. p. is.

[15] Ld. ehhez bármelyik említett kommentár vonatkozó helyeit.

[16] Vö. García Martínez, F.: *Interpretation of the Flood in the dead Sea Scrolls*. In: *Interpretations of the Flood*. Ed.: García Martínez, F. Leiden, 1999. 86-108. p.

[17] Jó összefoglalást ad a problémáról: Bekkum, W. J. van: *The Lesson on the Flood: mabbul in Rabbinic Tradition*. In: *Interpretations of the Flood*. Ed.: García Martínez, F. Leiden, 1999. 124-133. p.

[18] Ld. ehhez első megközelítésként: Benjamins, H. S.: *Noah, the Ark and the Flood in Early Christian Theology: The Ship of the Church in the Making*. In: *Interpretations of the Flood*. Ed.: García Martínez, F. Leiden, 1999. 134-149. p.

[19] *De Civitate Dei*, XV,6.

[20] Vandermeersch, P.: *Where will the Water Stick? Considerations of a Psychoanalyst about the stories of the Flood*. *Interpretations of the Flood*. Ed.: García Martínez, F. Leiden, 1999. 167-194. p.

[21] Vö. Sallaberger, 2008. 70. p.

[22] Kobi Farhi (ének), Yossi Sa'aron (gitár/autentikus keleti pengetős hangszerek), Matti Svatizky (gitár), Uri Zelcha (basszusgitár), Sami Bachar (dob).

[23] *Orphaned Land*. In: *Encyclopaedia Metallum – The Metal Archives*. Online: http://www.metal-archives.com/bands/Orphaned_Land/2309. [2011. július.]

[24] Vö.: az interjú szövegével.

[25] Orphaned Land: Sahara. 1994. (Holy Records.); Orphaned Land: El Nora Alila. 1996. (Holy Records.)

[26] A dolgozat során a nemzetközileg alkalmazott zenei kifejezéseket fogjuk alkalmazni.

[27] Philips, William – Cogan, Brian: Encyclopedia of Heavy Metal Music. London, 2009. (továbbiakban: Philips-Cogan, 2009.) 3-9. p.; Nagy Balázs: Sírontúli melódiák. H.n. [Bp.], 2007. (továbbiakban: Nagy, 2007.) 11-17. p.

[28] Az elnevezés jelentése és eredete egyike a legvitatottabb kérdéseknek, amelyeket a heavy metal világával kapcsolatban szokás megfogalmazni. A természettudományok világából átvett kifejezés („nehéz fém”) jelzi egyrészt ennek az akkortájt új zenei áramlatnak a súlyosságát, amelyet először zenekritikusok aggtak a műfajra. Philips-Cogan, 2009. 3-4. p.

[29] Néhány jelentősebb példa a teljesség igénye nélkül: Iron Maiden (UK), Judas Priest (UK), Manowar (USA).

[30] A metal zene legszélsőségesebb ágazatait illetjük ezzel a gyűjtőnévvel. A teljesség igénye nélkül a legfontosabb alfajai: thrash metal, black metal, death metal, doom metal, gothic metal, folk metal, és ezek fúziós változatai, pl.: doom-death metal, folk-black metal.

[31] Nagy, 2007. 21. p.

[32] Az elnevezésekkel kapcsolatban itt is rendkívül sok vita és elmélet van. A thrash metal nevének kezdeti gyenge minőségű felvételeiről kapta, a black metal az említett Venom lemez után lett elnevezve, a death metal nevével kapcsolatban azonban két tétis is a köztudatban van. Az egyik szerint a floridai Death zenekar neve után jelent meg az elnevezés, a másik szerint azonban a Possessed zenekar Death Metal című demója után honosodott meg. Vö.: Philips-Cogan, 2009. 62-63. p.; Nagy, 2007. 58-63. p.

[33] A teuton thrash mai napig működő alapító hármasa: Destruction, Kreator, Sodom. A Bay-Are Thrash négyese: Anthrax, Megadeth, Metallica, Slayer.

[34] Nagy, 2007. 101-109. p. Fontosabb példák: Bathory (SWE), Celtic Frost (SWI) Mercyful Fate (DAN), Tormentor (HUN).

[35] Nagy, 2007. 109-111. p. Fontosabb példák: Burzum, Darkthrone, Emperor, Immortal, Mayhem.

[36] Philips-Cogan, 2009. 63-64. p.; Nagy, 2007. 58-59., 69-70. p. Fontosabb példák: Death (USA), Morbid Angel (USA), Obituary (USA), At The Gates (SWE), Dismember (SWE), Dark Tranquillity (SWE).

[37] My Dying Bride. In: Encyclopaedia Metallum – The Metal Archives. Online: http://www.metal-archives.com/bands/My_Dying_Bride/151. [2011. július.]

[38] Orphaned Land: The Beloved's Cry. 1993. (Szerzői kiadás.)

[39] Minden olyan metal zenét játszó zenekar besorolható ebbe a kategóriába, amely (nagy trendtől függetlenül) keleti hangzással színesíti zenéjét. Fontosabb képviselői ma: Amaseffer (IZR), Arallu (IZR), Arkan (FRA), Melechesh (IZR), Mezarkabul (TUR).

[40] Vö. a szövegekkel: Orphaned Land Lyrics. In: Dark Lyrics. Online: <http://www.darklyrics.com/o/orphanedland.html> [2011. július.]

[41] Orphaned Land: Mabool – The Story of Three Sons of Seven. 2004. (Century Media Records.)

[42] Az egyik nagy példaképpel, a Paradise Losttal részt vettek egy közös turnén is. <http://www.orphaned-land.com/dates.html> 2011. július 29.

[43] Orphaned Land: The Neverending Way of ORwarriOR. 2010. (Century Media Records.)

[44] Röviden utalnunk kell rá, hogy az 1980-as évek végétől egészen napjainkig jellemző a világ metál zenéjére a vallási témák feszegetése. Ezek egy része a vallás ellen irányul, megtaláljuk annak védelmezőit is, azonban léteznek egy, úgymond semleges irányvonal is, amely az antik és letűnt kultúrák iránti affinitásból fakad. Ezeknek a zenéknek a szövege elsősorban antik mitológiák, az antik világ és a benne zajló élet körül forognak. Ennek egy más szegmenséről ld. bővebben: Fejes János: Enuma Elish is rewritten. In:

Kultúra és Közösség, 2011. 4. sz.

[45] A teljes szövegapparátus elérhető: Orphaned Land Lyrics. In: Dark Lyrics. Online: <http://www.darklyrics.com/lyrics/orphanedland/mabool.html#1> [2011. július.]

[46] A csapatot kórus egészítette ki, a teljes névsort ld.: Mabool. In: Encyclopaedia Metallum – The Metal Archives. Online: <http://www.metal-archives.com/release.php?id=32762>. [2011. július.]

[47] Mivel írásunk tárgya nem egy kritikai recenzió készítése, így a zeneiséggel, a zene hangulati elemeivel bővebben nem fogunk foglalkozni.

[48] Num 21:4-9.

[49] Farooq, Mohammad Omar: Ethical Triangle of Islam. Taqwa, Ramadan and the Quran. **The Triangular Link of Our Ethical System.** In: **Islami City.** Online: <http://www.islamicity.com/Articles/articles.asp?ref=IC0510-2830> [2011. július.]

[50] Vö.: Gen 6:13.

[51] Gen 4:15.

[52] Látható, hogy a szövegírója a népszerű interpretáció szerint Babel tornyát Babilon városával azonosítja. Ennek tudománytörténeti kérdéseibe most nincs alkalmunk belemélyedni, bővebb információért ld. Kőszeghy Miklós: Babel tornya Asszíriában? In: *Theológiai Szemle*, 1991. november-december. 344-347. p.

[53] Mabool. In: Encyclopaedia Metallum – The Metal Archives. Online: <http://www.metal-archives.com/release.php?id=32762> [2011. július.]

[54] Gen 6:11.

[55] Gen 3:16.

[56] Gen 6:5-6.

[57] Vö.: Vulgata: a továbbiakban említett versek a Genesisből.

[58] Mindenképpen értékelhetjük ezt a szakaszt egy olyan gesztusnak, amely sokkalta mélyebben bevonja a kereszténység jelentőségét is a történetbe, mint az eddigiekben. Az összegzésben külön is visszatérünk erre a momentumra.

[59] Zsolt 23:4: „Még ha a halál árnyékának völgyében járok is, nem félek a gonosztól, mert te velem vagy; a te vessződ és botod, azok vigasztalnak engem.”

[60] A dal szövegének fordításában nyújtott segítségéért ezúton szeretnénk köszönetet mondani Schrödl Ádámnak.

[61] Vö.: az interjú szövegét ld. a Függelékben. Ennek gesztusértékét is az összegzésben fogjuk közelebbről megvizsgálni.

[62] Gen 6:17.

[63] Jelen szövegben több alkalommal visszatérnek idézetek a héber nyelvű Ószövetségből, a történet előadása közben a megfelelő helyen csak lábjegyzetben jelezzük ezek pontos helyét.

[64] Gen 7:11.

[65] Gen 9:6.

[66] Az interjú teljes, eredeti angol verzióját ld. a Függelékben.

[67] Vö.: Kiadjuk, a Century Media által készített interjúja a zenekar énekesével. Megtekinthető a Century Media YouTube.com profilján két részletben. Online: <http://www.youtube.com/user/CenturyMedia> [2011. július.]

[68] Ld. a 2010-es The Neverending Way of ORwarriOR nagylemezhez készült promociós fotósorozatukat, melyen a zenekar tagjai együtt láthatóak a három világvallást reprezentáló ruházatban. Orphaned Land web-site. Media. Online: <http://www.orphaned-land.com/media.html> [2011. július.]

[69] Orphaned Land web-site. Band. Online: <http://www.orphaned-land.com/media.html> [2011. július.]

13.
 évfolyam
 1. szám
 A. D.
 MMXII

Petróczi Éva: I. (VI.) Jakab és Magyarország

Stuart Mária meglehetősen hányatott gyermekkorú fiáról, a későbbiekben az ő nevéhez kötött, 1611-ben napvilágot látott angol bibliafordítás kezdeményezőjéről sokan, sokféleképpen emlékeznek meg az Úr 2011. esztendejében, a „Jakab király-féle Biblia” (King James Bible) négy századik születésnapján. E bibliafordítás elemzéséhez, amely természetesen nem az ő munkája, hanem korának legképzettebb angol teológusaié (bár változatos, az értekező prózától a költészetig ívelő, amatőrként is figyelemre méltó írói életművet hagyott hátra), nyilván semmiképpen sem elegendő a kora újkori angol és a magyar nyelv alapos ismerete. Régi magyaros, illetve anglista gyakorlattal legfeljebb arra vállalkozhatunk, hogy közelebbről megvizsgáljuk a bibliás uralkodó, ahogyan országában sokan nevezték, „Anglia Salamonja” és Magyarország kapcsolatát. Ez a feladat nem is igazán egyszerű, hiszen Jakab uralkodásának hosszabbik szakaszában, egészen a harmincéves háború kitörésig, minimális és sporadikus volt a szigetország és Magyarország, illetve Erdély kapcsolata, következésképpen az ott élők és honfitársaink egymásról szerzett-szerezhető ismeretanyaga. Természetesen jóval több, mint amennyit e rövid tallóztatás keretei elbírnak, de korántsem sok. Ez részben a távolságnak, részben az angolok mindmáig tapasztalható, eredendő „inzularitásának”, elszigetelődésének, ritkán oldódó sziget-mentalitásának, illetve – magyar oldalról – a németországinál és a hollandiainál is hányatottabb utazási körülményeknek és magasabb peregrinációs költségeknek volt köszönhető. Abban, hogy a tizenhetedik század magyarjai és angoljai lassacskán elkezdhetek egymás hite és tudása által épülni, döntő szerepe volt a virágzó német egyetemeket feldúló, elpusztító harmincéves háborúnak.

Jelen áttekintésünk első hőse egy skót író-utazó, kalandor, William Lithgow, aki 1616-ban látogatott el hazánkba, s hosszan ír országunkról, *The Totall Discourse of Rare Adventure and Peregrinations (Ritka kalandok és utazások részletes leírása)* című, már Jakab halála után, 1632-ben megjelent, nevezetes útikönyvében.[1] I. Jakab királynak annyi szerepe volt Lithgow magyarországi látogatásában, hogy a skót utazónak adott királyi menlevelében, mai értelemben útlelevelében a német-római császár is szerepelt a megszólított uralkodók között. A Jakab-versus Magyarország és Erdély-történet itt feltétlenül említésre méltó második szereplője nem egy kedvtelésből utazgató íróember, hanem egy írói talentumokkal is megáldott-megvert diplomata volt, Sir Henry Wotton, velencei nagykövet, a Jakab király – John Donne – Henry Wotton „költő-liga”, azaz spontán baráti társulás egyik tagja. Logan Pearsall Smith kiváló, huszadik század eleji Wotton életrajza-levelezéskiadása bővelkedik a magyar és erdélyi vonatkozású részletekben.[2] E levelek két témára összpontosítottak: a török megszállásra (amely Jakab uralkodói létének egyik távoli, de annál riasztóbb réme is volt!), illetve lelkesedés és idegenkedés között ingadozva, majd teljes elutasításba torkollva Bethlen Gábor személyére, akivel Jakab mint a Protestáns Unió nem igazán lelkes vezetője szövetségre készült. Wotton leveleiből kitűnik, hogy

Bethlentől (akit a korabeli angolok többnyire „Betlehemnek” tituláltak!) részben az Erdély és Anglia közti, akkoriban óriásinak számító földrajzi távolság, részben az erdélyi fejedelem kényszerű törökbarát lépései tántorították el az angolokat. 1620. november 8. és 18. között Wotton egy maratoni hosszúságú levelet küldött Sir Rober Nantonnak, Jakab egyik „frontemberének” címezve, de a királynak szánva a beszámolót, a gyászos fehérhegyi csata napjaiban, amely – a vesztes vő, V. Frigyes révén – Angliát is gyöngítette. E levélben az angol író-diplomata még magasztalta Bethlen Gábort, s teljes protestáns preferenciával így jellemezte: „Betlehem [...] who lies neraer the truth than the Emperor himself.” Azaz: „Bethlen, aki közelebb jár az igazsághoz, mint maga a császár.”[3]

Ehhez képest egy hónappal később már közvetlenül Jakabnak címzett levelében ezt olvashatjuk: „Őfelsége legutóbbi, Nanton titkár úrnak címzett levelemből értesülhetett Mons. de Preux magyarországi útjáról. S ezen út kapcsán Felséged nyilván értesülni kíván arról, hogy az utazás gyümölcsöző volt-é. [...] Végülis az volt a látogatás eredménye, hogy azonnal követet kell küldeni a választófejedelemhez (aki most a sziléziai Boroszlóban tartózkodik), hogy tisztán lássuk, csatlakozik-e ő a magyarokhoz, egy, a császárral kötendő szövetségben [...] Be kell vallanom Felségednek, hogy a magam részéről vajmi keveset várok a fent nevezett választófejedelemtől *in hoc statu rerum*. – Ami ezek után Betlehem [!] Gábort illeti, s a magyarokat, én nem tehetek (Felséged szolgájaként) önálló lépéseket, míg ki nem derül, hogy a választófejedelem, felséged veje és országa csatlakozik-e a császárhoz, avagy sem.”[4]

Sir Henry Wotton utolsó magyar vonatkozású levelét Bécsből, 1620. december 19-én keltezte: itt Bethlen Gábor iránti távolságtartása már teljes elutasításba torkollik: „Magukra hagyom a színtéren a francia követeket, legyen az ő dolguk megoldani a helyzetet a császár és Betlehem Gábor között, akivel nincs mit kezdenem a továbbiakban, most, hogy magára maradt.”[5]

Ami a közvetlen I. Jakab - Bethlen Gábor „csúcstalálkozót”, avagy európai protestáns csúcsot illeti, az csupán terv maradt. Mindössze annyi valósult meg belőle, hogy V. Frigyes egyik bizalmasa, Johann Joachim Russdorf német diplomata-költő kért, s Digby bécsi angol nagykövet közvetítésével el is juttatott Jakabhoz egy Bethlen Gábor-portrét.[6] A Jakab–Bethlen Gábor kapcsolathoz még egy adalék: I. Jakab 1613-ban tragikus hirtelenséggel elhunyt fiához, Henrik herceghez intézett egy őt Bethlen „törökbarát” magatartásától óvó levelet, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár 1909-ben meg is vásárolt.[7]

Ami a következő generációt, Jakab ivadékait illeti, közülük leginkább a szerencsétlen sorsú Stuart Erzsébet – V. Frigyes párról tudott a korabeli magyarság. Az 1613-ban nagy össze-európai és különösen összprotestáns pompával megtartott, többlépcsős lakodalmukat többek között egy heidelbergi magyar diák, Sári Orvos Pál köszöntötte tizenkét oldalas latin üdvözlőversével, a *Solemnitas Hymneaia Nuptiis*-szal.[8]

Stuart Erzsébet életét egy másik, a soknyelvű esküvői vers-áradat hamar tovagördülő hullámainál szomorúbb, sőt, szégyenteljesebb epizód köti hazánkhoz.[9] Egy tizenkilencedik századi angol történész hölgy, Elizabeth O. Benger rekonstruálja ezt a történetet korabeli dokumentumok alapján készült monográfiájában.[10] E leírás szerint 1619. november 19-én, éppen Erzsébet napján

Prágában a frissen felkent „téli királynénak” az a szerencsétlen ötlete támadt, hogy felöltötte férje egyik távoli ősanyjának, Árpád-házi Szent Erzsébetnek a jelmezét, sőt kötényét rózsza alakú süteményekkel töltötte meg, amelyeket körbekínált a cseh udvar őt amúgy is idegenül, ellenségesen szemlélő hölgyeinek, akik egyébként az édes „alamizsnát” azonnal a földre dobálták. Erzsébet ezzel a gesztussal nem csupán a cseh hölgyek rokonszenvét próbálta megszerezni, hanem férjének, s férje nagybátyjának, Moritz von Hessen-nek, a „tudós” Móricnak is kedveskedni akart, aki olyan nagyra tartotta Árpád-házi Szent Erzsébetet, hogy az ő emlékét ápolandó még magyar nyelvi tanulmányokba is belefogott.

Eddig a legmagasabb körök, királyok, fejedelmek, diplomaták szintjén vizsgáldtunk valamelyest a Jakab kori angol-magyar kapcsolatok területén. Az igazi, a lényeges áttörést azonban – mint az előszóban már jeleztem is – az a korszak jelentette, amikor a harmincéves háború következményeként megindult a magyar peregrinusok tömegesebb Anglia-járása. Ezt a korszakot megelőzte azonban egy jóval korábbi kiadvány, amelynek megjelenését követően I. Jakab neve Magyarországon és Erdélyben ismertté kezdett válni. Ez természetesen nem a most négyszáz esztendőös angol Biblia volt, nem is lehetett, hiszen e szent szöveg veretes angolságát akkoriban még vajmi kevés magyar teológus érthette-értékelhette, hanem Jakabnak elsőszülött fiához, az ifjan elhunyt Henrikhez szóló királytükre, a *Basilicon dóron (A Royal Gift)*, amely magyar fordításban 1612-ben Heidelbergben látott napvilágot, egy heidelbergi magyar peregrinus, Szepsi Korocs György latinból készített munkájaként. A magyar fordításról, s általában a *Basilicon* recepciótörténetéről a közelmúltban egy fiatal kolozsvári kutató, Vincze Hanna Orsolya írt először a 2008-ban megvédett, még csak kéziratban olvasható, angol nyelvű disszertációjában, majd 2010-ben, Kolozsvárott megjelent könyve e fordításnak szentelt fejezetében.^[11]

Az, hogy ezt a könyvet nem egyszerű atyai útmutatóként, még csak nem is egy abszolutista monarcha eszméinek gyűjteményeként (ahogyan igen sokan értelmezték) fogadta a korabeli Európa, hanem kézről-kézre, nyelvről nyelvre adták-fordították, azaz a legteljesebb mértékben „bestsellerként” kezelték, az nem elsősorban Jakab írói erényeinek, hanem a protestáns Európában remélt uniós vezetői szerepének tulajdonítható. Vincze így ír erről a kérdésről: „Az európai közönség érdeklődése a negyvenöt évig uralkodó Erzsébet utódja iránt a protestáns Európa új vezéralakjának szólt. Jakab külpolitikájából természetesen kiderült, hogy ezt a szerepet nem kívánta felvállalni. 1603-ban (a könyv első megjelenésekor, P. É.) azonban még senki sem tudta, milyen az új király külpolitikája, különösen a protestáns ügyszó, illetve a katolikus hatalmakhoz való viszonya, bár természetesen az érdekelt feleknek határozott elképzelésük volt arról, milyennek szeretnék látni Albion új uralkodóját. Jakab könyvének európai fordításai ennek az érdeklődésnek, ezeknek a különböző érdekeltségeknek, illetve elvárásoknak a megnyilvánulásai. A saját elképzeléseiket, érdekeiket a királyra vetítő fordítók egyben megpróbálták a szigetország első emberének tekintélyét – és lehetőleg magát Jakabot is – saját ügyük szolgálatába állítani.”^[12] Ebből a szempontból a mi Szepsi Korocsunk nem tartozott az erőszakos átültetők közé, az előszóba nem szőtt olyan direkt utalásokat, mint – többek között – a minduntalan saját szűkebb hazájára célozgató walesi fordító. Ő csupán annyit tett, hogy a királyi tónust igyekezett inkább egy protestáns prédikátoréra és egy szerető apáéra hangolni. Hogy milyennek is látta a magyar átültető a sosem-látott, távoli uralkodót, az részben a terjengős magyar címből, részben az előszóból tűnik ki: „SZEPSI KOROTZ György, *Basilikon dóron*, Az

angliai, scotiai, franciai es hibernai első Jacob kiralynac, az igaz hitnek oltalmazojanac etc. fia tanitasaert irt királyi ajándéka [...]”[13]

Ez tehát a szerényen áthangolt címlap. A fordítói dedikáció említett részlete pedig így hangzik: „Az ő elsőszülött fiának oktatásáért, ez kevés beszédű, de hasznos, bő értelmű három kis könyvecskét [t.i. a *Basilikon* szövegének három fő témakörét! – P. É.] maga kezével és maga elméjével, jó idejét tanóságul leírná; mely dicséretes cselekedetivel az hatalmas király fiához való atyai indulatját szép tanításával jelenti.”[14]

A fordító ezen kívül egy jellegtelen, a szerző nevét, személyét nem is említő verssel bővítette könyve vendégszövegeit. Ezek a paratextusok változó színvonalúak. A szerzők sorában az első és a legfontosabb Szenci Molnár Albert, a korai magyar-angol kapcsolatok egyik egyengetője, akinek egyetlen, időskori albioni látogatása még nem igazán felderített. Ő – zsoldáros emberként – nem is hasonlíthatna volna Jakabot máshoz, mint magához Dávid királyhoz, annak ellenére, hogy az angol bibliaolvasók inkább Salamonként tisztelték királyukat:

„EZ KÖNYVNEC AJÁNLÁSA

Nagy ajándéka ez az Úr Istenec,
Hogy nyelveken soc számtalan nemzetec,
Hirdettedi megirattya igéjét
Es soc réndeckel közli bölcsességét.
Mint Régen Dávidot, és annac fiát,
Igy most Anglia Országnac Királyát,
Soc szép tudományockal megáldotta,
Ki bölczen irt könyvel fiat oktattya,
Ez könyveckénecc hasznos vóltát értvén,
Soc nemzet olvassa tulaydon nyelvén.
Magyarul ezt KOROTZ GEÖRGY fordította,
Es kértünkre ékessen kiboczáta.
Kit ez múnkáért és jo szándékaért,
Tartson megh Isten az ő szent Fiaért.”[15]

Az „Es kertünkre ékessen kiboczáta” sor azt jelzi, hogy a Jakab király művére már Oppenheimban felügyelő Szenci Molnár ezúttal is ugyanazt a „kultúrdiplomáciai”, értékközvetítői lépést tette meg, mint évtizedekkel később, amikor Bayly nálunk is átütő kegyességi sikerkönyvvé vált *The Practice of Piety*-jét, ezt a puritán alapművet fordításra ajánlotta a fiatal Medgyesi Pálnak^[16] Akár úgy is fogalmazhatnánk: Szenci Molnár életteli, nem kozmopolita, de távoli kultúrák megismerésére szomjazó személyisége, s ugyanakkor egyszerre humanista és keresztyén kapcsolatteremtői szenvedélye révén bizvást tekinthető Kazinczy Ferenc korai előképének.

Mint az előbbieken jeleztük, magában a *Basilikon*-kiadásban nincs említésre méltó fordítói vereszet. Nyolc évvel e királytükör megjelenése után azonban egy Magyarországon elsőként forgalomba került puritán szellemű könyvben, William Perkins *Catholicus Refomatus*-ának latinból átültetett magyar változatában, amelyet Kecskeméti C. János egykori heidelbergi diák készített, a kísérszövegek között egy ragrimes, de jól szerkesztett verset olvashatunk. Ebben Szepsi Korocs – a távolság és a közvetlen élmények híján számos korabeli magyar keresztyénhez hasonlóan – teljesen megfeledkezni látszik Jakab király puritánellenes magatartásáról, a *Basilikon* kifejezetten puritángyalázó részleteiről. Ha nem így lenne, aligha fűzné az angol uralkodó nevét közös laudációs szálra az angol puritán kegyességi irodalom két, nemzetközi szempontból is nagyhatású szerzőjével, William Whitakerrel és William Perkins-szel, továbbá Cambridge-dzsel, a puritán szellemű teológusképzés fellegvárával:

„Szepsi Korotz György: RHYTMI UNGARICI

– részlet –

.....

Tenger szügetében Anglia országban ,

Iacob király regnal most az Kiralyságban,

Kinél Deaks-vitéz együt áll gradicsban,

Mivel magadnak-is főb részed van abban.

Fő Scholáid közöt Cantabrigiumbol,

Folynak szep irasok mint vizek forrasbol,

Mely kedves könyveknek vigh olvasásából,

Elmének ékesülhet, mint kert viragokból.

Itt írta könyveit Vitakerus Wilhelm,

Ez-is az fő Doctor az Perkinsus Wilhelm,

Kit Spaniol nyelvre vit(t) Massanus Wilhelm,

S, Deákból nyomtatta Antonius Wilhelm.”[17]

Ebben a versben ugyanaz a nyelvi jelenség tapasztalható, mint gyakorlatilag minden angolból fordított életvezetési könyvben, traktátusban: az angol nevek latinizálása, vagyis ösztönös lélektani honosítása. Mert a korabeli, többségében nem Angliát-járt magyar olvasók, még a műveltek számára is csak ezzel a fogással lehetett elérni, hogy magukénak érezzék, s maradéktalanul be tudják fogadni a számukra annyira idegen, annyira távoli világban keletkezett szövegeket. Ezért lett a fenti versben is Cambridge-ből Cantabrigium, William Whitakerből Vitakerus Wilhelm, William Perkinsből Perkinsus Wilhelm. E két utóbbi név ráadásul latin-német „makaróniszóvá” változott.

Szepsi Korocs *Basilikon*-fordításának lett egy későbbi, nem királyi, csak nemesi hajtása Magyarországon: Korocs egyik neveltjének és pártfogoltjának., ráadásul földijének, Szepsi Csombor Mártonnak *Udvári schola* című könyve, amelynek címzettje nem királyi ivadék volt, hanem a korán elhunyt Bedeghy Nyáry Ferenc. E nemesi ifjakat igazgatni kívánó könyv előszavában, igen hízelgő módon, Szepsi Csombor Seneca és Jakab oktatói, nevelői erényei között von párhuzamot.[18]

Jakab király alakja még egyéb tizenhetedik századi magyar művekben is visszaköszön, például Prágai Andrásnak részben Hans Joachim Rusdorf 1622-ben Uppsalában megjelent *Elegidia et poemata epidicta*-ja nyomán írott, *Sebes agynak késő sisak* című versében. Ezt a Rusdorf – Prágai szerzői szimbiózist a közelmúltban tisztázta két szegedi kutató, Fazekas Sándor és Juhász Levente.[19] Rusdorf, V. Frigyes bizalmasainak egyike, a pfalzi diplomata, s az ő hosszú latin poémájának magyar újrafogalmazója egyfajta verbális Mme Tussaud-panoptikumot hozott létre, amikor viaszfigura-szerű portréversekben idézte fel a harmincéves háború minden kulcsfiguráját, közöttük a hányatott gyerekkora miatt zsigereiben is pacifista, minden csatározástól irtózó Jakabot.[20]

A *Késő sisak* egyik epizódja, a *Jacobus rex Angliae* I. Jakabnak azt a szerencsétlen lépését mutatja be, amikor Erzsébet lánya becsődölt „téli királynéságát” követően, azaz egy nagy és nem éppen kedvező visszhangot keltő protestáns diplomáciai kudarc után, kisebbik fiát, Károlyt igyekezett legalább katolikus oldalról megerősíteni egy spanyol infánsnő férjeként. Jakab azonban nem számolt azzal, hogy Fülöp király és a szigorú spanyol papság nagyon kemény feltételeket szab a frigyhez, többek között Anglia rekatolizációját. Ezt azonban Jakab nem vállalhatta, számos egyéb ok mellett már csak Véres Mária rosszemlékű, országpusztító uralma miatt sem, s a tervezett házasság így füstbe ment. A Rusdorf – Prágai versben a

király önkritikát gyakorol, s a spanyol kalandba balga módon csaknem belerángatott fiát óvja a hasonló, könnyelmű lépésektől:

„JACOBUS REX ANGLIAE

En az békességet,

S az czendes eletet,

Mindenkoron szerettem,

Senkinek kárara,

Vagy boszszusagara,

Haddal nem igyekeztem,

De az égy dologban,

Nem igen okosan,

Látom hogy cselekettem.

.....

Ezt a spanyol frignek

Álnok békessegnek,

Köszönhetik mindenek,

Más felöl barátim,

Töb io ismeröim,

Mind az miben estenek,

Igen félek azon,

Hogy gonoszt né mondgion,

Utánnad az maradék.

Mert kellö időben,

Szintén szükségében ,
Töl frigyet nagy felelmek,
Ura szép szovára,
Sok kivánságára,
Semmit nem használhaték,
Mert az spanyol frigye,
Akadékos idgye,
Az io igyekezetnek.

De te Cároly fiam,
Tanuly most én rajtam,
Légy okossab nálamnál,
A' köz igasságért,
Né kémeld az fegyvert,
Valamigh fejed fön ál,
Az spanyol Fülöphöz,
S az téttétet frigyhez,
Egy csöppnyere se bizzál.”[\[21\]](#)

Sem Rusdorf, sem Prágai nem volt több alkalmi költőnél, de a fentiekben idézett, döcögős Jakab-portréversnek van egy kísérteties, váteszi részlete, az, amelyben a király így szól: „Valamigh fejed fön ál.” Márpedig, mint tudjuk, a latin és a magyar vers keletkezése után évtizedekkel I. Jakab fia, a szerencsétlen I. Károly bizony nem dicsekedhetett élethosszig „fönn”, vagyis nyakán álló fejével, hiszen Cromwellék fővesztésre ítélték. Igaz, ezzel mártíriumát is megalapozták, de ez sem a rá kirótt, méltatlan halálnemen, sem az azt megelőző megpróbáltatásokon nem változtatott.

A számos tizenhetedik századi magyar Jakab-ábrázolás vázlatos bemutatása után jelezzük végül, hogy a huszonegyedik század első évtizedének magyar tudományossága – a teljesség igénye nélkül – milyen művekkel igyekezett hozzájárulni a bibliás angol király portréjának kiegészítéshez. Szántó György Tibor

Anglikán reformáció, angol forradalom című, számos egyháztörténeti vonatkozást tárgyaló összefoglaló munkájában az angolszász szakirodalom igen alapos ismeretében ír e nem könnyű sorsú Stuartról. Művében szokatlan empátiával elemzi a király egyéniségét, hányatott gyermekkoráról, s az őt brutálisan, olykor botütésekkel instruáló skót nevelőjéről, a mi Balassinknak latin nyelvű zsolnárfordításaival modellül szolgáló Buchananról is megemlékezve.[22] Hargittay Emil a királytükröknek szentelt, *Gloria, fama, litteratura* című könyvében írt a zsolnáros királyról, a *Basilikon* kapcsán.[23] Harmadikként említjük itt Radó Bálint könyvét, aki politika és teológia összefüggéseit vizsgálta Jakab írott életművében és királyi működésében. Művének alaptézise az, hogy Jakab a politikai életet, a politikai tetteket egyfajta „alkalmazott teológiaként” kezelte.[24]

Jakab király saját szövegei közül a *Basilikon* magyar változata után több száz évvel, 2006-ban jelent meg párbeszédese *Démonológiája*, Kecskés Anita fordításában.[25] Ez a korántsem bibliás dialógus azért fontos számunkra, mert jól érzékelteti a tizenhetedik századi Európa eszkatologikus légkörét, amely az ugyancsak végítélet-váradalmak közepette szolgáló és író korabeli magyar teológus-szerzőket is megérintette. Végül ismételten rá kell irányítanunk a figyelmet a már idézett Vincze Hanna Orsolyára, aki angol és magyar nyelvű opuszaival egyaránt hozzájárult e nagyon ellentmondásos természetű király portréjának árnyalásához, akire ma, az általa kezdeményezett bibliafordítás négy századik születésnapján emberi tévedésével és tévelygéseivel együtt is tisztelettel emlékeznek a világ. S gondoljunk végül arra a Jakab királyra, akiért 1619-ben, az uralkodó súlyos betegségében, New-Marketben nem kisebb személyiség mondott nagyívű prédikációt, mint közeli barátja, bizalmasa és udvari papja, John Donne, a tizenhetedik századi Anglia szellemi-lelki életének egyik óriása. Ez az igehirdetés magyarul is olvasható a *Délben alkonyul, délben virrad* című Donne-prédikációskötetben Pásztor Péter kiváló fordításában.[26] John Donne az akkor még betegségéből végül is szerencsésen felépült uralkodót e szavakkal igyekezett megerősíteni, az *ars bene moriendi* műfajának érveit poétai tehetséggel ötvözve: „Ha Isten *mortem raptus*-t ad nekem, ha kegyelméből elragadtatásban és önkívületben meghalok magamnak, izzón elmélkedem Krisztuson, átöntöm, átplántálom magamat, átvándorlok és átváltozom belé, [...] akkor ez mindenekelőtt a *Pretiosa mors Sanctorum*, a szenteknek az Úr szemei előtt drága halála, hiszen ők a Krisztus Jézusban halnak meg, temettetnek el és támadnak fel újra.”[27]

John Donne-nal együtt reméljük, hogy ha szent nem is volt, de a Teremtő megadta a bibliás angol királynak ezt az „értékes halált”, hibás lépései, életvitelének megkérdőjelezhető sajátosságai mellett emlékezve egyéniségének tiszteletünkre méltó vonásaira, műveltségére, a nevével fémjelzett Szentírás munkálatainak megszervezésében betöltött szerepére, s gazdag tollforgatói hagyatékára.

[a cikk elejére.](#)

[a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

[1] Lithgowról bővebben: Fest Sándor: Skóciai Szent Margittól a walesi bárdokig, Magyar-angol történeti és irodalmi kapcsolatok. Bp., 2000. 238–240. p.

[2] Smith, Logan Pearsall: *The Life and Letters of Sir Henry Wotton*. II. Bd. Oxford, 1907.

[3] Uo. 197. p.

[4] Uo. 202. p.

[5] Uo. 206. p.

[6] Az esetet megemlíti: Fazekas Sándor – Juhász Levente: A kaméleon színéváltozása. A sebes agynak késő sisak forrásáról. In: *A magyar költészet műfajai és formái a 17. században*. Szerk.: Ötvös Péter – Pap Balázs – Szilasi László – Vadai István. Szeged, 2005. (továbbiakban: Fazekas-Juhász, 2005.) 9–10. p.

[7] Gál István: Maksay Péter angol nyelvű Bethlen életrajza 1629-ből. In: *Uő: Magyarország és az angolszász világ*. Szerk.: Frank Tibor – Gál Ágnes – Gál Julianna. Bp., 2005. 748–770. p.

[8] Az Erzsébet-Frigyes házasságkötés irodalmi visszhangjáról ld.: Gömöri, George: A Memorable Wedding. The literary reception of the wedding of Princess Elizabeth and Frederick of Pfalz. In: *Journal of European Studies*, 2004. 215–224. p.

[9] A Stuart Erzsébet – V. Frigyes házasságáról bővebben olvashatunk a következő gazdagon illusztrált, szakkönyv-értékű katalógusban: *Der Winterkönig. Friedrich V. der letzte Kurfürst aus der Oberen Pfalz*. Amberg – Heidelberg – Prag – Den Haag. Hrsg.: Wolf, Peter – Henker, Michael – Brockhoff, Evamaria – Steiner, Barbara – Lippold, Stephen. Augsburg, 2003. 34–45. p.

[10] Benger, Elizabeth O.: *Memoirs of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia*. London, 1825. 105. p.

[11] Vincze Hanna Orsolya: A Királyi ajándék fordítói és fordításai. In: *Uő: Helyzet, jelentés*. Kolozsvár, 2010. 172–189. p.

[12] Uo. 81. p.

[13] Szepesi Korocs György: *Basilikon dőron*. Oppenheim, 1612. (RMNy. 1038.)

[14] Uo. Ajánlás, 1. p.

[15] Szenci Molnár Albert: Ez könyvnek ajánlása. In: *Szenci Molnár Albert költői művei*. Szerk.: Stoll Béla. Bp., 1971. (Régi Magyar Költők Tára, XVII. sz., 6.) 363. p.

[16] Erről bővebben ld.: Petróczi Éva: Egy fordítás háttértörténete, Lewis Bayly, *The Practice of Piety* – Medgyesi Pál, *Praxis pietatis*. In: *Uő: Fél-szentek és fél-poéták. Epizódok a magyar és angolszász puritanizmus irodalmából*. Bp., 2002. (Régi Magyar könyvtár. Tanulmányok, 5.) 11–33. p.

[17] Szepesi Korocs György: Rhythmi ungarici. In: *Bethlen Gábor korának költészete*. Sajtó alá rend.: Komlószi Tibor – Stoll Béla. Bp., 1976. (Régi Magyar Költők Tára, XVII. sz., 8.) 154–155. p.

[18] Szepesi Csombor Márton összes művei. Szerk.: Kovács Sándor Iván – Kulcsár Péter. Bp., 1968. (Régi Magyar Prózai Emlékek, 1.) 21..

[19] Ld.: Fazekas-Juhász, 2005. 9–10.

[20] Jakab személyiségét kiválóan mutatja be: Nicolson, Adam: *Power and Glory. Jacobean England and the Making of the King James Bible*. London, 2003.

[21] Prágai András: Sebes agynak késő sisak. In: *Bethlen Gábor korának költészete*. Sajtó alá rend.: Komlószi Tibor – Stoll Béla. Bp., 1976. (Régi Magyar Költők Tára, XVII. sz., 8.) 62–64. p.

[22] Szántó György Tibor: *Anglikán reformáció, angol forradalom*. Bp., 2000. 193–219. p.

[23] Hargittay Emil: Gloria, fama, literatura. Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben. Bp., 2001. (*Historia litteraria*, 10.) 39–49. p.

[24] Radó Bálint: (VI.) I. Jakab király politikai teológiája. Pécs, 2005.

[25] I. Jakab király démonológiája. Ford.: Kecskés Anita. Bp., 2006.

[26] Donne, John: Délben alkonyul, délben virrad. Öt prédikáció. Ford.: Pásztor Péter. Bp., 1998. 135–155. p.

[27] Uo. 154. p.

13.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMXII

Somodi Imre: Mindennapok a pécsi jezsuita Pius Gimnáziumban és Internátusban az 1910-es években

A pécsi jezsuita Pius Gimnázium 1912-ben, éppen 100 éve nyitotta meg kapuit. Írásomban e jeles – ma már nem létező – iskoláról emlékezem meg a centenárium alkalmából.

Korábbi írásomban^[1] bemutattam az egykor Magyarország egyik legkiválóbb középiskolájának számító pécsi jezsuita Pius Gimnázium alapításának és működése első éveinek eseménytörténetét 1920-ig, az alapítás korszakát – szimbolikusan és valóságosan is – lezáró évig. Jelen tanulmányom fenti írásomnak mintegy kiegészítése, vagy még inkább: tükörképe. Míg a fent említett írásomban az iskola alapításának, építkezésének és intézményszervezésének eseményeit igyekeztem rögzíteni, addig a következő oldalakon azt kívánom bemutatni, hogy ezalatt miként zajlott az iskola belső élete. A tanulmány tehát a Pius Gimnázium és Internátus belső világába, mikrokozmoszába kíván betekintést nyújtani.

A nevelés elvei és gyakorlata

A Pius Gimnázium 1914–1915. évi értesítőjében az intézet első igazgatója, P. Jablonkay Gábor SJ hosszú írásban taglalja az iskolában alkalmazott nevelési elveket és módszereket, átfogó és szemléletes képet nyújtva minderről az olvasónak.^[2] Az alábbiakban vázlatosan ismertetem ezen cikket, mert általa mély betekintést nyerhetünk a Pius Gimnáziumban és Internátusban folyó nevelőmunka elveibe és gyakorlatába.

Jablonkay azzal kezdi, hogy a nevelőintézetekkel – és főleg a vallásos szellemű nevelőintézetekkel – szemben gyakran hozzák fel azt a vádat, hogy nem az életre nevelik a gyermekeket. De mit jelent az „életre való nevelés”? Hiszen az, hogy ki mit tart az élet céljának, értelmének, nagyon különböző lehet az adott személy lelki habitusától, szocializációjától, világnézetétől függően. A nevelés vallásos felfogása szerint az emberi élet célja az üdvösség. A vallásos iskolának olyan embereket kell nevelnie, akik sem jó-, sem balsorsban ettől a céltől nem tántorodnak el. Ezért fel kell készíteni az ifjút arra, hogy se nehézségek, se jelszavak, se csábítás miatt ne térjen el céljától. Arra kell szoktatni, hogy az értékeket becsülje, a romlottságot pedig megvesse. Jablonkay szerint abban, aki vallásos nevelésben részesül, jóval könnyebben kifejlődik a kötelességtudás, a lelkiismeretesség, az önzetlenség, a csábításokkal szembeni ellenállás. S ha el is bukik az életben, Istenbe kapaszkodva fel tud állni. Kiemelten fontos a vallásos nevelés a középiskolákban, hisz a középiskolák adják a jövő értelmiségét, s ha a művelt és széles látókörű értelmiség nincs felvértezve szilárd erkölcsökkel és kellő kritikával, könnyen relativizmusba, nihilizmusba hullhat. Hisz a „puszta emberi műveltség külső finomsága nem

rejtheti el a szív ürességét.”[3]

A katolikus szellemiségű nevelés megkerülhetetlen elemei a vallási gyakorlatok: az ima és a szentségek vétele. Nem cél azonban, hogy a gyermekeket túl sok ilyen gyakorlatnak tegyék ki, ezért e téren a Pius nevelői csupán annyit vártak, amennyi bármely buzgó katolikustól méltán elvárható: napi többszöri rövid ima, napi szentmisehallgatás, legalább havonkénti szentgyónás és szentáldozás, évenkénti lelkigyakorlat.[4] De ezeknek a vallási gyakorlatoknak nem szabad pusztán rutinná és külsőséggé válniuk. A nevelőknek és lelki atyáknak arra kell törekedniük, hogy mindezek a cselekvések belső igénnyé váljanak, hitből fakadjanak.

A vallásos nevelés egyik közvetlen célja az akarat megedzése, hogy az ember bátran és öntudattal tudja gyakorolni a kötelező és a szabadon választott jót, a rosszat pedig következetesen kerülje. Az akarat erősítésének módja az „önmeggyőzés”. A napirend és az intézmény egyéb rendszabályai jó gyakorlatok az „önmeggyőzés” fejlesztéséhez. Ezek az előírások látszólag apró dolgokra vonatkoznak, de rendkívüli mértékben edzik az akaratot, hogy fékezni tudja a szertelen vágyakat. Az önmegtagadás e formája nem szül komorságot – így Jablonkay –, hanem ellenkezőleg: a lélek tisztaságának és nyugalmanak megőrzésével biztosítja a derűt.

A Pius nevelőmunkájának fontos részét képezi a hazaszeretetre való nevelés – mondja Jablonkay Gábor. Ez nem ellenkezik a keresztény elvekkel, sőt kifejezetten keresztényi. Egy közösség javáért tevékenykedni, érte áldozatot hozni ugyanis alapvető követelmény egy keresztény ember számára. A hazaszeretetnek az a lényege, hogy mindenki egész emberként végezze azt a feladatot, amelyet a Gondviselés rábízott. A felebaráti szeretet azonban nem csak honfitársaink, hanem valamennyi embertársunk irányában kötelez.

A vallási nevelés specifikumait természetesen kiegészítették a nevelés általános eszközei, mint a dicséret és büntetés. A Piusban a szóbeli dicséret mellett írásos elismerő oklevelek adományozása is szokásban volt. Ezeken a „Merenti honor – az érdemesnek elismerés” szavak álltak, ezért röviden csak merentinek nevezték. Ezen elismerő levelek közül a legalacsonyabb rangú fehér, a következő fokozat zöld, a legmagasabb pedig piros színű volt. A tanárok kezdeményezhették ennek odaítélését, és az igazgatónak kellett jóváhagynia. A merentivel együtt valami kézzelfogható ajándék is járt a növendékeknek (pl. édesség). A tanulók magatartását és tanulmányi előmenetelét havonta értékelték. A legjelesebbek ilyenkor kitüntetés kaptak, melyet a következő havi osztályzatig birtokoltak. A tanév végén osztályonként a legjelesebb tanuló, az egyes tantárgyak legjobbjai és a bentlakók közül a legjobb magaviseletűek szintén kitüntetés kaptak, melyek végleg a növendékek birtokában maradtak, s ünnepi alkalmakkor viselhették őket.

Ami a dicséret mellett a büntetést illeti: a Piusban testi fenyítést nem alkalmaztak – írja Jablonkay –, ehelyett szóbeli figyelmeztetések, feddések, dorgálások voltak szokásban,[5] amelyek a tett súlya szerint lehettek magánosak vagy nyilvánosak, illetve történhetek a tanár, az osztályfőnök, az igazgató és a tanári kar részéről. A büntetés legmagasabb foka a kizárás volt, melyet különösen jelentős szabályszegések esetén alkalmaztak, úgymint a vallásosság elleni cselekedetek, nyolc napon túli igazolatlan mulasztás, lopás, bizonyítványhamisítás stb. Eltávolításra került az a növendék is, akinek rossz példája erkölcsi szempontból

veszélyt jelentett az egész intézményre. A kizárás oka lehetett a tanulmányok végzésében megmutatkozó állandó és javulás nélküli szorgalomhiány, illetve tanároknak és előjáróknak való ellenszegülés.[6] Jablonkay örömmel állapítja meg, hogy az iskola fennállásának három éve alatt egyszer sem fordult még elő a büntetésnek ez a módja. Ennek magyarázata szerinte a lelkiismeretességre szoktató nevelőeszközök alkalmazása, és a növendékek állandó felügyelete.

Eddig Jablonkay Gábor írásának ismertetése, amelynek alapján bepillantást nyerhettünk a Pius nevelési elveibe és gyakorlatába.

A Pius nevelőmunkája azonban nem ért véget az iskola falainál. A nem bentlakó diákok iskolán kívüli magatartását is részletekbe menően szabályozták, eladdig, hogy a bentlakókhoz hasonlóan számukra is napirendet állítottak össze,[7] illetve a szülőket is nyomatékosan figyelmeztették, hogy kötelesek olyan erkölcsben nevelni gyermekeiket, amely megfelel az intézet szellemiségének.[8]

Az internátus rendtartása

Az internátus házirendjét a kalocsai jezsuita internátus házirendje alapján dolgozták ki.[9] Kalocsa példájának erős hatása annak is betudható, hogy a Pius megszervezésében oroszlánrészt vállaló első igazgató, Jablonkay Gábor korábban nem csak tanára volt a kalocsai jezsuita gimnáziumnak, hanem diákja is, így annak nevelőmunkájáról személyes tapasztalatai voltak.[10]

Az internátusba való belépés a következő módon történt. Beköltözéskor a növendék szülőjével együtt jelentkezett az előjáróságnál. Holmiját átvették és lajstromozták. Az internátusba költöző diáknak a következő dolgokat kellett magával hoznia: lábbelik, fehérnemű, ágynemű, evőeszköz, tisztálkodó eszközök, téli ruha. Felsőruházatra nem volt szükségük, mert az intézet egyenruháját viselték. Minden cikkből meghatározott darabszámot hozhattak magukkal az egyenlőség és a célszerűség érdekében. A beköltöző növendék minden magával hozott tárgyat köteles volt bemutatni az előjáróságnak, s csak azokat tarthatta meg, amelyeket az számára engedélyezett.[11]

Az egyenruha a társadalmi különbségek eltüntetését szolgálta.[12] Az alsó osztályosok egyenruhája ellenzős tengerészsapka, matrózing, rövidnadrág és harisnya volt; a felső osztályosoké ellenzős tengerészsapka, kétsoros zakó és hosszúnadrág.[13]

Az internátusban a diákok életkor szerint szakaszokba voltak osztva. A szakaszok vezetésével egy, még pappá nem szentelt jezsuita rendtag, az ún. magiszter volt megbízva, aki – a gimnáziumi foglalkozás kivételével – minden idejét a szakaszával töltötte. Ő felügyelt a kötelező tanulóidők (studium) alatt, szervezte a programokat, „lelki olvasásokat” tartott stb. Sőt egy hálóteremben is aludt szakaszával. A bentlakók tehát sosem maradtak felügyelet nélkül.[14] A szakasz minden tevékenységet közösen végzett a magiszter figyelme és irányítása alatt. Egyik foglalkozási helyről a másikra is csapatban vonultak, s a foglalkozások helyét csak engedéllyel hagyhatták el.[15]

Az internátus napirendje iskolai előadási napokon a következő volt: A bentlakók fél 6-kor keltek. Mosakodás és öltözködés után reggeli imádságot végeztek és szentmisét hallgattak az intézet kápolnájában. Fél 7-kor volt a reggeli. A reggeli és az első óra közötti időben kötelező tanulóidőt, ún. stúdiumot tartottak, melynek során a diákok átismételték az aznapra feladott leckét. 8 órakor kezdődött a gimnáziumi tanítás. A délelőttöt a gimnáziumban töltötték. Az ebéd délben vagy 1 órakor volt. Ebéd után hosszabb felüdülési idő, ún. rekreáció következett, amelyet a játszótéren, rossz idő esetén a játszóteremben tartottak. A rekreáció nem szabadfoglalkozás volt, hanem a szakasz közös programja a magiszter felügyelete alatt. A rekreáció után háromszor egy héten csoportos sétára mentek. A többi napokon séta helyett stúdiumot tartottak. Ezt követte az uzsonna. Uzsonna után újra rekreáció, majd 5 órától 7 óráig stúdium egyszer 5 percnyi szünettel megszakítva. 7 órakor volt a vacsora, amit rekreáció követett. 8 órakor következett az esti ima, amely után mindenki elvonult a hálóterembe, majd öltözködés és mosakodás után nyugovóra tért. A vasárnapi és ünnepnap szünetnapok programja stúdiumból, több rekreációból és szabadfoglalkozásból állt. A napirend pontos betartása kötelező volt, de betegség vagy egyéb indok alapján felmentést lehetett kapni alóla.[16]

A bentlakók szülők általi meglátogatása az előjáróság engedélyéhez volt kötve. Látogatásra havonta egyszer, a tanórák és a stúdiumok idején kívül kerülhetett sor. A tanulók intézetből való kijárását is csak havi egy alkalommal engedélyezték kizárólag szülők vagy közeli rokonok felügyelete alatt. Ennek feltétele volt, hogy a tanuló utolsó havi tanulmányi eredményeiben és magaviseletében semmi kifogásolható nem volt. A városon kívülre azonban egyáltalán nem engedték a bentlakókat.[17]

Ha valaki látogatás vagy kimenő alkalmával valamit kapott, köteles volt bemutatni az előjárónak, s csak az ő engedélyével tarthatta meg. Hasonlóképpen az internátus növendékeinek küldött valamennyi csomagot legelőször valamelyik előjárónak kellett megtekintenie. A növendékek csak olyan olvasmányokat birtokolhattak, melyeket az előjáróságtól kaptak, vagy az előjáróság engedélyezett számukra. A bentlakók szüleiknek hetente írtak levelet, illetve egy-két rendkívüli alkalomkor (például névnap).[18]

Mivel az intézet célja a keresztény nevelés volt, ezért a vallást és erkölcsöt sértő minden cselekedet súlyos vétségnek számított. Megkövetelték az előjárók irányában az engedelmességet. Ennek megsértése ugyancsak súlyos vétség volt. Szintén súlyos vétségnek számított a felebaráti szeretet elleni minden bűn (például gúnyolódás).

Saját környezetében mindenki köteles volt rendet és tisztaságot tartani. Tiltott volt a rongálás, illetve alkohol és tűzveszélyes anyagok birtoklása. Tilosak voltak a veszélyes, vakmerő játékok, de az elpuhult kényeskedés is. Tiltott volt más tárgyaihoz nyúlni, más hálólhelyiségébe belépni. Használati tárgyakat engedély nélkül elajándékozni, elcserélni nem volt szabad. Továbbá tilos volt mindenféle pénzbeni ügylet, adásvétel, szerencsejáték. A diákok engedély nélkül nem hozhattak létre egyleteket, társulásokat.[19]

Költségek. A tanulók segítése

A gimnáziumba való beíratás díja 10 korona, az éves tandíj pedig 40 korona volt, melyet egy összegben kellett fizetni.[20] 1916-ban a tandíj 50 koronára emelkedett.[21] 1919-ben a beíratási díj 20, a tandíj pedig 120 koronára nőtt, ezért lehetővé tették a két részletbeni fizetést.[22] A tandíj elengedését vagy mérséklését kérhették az arra igazoltan rászorulóknak. A tandíjmentesség feltétele volt a tanuló megfelelő szorgalma és magaviselete.[23]

Az internátusban tartásdíjat kellett fizetni, amelynek éves összege 1915-ben 700 korona volt. A tartásdíj fedezte a napi négyeszeri étkezés, a fűtés, a világítás, a vízhasználat, a mosatás, a takarítás és az orvosi ellátás költségeit. A tartásdíjat negyedéves részletekben kellett fizetni. A 700 koronás tartásdíjon felül egyéb költségek is terhelték, terhelhették az internátusi diákok szüleit (egyenruha, tankönyv, írószer, külön tízórai étkezés, különórák, gyógyszerek, fogorvosi ellátás, okozott károk megtérítése stb.), ezért e rendkívüli és olykor előre nem látható költségek fedezésére az előjáróság a tartásdíj minden negyedéves részletének fizetésekor 100-100 korona letét elhelyezését kérte a szülőktől. Amennyiben a tanuló egyéb költségei meghaladták a 100 koronát, a szülők kötelesek voltak kifizetni a többletet. Viszont ha a növendék egyéb költségeinek összege kevesebb volt 100 koronánál, akkor az intézet visszafizette a fennmaradó összeget, vagy beszámította a következő tartásdíjba. Egy bentlakó diák éves költségei mindent egybevéve, igénytől és takarékoságtól függően 950 és 1200 korona között mozogtak (1915-ben).[24]

Az internátusban ingyenes hely nem volt. Voltak viszont ún. alapítványi helyek, melyeket önzetlen adományozók hoztak létre, és amelyek kevésbé tehető családból származó gyerekek számára jelentettek lehetőséget a tanulásra. Az alapítványok létrehozása úgy történt, hogy az alapító egy nagyobb összeget helyezett letétbe, amelynek kamatai elegendőek voltak egy internátusi növendék bentlakási költségeinek fedezésére. Az alapítványi helyre az alapító (illetve jogutódja) jelölhetett kedvezményezettet, akinek felvételéről természetesen az iskola vezetése döntött. Az alapítványi helyet elnyert tanuló nem megfelelő magatartás és szorgalom esetén elveszíthette a kedvezményes helyet.[25]

Az iskolavezetés és magánszemélyek ezenkívül egyéb módokon is igyekeztek anyagi segítséget nyújtani a jó előmenetelű, szegény sorsú diákok számára: tandíj, tartásdíj mérséklése, elengedése, ingyenes tankönyvek, ruhaadományok, ösztöndíjak, pályázatok által.[26]

Önképzőkörök

A diákság számára már az első tanévtől létrehozták az ún. akadémiákat,[27] amelyeknek keretében a tehetségesebbek képezhették tovább magukat elsősorban a latin és magyar nyelv terén. Gyakorolták a latint, fejlesztették a helyes és ékes beszéd és írás képességét, illetve a fogalmazást magyar és latin nyelven, ezért nyelvészeti köröknek is nevezték az akadémiákat. I. osztálytól IV.-ig minden osztálynak külön akadémiája volt, melynek vezetése magukból a diákokból állt, s egy jezsuita felügyelte őket. Az akadémiák fellépéseket is szerveztek, ahol a növendékek közönség előtt mutathatták be, milyen ismeretekre, képességekre tettek szert az akadémia keretei között. Ezeket díszakadémiáknak nevezték.

Díszakadémiákat általában jeles ünnepeken rendeztek.[28]

Amikor az 1916–1917-es tanévben az V. osztály belépésével megnyíltak a felső osztályok, Jablonkay Gábor létrehozta a Pázmány Önképzőkört a felső osztályosok számára. Tagjai csak felső osztályosok lehettek, az alsó osztályosok továbbra is megmaradtak az akadémiák keretei között. A tagok létszáma a megalakuláskor 12 volt, de évről évre növekedett. A körben a diákok különböző tudományterületekhez tartozó témákat dolgoztak fel önállóan, szónokolni, vitatkozni tanultak, irodalmi alkotásokat hoztak létre stb. A kör vezetője 1916–1917-ben Jablonkay Gábor, 1917–1918-ban P. Kulcsár István SJ, 1918–1920-ban P. Hörl Gyula SJ. A kör elnökségét a diákok alkották, és minden évben újraválasztották. Évente több alkalommal rendes és díszüléseket tartottak, utóbbiakat ünnepek, jubileumok kapcsán. A körben folyó irodalmi és tudományos élet igen pezsgő volt: az önképzőkör keblében rengeteg értekezés, tanulmány, vers, novella, szónoki beszéd stb. született.[29]

1919-ben, amikor elsőként nyílt meg a VIII. osztály a gimnáziumban, életre hívták a Pázmány Bölcselőkört a nyolcadikosok számára. A kör tagjai filozófiai, eszmetörténeti, etikai és társadalomtudományi kérdésekben mélyültek el.[30]

Szabó István tanár vezetésével a gimnáziumban matematikai kör is működött, ahol a matematika mellett geometria, fizika, csillagászat és technika terén bővíthették ismereteiket a tanulók.[31]

A Mária Kongregáció

Hivatalosan 1914. december 8-án alakult meg a Pius Mária Kongregációja,[32] de a kongregáció alapítási előkészületei már az első tanévben megkezdődtek: a tagjelöltek, az ún. Mária-leventék összejövetelekkel és ájtatosságokkal készültek a jövő kongreganista tevékenységre. Megalakulása évében a Pius kongregációjának tagsága 16 fő volt. A vezetőséget, amelyet a diákok alkottak, évente választották. Fölöttük egy jezsuita, az ún. prézes (praeses) felügyelt. A kongregációban „azokat a diákokat gyűjtötték össze, önkéntes jelentkezés alapján, akik *hitük megélésében többre törekedtek*. Céljuk az egyéni hit elmélyítése, alapos önismeret és önnevelés alapján, a tudatos akarátnevelés útján való fejlesztése, mások segítése mind a hitben való előrehaladásban, mind szociális vonatkozásban, karitatív tevékenységgel. S mindezt Szűz Mária égi pártfogásába ajánlva, hazánkban a Magyarok Nagyasszonya különleges pártfogása alatt.”[33] (Eredeti kiemelés.) A kongregáció (másod)védőszentjéül[34] Berchmans Szent Jánost választották, aki maga is jezsuita tanulóifjú volt, így könnyen lehetett példakép a növendékek számára.[35]

A Pius kongregációjának tagsága oly mértékben gyarapodott, hogy 1919-ben egy második kongregációt hívtak életre az alsó osztályosok számára. Ettől kezdve „kisebb” (Congregatio Minor) és „nagyobb” (Congregatio Maior) kongregációról beszéltek. Az új kongregáció létrejöttékor a Pius összes kongreganistájának száma 90 fő volt. A kisebb kongregáció (másod)védőszentje az ugyancsak jezsuita tanulóifjú, Kosztka Szent Szaniszló lett.[36]

Az ének- és zenekar. Iskolai színjátszás

A Piusnak volt énekkara és vegyes zenekara is, de legismertebb és legsikeresebb az iskola rézfúvós-zenekara volt, amely 1918-ban jött létre, amikor Zichy Gyula pécsi püspök, a Pius Gimnázium alapítója megvásárolta az iskola számára egy feloszlott katonai alakulat hangszereit. Sőt a volt tamburmajort, Prychistal Józsefet is szerződtette, aki megkomponálta a Pius indulóját.[37] A fúvószenekar az iskolai ünnepélyeken túl jeles pécsi rendezvényeken is fellépett. 1925-ben egy országos zenei versenyen is sikert aratott, és Olaszországban is koncertezett, többek között XI. Pius pápa előtt.[38]

Vizsgálódásunk utolsó évéből származik a fúvószenekarral kapcsolatos következő anekdota: 1920 áprilisában a Pius játszóterén próbált az iskola rezesbandája a megszálló szerb hatóságok engedélyével. Addig az értékes hangszereket rejtegették, félvén a rekvirálástól. A próba alatt szerb katonák közeledtek. A diákok azt hitték, el akarják kobozni a hangszereket, ezért egyesek elfutottak a hangszerekkel együtt, mások pedig azt bizonygatták a katonáknak, hogy ezek saját tulajdonaik, nem iskolai hangszerek. A katonák azonban nem rekvirálni jöttek, csak a zenét akarták élvezni. Ugyanis korábban osztrák–magyar katonák voltak, s meghallották az általuk jól ismert indulók hangjait.[39]

Ezen a „sikeres” próbán felbátorodva az a merész elképzelés született, hogy a közelgő úrnapi körmeneten – ahol hagyományosan katonazenekar játszott, s a megszállás idején Pécs városában természetesen nem volt magyar katonazenekar – a Pius rezesbandájának kellene szolgáltatnia a zenét. Zichy püspök támogatta az elképzelést, és a szerb városparancsnokság is megadta az engedélyt. Ez volt az első alkalom, hogy a Pius Gimnázium megmutatkozhatott az egész város előtt, s a bemutatkozás igen jóra sikeredett: a járdákról, az ablakokból minden tekintet a Pius zenekarára és díszszáczára esett, s a körmenet befejezése után az ünneplők egészen az iskola kapujáig kísérték őket.[40]

Nem lehet említés nélkül hagyni egy sajátosan jezsuita pedagógiai módszert, az iskolai színjátszást, amelyet a Piusban is – hűen a jezsuiták oktatási hagyományaihoz – alkalmaztak. A gimnáziumban külön színházterem is létesült. 1915 farsangján rendezték az első színdarabot.[41] Az első nyilvános színelőadást 1915. december 22-én tartották az új iskolaépület felavató ünnepén.[42] Attól kezdve évente több alkalommal is tartottak színelőadásokat, melyek nagyszámú közönség – köztük illusztris vendégek – előtt zajlottak, így a nyilvános előadások hozzájárultak az iskola ismertté válásához. A színjátszás fő szervezője P. Kerling János SJ volt. Nevéhez fűződik a gimnázium színháztermének kialakítása, berendezése, huszonöt-harminc saját szerzeményű dráma és számtalan rendezés.[43]

Könyvtárak, szertárak

Egy oktatási intézmény egyik legnagyobb ékessége a könyvtára. A Piusban két könyvtár működött: a rendházi és tanári könyvtár, illetve az ifjúsági könyvtár. A

könyvállomány a vizsgált korszakban dinamikusan növekedett. Ezt a gyarapodást az iskola könyvvásárlásai mellett nagylelkű adományozók is elősegítették. A legbőkezűbb közülük Hanny Gábor prelátus volt, de az adományozók között volt Zichy Gyula is, aki a Pécsi Püspöki Könyvtár 142 kötetét engedte át a Piusnak. A könyvállomány gyarapításából a Pius diákjai is kivették részüket.

A szertárak is a könyvtárakhoz hasonlóan gyorsan gyarapodtak, s nem sok idő múlva csupán szerénységből lehetett őket a „szertár” megnevezéssel illetni, mert gyűjteményük nem egy múzeumot is megszegyenített volna. A szertárak gazdagításában ugyancsak szerepet játszottak önzetlen adományozók, akik között megtaláljuk a Pius tanulóit is. A gyűjtemény csupán egy-egy elemének felvillantása is kellőképpen elének tárja annak gazdagságát: A természetrajzi szertár része volt P. Thalhammer János SJ rovarkutató monumentális rovargyűjteménye. Zichy Gyula ásvány-, kőzet-, csiga-, kagyló- és fossziliagyűjteményt ajándékozott a Piusnak. Ugyancsak ajándékként kapta meg az iskola a Jézus Társaság pozsonyi rendi főiskolájának természetrajzi és fizikai szertárát, melynek értéke 10–12 000 korona volt,[44] s amelyet a legmodernebb műszerekkel egészítettek ki. A Pius numizmatikai gyűjteménnyel is rendelkezett, melyben nem kevés középkori és római érme is megtalálható volt. Sztáray Antal, internátusi növendék több mint száz nemesi pecsét adományozásával vetette meg a Pius szfragisztikai gyűjteményének alapját. Stb.[45] S mindezt a gazdag gyűjteményt a jezsuiták a tanulóifjúság lehető legszínvonalasabb oktatása céljából halmozták fel és használták.[46]

Sport, egészség

Az iskola feladatának nem csak a lélek és a szellem, hanem a test nevelését is tekintette. A Piusban ezért mindig kiemelten kezelték a testgyakorlás és az egészségnevelés kérdését.

A torna- és játékorák az első évfolyamon azzal kezdődtek, hogy a növendékeket megtanítsák s szabályok betartására, a fegyelmezettségre, az együttműködésre, a feladatmegosztásra és a sportszerűségre. Ezt az elsősökkel kezdetben egyszerű játékok által gyakoroltatták, majd következhetek az egyre bonyolultabb játékok. A jól felszerelt tornateremnek köszönhetően nagy hangsúlyt kapott a szertorna, és a korszerű, fedett uszoda révén – mely az első és sokáig az egyetlen volt Pécsen – az úszás. Fontos a szerepet kaptak a Piusban az alaki gyakorlatok: a diákokat megtanították az alakzatban való mozgásra, menetelésre, díszlépésre stb., s a Pius díszszázada gyakran emelte szereplésével az ünnepségek fényét. Az 1919–1920-as tanévben a felsősök létrehozták a Pius futballklubját is. A klub azonban – labda hiányában – csak 1920 tavaszán kezdte meg a működését, miután karácsonykor sikerült egy labdát kapniuk. Ekkor még csupán a felsősök számára engedélyezték ezt a sportot. Igen kedvelt játéka volt a piusistáknak a krokett, télen pedig a ródlizás.[47]

A testnevelés azonban nem merül ki a sportban, hanem az egészség megőrzésére való törekvés is részét képezi. A Pius nevelői erre is gondot fordítottak. Oktatással és intéssel hívták fel a figyelmet az egészség védelmének fontosságára és módjaira. Az iskola tanulóit minden tanév kezdetén látásvizsgálatnak vetették alá. A kötelező védőoltások meglétét megkövetelték. Az intézet orvosa rendszeresen látogatást tett

az internátusban, hogy megvizsgálja azokat, akik valamilyen betegségre panaszkodtak. Azokat, akik a vizsgálat nyomán betegnek bizonyultak, elkülönített betegtermekben helyezték el, ahol egy betegápoló jezsuita rendtag vette gondjaiba őket. Külön terme volt a fekvőbetegeknek, a lábadozóknak és a ragályos betegeknek. Az intézetnek helyet adó telek kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy a város nyüzsgésétől távol, a tiszta levegőjű Mecsek lábainál fekszik. Az épület körüli területet ezenfelül még fásították is. A termek tágasak, levegősek voltak, szellőzők és nagy ablakok tették lehetővé a friss levegő beáramlását. A tanulók szabadidejükben, amikor csak lehetett, a szabadban tartózkodtak, rendszeresen sétákra és kirándulásokra vitték a diákokat. A higiénit szolgálta a korszerű fürdő. A bentlakók ruháit és ágyneműit az intézet mosodájában rendszeresen tisztították. Az iskolavezetés figyelemmel kísérte azt is, hogy a külsős diákok vajon megfelelő lakásviszonyok között élnek-e, eltartásuk megfelelő-e, s igyekezett őket is bevonni a szabadidős testnevelési tevékenységekbe.[48]

Vakáció

A játszóterek, tornatermek és az uszoda a karácsonyi, húsvéti és nyári vakáció alatt is a piusisták rendelkezésére állt, ahol a tanulók a nevelők óvó felügyelete alatt mulathatták szabadidejüket. A szünidőben is rendszeresen vezettek kirándulásokat. A vakáció alatti programok szervezésére létrehozták a Szünidei Pius-kört, hogy a helybéli és a vakációt Pécsen töltő diákokat a szünidőben is hasznosan foglalkoztassák. A Szünidei Pius-kör szabadidős programok mellett a vakációban önképzőkör jellegű összejöveteleket is tartott.[49]

A karácsonyi és húsvéti vakációt a bentlakók tölthették az internátusban is, de a nyári vakáció idejére el kellett hagyniuk az intézetet. Az el- és visszautazás biztonsága ilyenkor a szülő felelőssége volt, de ha egy irányba több növendék is utazott, az iskola kíséretet biztosított számukra.[50]

A nyári nagyvakáció alatt a diákok ideiglenesen kikerültek a Pius nevelőinek szárnyai alól, azonban az iskolavezetés erre az időre sem hagyta őket erkölcsi útmutatás nélkül:

„Tanítványaink és mélyen tisztelt szüleik jól felfogott érdeke követeli, hogy az erkölcsi magaviseletre vonatkozó iskolai törvények a nagy szünidő alatt is érvényesüljenek, és az, amit tíz hónapig nagy gonddal építettünk, két hónap alatt romba ne dőljön.

Ez okból követeljük tanítványainktól, hogy a vakációban is mindenekelőtt vallási kötelezettségeiknek eleget tegyenek: járjanak lehetőleg naponként a sz. misére és egyéb ájtatosságokra, gyónjanak és áldozzanak legalább havonként és el ne mulasszák a reggeli és estéli, valamint más ájtatosságaikat, kivált a szent olvasó elmondását. Azután kerüljenek mindent, ami lelki életüket veszélyeztetné; óvakodjanak tehát a rossz társaságtól, kerüljék a táncmultságokat, a színházakat, mozgóképelőadásokat, és korcsmákat; őrizkedjenek az erkölcstelen olvasmányoktól és rossz, egyházellenes lapoktól.

Követeljük továbbá tanítványainktól, hogy a szünidő kezdetén mindenki ft. plébánosánál vagy más egyházi személynél tisztelegjen és arra kérje, hogy igazgatója és lelki atyja szerepét elvállalni kegyeskedjék és intéseivel s tanácsával oda hasson, hogy a szünidőt Istennek, szüleinek és más jó embereknek tetsző módon töltsse.”[51]

Sőt, ezen túlmenően az iskolavezetés megkövetelte, hogy minden diák szünidei magatartásáról igazolást hozzon lelki vezetőjétől. Aki ilyen igazolást nem nyújtott be, vagy abban elmarasztaló tények szerepeltek, az nem térhetett vissza ősszel a Piusba.[52]

Befejezés

Stílszerűen a vakáció tárgyalásával zárom írásomat, mely reményeim szerint bepillantást engedett egy jezsuita gimnázium viszonylag zárt és ismeretlen világába. A leírtakból kitűnik, hogy noha az 1910-es évtized a Pius Gimnázium számára nem volt könnyű időszak, hisz ekkor zajlott az alapítás, az építkezés és az intézményszervezés folyamata, melynek nehézségeit még az első világháború és a szerb megszállás is tetézte, mégis az oktatás és nevelés színvonala ebben az igen kritikus időben is kiváló volt. Az 1910-es évtized a Pius Gimnázium számára az alapvetés korszaka: nemcsak az intézmény működésének anyagi, infrastrukturális feltételeit teremtették meg ekkor, hanem kidolgozták a gimnázium és az internátus működésének azt a rendjét, amely az intézmény egész további fennállása idején meghatározó maradt.

[a cikk elejére.](#)

[a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

[1] Somodi Imre: A pécsi Jézus Társasági Pius Kollégium alapítása. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2010. 1. sz. 66–87. p.

[2] Jablonkay Gábor SJ: A Jézus-társasági pécsi Pius-Internátus rövid ismertetése. In: *A Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítője az 1914–1915-iki iskolai évről*. Pécs, 1915. (továbbiakban: Jablonkay, 1915.) 6–19. p.

[3] Jablonkay, 1915. 9. p.

[4] Vö. Tudnivalók a pécsi Pius alapítványi Jézus-társasági kath. főgimnázium tanulói számára. Pécs, 1913. (továbbiakban: Tudnivalók, 1913.) 2. p.

[5] Ehhez hozzá kell tenni, hogy az öregdiákok visszaemlékezései szerint olykor elcsattant egy pofon. Ennél drasztikusabb retorziók azonban nem történtek. Ez a gyakorlat – összehasonlítva más, korabeli iskolák változatos testi fegyelmező technikáival – még mindig igen humánusnak mondható. Az mindenesetre tagadhatatlan, hogy a testi fenyítés lehetőség szerinti kiküszöbölése a kezdetektől jellemzi a jezsuita pedagógiát. Vö.: *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599*. Trans., ed.: Farrell SJ, Allen P. Washington, 1970. (továbbiakban: *Ratio Studiorum*, 1970.)

[6] Tudnivalók, 1913. 8–9. p.

[7] Tudnivalók, 1913. 4–8., 14–15. p.

[8] A Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítője az 1912–1913-iki iskolai évről. Pécs, 1913. 21–22. p. (A Pius Gimnázium tanévenkénti értesítőinek jelölése a továbbiakban: Értesítő, [...])

[9] Jablonkay, 1915. 27. p.; Petruch Antal SJ: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. (1853–1950) II. köt. Az önálló magyar rendtartomány. (1909–1950) Kecskemét, 1994. (továbbiakban: Petruch, 1994.) 57. p.

[10] Kerling János SJ: Piusi emlékeim, 1912–1948. In: *Arany–Ezüst. A Jezsuita Intézmények Diákjainak Egyesülete híradója*, 1993. 2. sz. Melléklet. (továbbiakban: Kerling, 1993.) 17. p.

[11] Jablonkay, 1915. 19–20., 22–24. p.

[12] Jablonkay, 1915. 27. p.

[13] Petruch, 1994. 57–58. p.; Hegedűs László: A „Pius”. Kollégium a Mecsek alján. Pécs, 1991. (továbbiakban: Hegedűs, 1991.) 7. p.

[14] Jablonkay, 1915. 16–17. p.

[15] Tudnivalók, 1913. 10–11. p.; Jablonkay, 1915. 28–29. p.

[16] Jablonkay, 1915. 24–25., 28. p.; Tudnivalók, 1913. 11. p.

[17] Jablonkay, 1915. 26. p.

[18] Tudnivalók, 1913. 10., 12–13. p.; Jablonkay, 1915. 27. p.

[19] Tudnivalók, 1913. 10–13. p.; Jablonkay, 1915. 27–30. p.

[20] Értesítő, 1912–1913. 20. p.

[21] Értesítő, 1915–1916. 43. p.

[22] Értesítő, 1918–1919. 13. p.

[23] Értesítő, 1912–1913. 20. p.

[24] Jablonkay, 1915. 20–22. p.

[25] Pécsi Püspöki Levéltár (továbbiakban: PPL.) Acta foundationis Collegii Quinqueecclesiensis Societatis Jesu.

[26] Értesítő, 1916–1917. 18. p.; Értesítő, 1917–1918. 12–13., 15–16. p.; Értesítő, 1918–1919. 9. p.; Értesítő, 1919 – 1920. 9–10. p.

[27] Az akadémiák a jezsuita iskolákban folyó önképzés régi szervezetei, már a Ratio Studiorum is rendelkezik róluk. Ratio Studiorum, 1970. 103–112. p. Egyébként a Pius Gimnáziumban és Internátusban folytatott oktatás és nevelés elveiben és gyakorlatában az eltelt több száz év ellenére is markánsan jelen volt a Ratio Studiorum hatása.

[28] Értesítő, 1912–1913. 8. p.; Értesítő, 1913–1914. 11–12. p.; Értesítő, 1914–1915. 38–40. p.; Értesítő, 1915–1916. 17–20. p.; Értesítő, 1916–1917. 8–10. p.; Értesítő, 1917–1918. 7–8. p.; Értesítő, 1918–1919. 6–7. p.; Értesítő, 1919–1920. 6. p.

[29] Értesítő, 1916–1917. 10. p.; Értesítő, 1917–1918. 8–9. p.; Értesítő, 1918–1919. 7. p.; Értesítő, 1919–1920. 5. p.

[30] Értesítő, 1919–1920. 5–6. p.

[31] Értesítő, 1919–1920. 6. p.

[32] A Mária Kongregáció a jezsuita lelkiség igen régi hagyományokkal bíró szervezete: az első kongregációt 1563-ban hozta létre P. Jean Leon (Leunis) SJ.

[33] Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Bp., 2000. 235. p. A Mária Kongregáció szervezetéről, tevékenységéről bővebben: A Mária-Congregatio vezérkönyve. Bp., 1909.

[34] Minden kongregáció elsődleges védőszentje természetesen Szűz Mária, azonban választhattak maguknak második védőszentet is.

[35] Értesítő, 1913–1914. 11. p.; Értesítő, 1914–1915. 32., 38. p.; Értesítő, 1915–1916. 17. p.; Értesítő, 1916–1917. 11. p.; Értesítő, 1917–1918. 9. p.; Értesítő, 1918–1919. 7. p.; Jablonkay, 1915. 12. p.

[36] Értesítő, 1919–1920. 8. p.

[37] Értesítő, 1918–1919. 7–8. p.

[38] Kerling, 1993. 3–4. p.; Hegedűs, 1991. 31–35. p.

[39] Mozaik. In: *Mecsek Alján. A pécsi Pius-Kollégium lapja*, 1922. 1. sz. 23. p.

[40] Kerling, 1993. 3. p.

[41] Értesítő, 1914–1915. 39. p.

[42] Értesítő, 1915–1916. 7. p.

[43] Kerling, 1993. 2–3., 7. p.

[44] PPL. Acta foundationis Collegii Quinqueecclesiensis Societatis Jesu, 9/fund.

[45] Érdekesként megemlíthető, hogy az adományozók között találjuk a később boldoggá avatott Batthyány-Strattmann Lászlót is, aki egy értékes műszert ajándékozott a fizikai szertár számára. Értesítő, 1915–1916. 22. p.

[46] Értesítő, 1912–1913. 9. p.; Értesítő, 1913–1914. 13. p.; Értesítő, 1914–1915. 41. p.; Értesítő, 1915–1916. 22. p.; Értesítő, 1916–1917. 14. p.; Értesítő, 1917–1918. 14. p.; Értesítő, 1918–1919. 8. p.; Értesítő, 1919–1920. 7. p.

[47] Mantuano József: Játékaink. In: *Mecsek Alján. A pécsi Pius-Kollégium lapja*, 1920. 1. sz. 26–29. p.

[48] Értesítő, 1912–1913. 10., 20–21. p.; Értesítő, 1913–1914. 14. p.; Értesítő, 1914–1915. 42. p.; Értesítő, 1915–1916. 23. p.; Értesítő, 1916–1917. 12–13. p.; Értesítő, 1917–1918. 11–12. p.; Értesítő, 1919–1920. 8–9. p.; Jablonkay, 1915. 17–21. p.; Petruch, 1994. 65–66. p.

[49] Értesítő, 1918–1919. 8. p.; Értesítő, 1919–1920. 6–7. p.; Szabó Pál: Ragyogó vakáció. In: *Mecsek Alján. A pécsi Pius-Kollégium lapja*, 1920. 1. sz. 24–26. p.

[50] Jablonkay, 1915. 25. p.

[51] Értesítő, 1912–1913. 23–24. p.

[52] Értesítő, 1912–1913. 23–24. p.

13.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMXII

Tusor Péter: Lukcsics József elfeledett okmánytára a Camera Apostolica magyarországi forrásairól

Írásom címe átfogó római, vatikáni levéltári kutatások eredményének rövid ismertetését ígéri a medievisztika területéről. Eddigi vizsgálataim leginkább a kora újkorra irányultak, az olvasóban így felmerül a kétely, mire számíthat az elkövetkező pár oldalon.

A bizonytalanságot némileg oszlatja, hogy az érdeklődési területem középpontjában álló egyháztörténet – főként a pápaság által képviselt páratlan intézményi stabilitásnak köszönhetően – tág időhatárok között enged mozogni. A tridentínus modell állandósága leginkább az újabb korok irányába történő kitekintésre ad lehetőséget. A középkor felé fordulva már komolyabb módszertani kihívásokkal kell szembenézni. Ami mégis lehetővé teszi, hogy leereszkedjem e patinás évszázadok világába, az nem más, mint a történetírás története. Jelesül a vatikáni magyar kutatások historiográfiája. Az alábbiakban valóban egy római kutatási „megaprojekt” értékes maradványai kerülnek felszínre. Az én szerepem azonban csupán a felszínre hozatalra korlátozódik.

* * *

A jezsuita Czeles Márton Kollonich bíboros megbízásából végzett vatikáni kutatásai óta nyilvánvaló, hogy a magyar középkor megismerésének egyik alapvető forrásbázisát a pápai gyűjtemények képezik. Szenzációs, hiánypótló adatokat rejtjenek,^[1] vagy a hazaiaktól eltérő típusú, szeriális dokumentumokkal teljesen egyedi típusú vizsgálati megközelítésre nyújtanak alkalmat.^[2] A kutatás fő színtere a 19. század végén megnyitott *Archivio Segreto Vaticano*. Anyaga folyamatosan bővült és bővül: pápai dikasztériumok dokumentumaival, illetve családi és személyi hagyatékok beszállításával, a meglévő iratok rendezésével, vagy éppen a római *Archivio di Stato*-ból átadott sorozatokkal.^[3]

Bár a Vatikáni Titkos Levéltár rendszere, kiváltképpen az egyes fondok felépítése, provenienciája bonyolult, a középkori emlékeket őrző főbb forrásgyűttesek viszonylag jól körülhatárolhatók. **1.** Az Apostoli Kancellária (valamint a pápai titkárságok) bulla- és brévereregisztrumai **2.** Az Apostoli Datária szupplikációi **3.** Az Apostoli Penitenciária szupplikációi **4.** A konzisztóriumok aktái, relációi és cédulái **5.** Az Apostoli Kamara különféle iratsorozatai.^[4]

Hosszú lenne elősorolni, hogy ezekben az állagokban magyar történeti kutatás milyen részeredményeket ért el, mutatott fel.^[5] Amit kijelenthetünk: teljes, lezárt,

szisztematikus feltárásról és publikálásról mindeddig egyik esetben sem beszélhettünk.

A római magyar kutatások századfordulós fénykorában a felsorolt levéltári sorozatok közül az Apostoli Kamara fondjait – Kollányi Ferenc és Érdújhelyi Menyhért mellett^[6] – főként Lukcsics József^[7] tanulmányozta. Áttekintése: *A középkori pápai adókönyvek*,^[8] a *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis* vaskos kötetében hasznosított kamarai adatok máig közkézen forognak. Nem fedte homály tervét sem, miszerint a két teljes esztendőn keresztül „búvárolt” pápai kamarai iratok alapján középkori magyar egyházi archontológiát kívánt összeállítani.^[9] Munkásságát kései utóda, az elejtett szálát 80 év szünet után felvevő, és a Kamara egyik legfontosabb sorozatát, az annátákat 1990-ben közreadó Körmeny József a következőképpen értékelte: „Ő [ti. Lukcsics] kísérte meg először az Annatae sorozat áttekintését is, de a Római Állami Levéltár rendezetlensége miatt ez a fáradozása csak részben sikerült. A Vatikáni Levéltárban és a Római Állami Levéltárban végzett kutatásai révén azonban gazdag forrásismeret birtokába jutott.”^[10]

Ezt a képet árnyalja a nemrégiben előkerült levél, amelyet Lukcsics József Áldásy Antalnak (mint a Magyar Tudományos Akadémia Római Történeti Bizottsága elnökének) küldött 1928. február 19-én. Lukcsics a következőképpen ír „Kedves jó barátjának”: „Már 24 év óta fekszenek íróasztalomban a pápai cameralis könyvekből összegyűjtött középkori magyarországi adataim, amelyek főképp az egyházi archontológiára vetnek új világot. Sajátos okok miatt eddig nem lettek kiadva. Most miután elkészítettem sajtó alá ezt a gyűjteményemet, mély tisztelettel és szeretettel bemutatom Neked.”^[11] Kérte, hogy kéziratát a Római Magyar Történeti Intézet kiadványaként tegyék közzé. (Az 1906-ban megszűnt Fraknoi-féle intézetet 1913-ban a magyar állam Fraknoi Vilmos adományából újraalapította, működését 1924-ben kezdte meg.) Lukcsics jelezte még, hogy a bevezetést, a „pápai cameralis könyvek” ismertetését a korrektúra megérkezése után készülni megírni.

Az akadémikusok elvileg támogatták a kérést. A Római Magyar Történeti Intézet Áldásy, Kollányi és Csánki Dezső által 1931 tavaszán papírra vetett munkaterve szerint a „XV. századi pápai adókönyvek magyar vonatkozású adatait dr. Lukcsics József veszprémi apátkanonok állította össze. Ez a munka tehát el van végezve, és ha a Bizottság pénzügyi viszonyai megengedik, közzétételét meg lehet kezdeni.”^[12]

A levél és az akadémiai munkaterv információértéke nem csekély. Arra engednek következtetni, hogy a Fraknoi-féle intézet egyik egyházi ösztöndíjas tagja a századelőn elvégezte az egyik jelentős vatikáni állag középkori *Hungaricumainak* szisztematikus feltárást, méghozzá sajtókész kézirat formájában! Adódik a kérdés: Mi történhetett a kézirattal, a római magyar kutatások – sokak által laudált és vélhetően még laudálandó – fénykora egyik kiemelt projektjének eredményével? A kiadásra ugyanis végül nem került sor.^[13]

Említett levelében Lukcsics visszakérte művét, ha nem tartják megjelentetésre alkalmasnak. Mivel az akadémikusok hozzáállása kedvező volt, erre vélhetően nem, vagy csak jóval később került sor. Mindenesetre a kéziratot évekig hiába kerestem, kerestettem. Sem a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában,^[14] sem a

Veszprémi Érseki és Káptalani Levéltárban őrzött Lukcsics-hagyatékban nem sikerült nyomára jutnom, bár utóbbi említésre méltó vatikáni kutatási anyagot őriz.[15] Hasonlóképpen hiába nyomoztam a Fraknói-intézetnek a Magyar Országos Levéltárba és az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárába került másolatai között, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának archívumában, melynek Lukcsics sokáig professzora volt, valamint a Szent István Társulatnál.[16]

* * *

A kézirat végül a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárából került elő.[17] Címlapján a következő szerepel: „*Középkori pápai adókönyvek magyarországi adatai 1297–1536 | összeállította és rendezte Kovács Alajos dr. S. P. | Libri camerales curiae Romanae de regno Hungariae saeculis XIV–XVI | Budapest*”. Évszám nem található rajta, maga a címlap Kovács Alajos piarista szerzetestől származik. A vaskos iratcsomó nagyalakú lapokból, nagyobb cédulákból, esetenként felragasztott kisebb cédulákból áll össze. Több különböző kéz írása: főként Lukcsicsé, részben hivatalos vatikáni másolóké, láthatóan az 1900 körüli évekből. Az iratokat valaki kék ceruzával sorban beszámozta 1-től 1414-ig. Lapszám viszont nincsen.

A gyűjtemény teljes szövegátírásokat tartalmaz, és feltünteti az esetleges szövegvariánsokat is. Meghatározó forrásbázisát az *Archivio Segreto Vaticano* és az *Archivio di Stato di Roma* különféle kamarai sorozatai képezik, több irat, szövegváltozat a *Fondo Borghese*, a *Registra Avinioniensia* és az *Armarium XXXIII* fondokból származik. Lukcsics utólag az összes rövidítést feloldotta, számos hibát kijavított. E feladatokat a sorszámozással együtt vélhetően a levelében említett sajtó alá rendezés alkalmával végezhette el az 1920-as években.

Egyelőre rejtély marad, hogyan kerülhetett e munka Kovács Alajoshoz (Berhida [Peremarton], 1897–Budapest, 1958). A piarista szerzetes életpályája – azon kívül, hogy szintén a veszprémi egyházmegye területéről származott és a teológiai karon 1918 és 1921 között egyháztörténetből hallgatója volt – sehol nem keresztezte Lukcsicsét. Vácon, Szegeden, Debrecenben és Magyaróváron tanított hittant és latint. Rómában sosem kutatott.[18] A kézirat mindenestre az ő hagyatékában maradt ránk.[19]

A gyűjtemény az Apostoli Kamara főbb sorozatai szerint tagolódik, az átiratok az egyes sorozatokon belül időrendben állnak:[20]

I. *Obligationes* (1302–1525)

Nr. 1: *Colocensis*, 1302. április 28.

Nr. 335: *Nandoralbensis*, 1525. április 24.[21]

(Obligationes pro minore servitio)

II. Solutiones (1303–1490)

Nr. 336: *Colocensis*, 1303. április 17.

Nr. 761: *Sirmiensis*, 1490. március 11.

III. Divisiones (1428–1469)

Nr. 763: *Bosnensis*, 1428. március 29.

Nr. 822: *Vesprimiensis, Monasterium s. Mauritii in Bell*, 1469. szeptember 25.

IV. Provisiones (1433–1488)

Nr. 823: [*Ecclesia Bodoniensis* (?!) 1433. február 27.] Nr. 824: *Sirmiensis*, 1433. július 27.

Nr. 913: *Bosnensis*, 1488. november 21.

V. Visitationes (1297–1367)

Nr. 914: *Strigoniensis*, 1297. május 10.

Nr. 931: *Quinqueecclesiensis*, 1367. április 15.

VI. Quindennia (1457–1508)

Nr. 932: *Strigoniensis*, 1425. augusztus 24.

Nr. 943: *Strigoniensis*, 1508. július 7.

[S.N.] Rationes collectoriae Alemanniae (1329–1366)

Nr. 944: *Zagrabiensis*, 1329. december 1.

Nr. 1094: *Prepositus Orodiensis*, 1413. július 26.

VII. Annatae (1421–1536)

Nr. 1095: *Zagrabiensis*, 1421. május 30.

Nr. 1389: *Quinquecclesiensis*, 1536. március 15.

VIII. Obligationes particulares (1459–1484)

Nr. 1390: *Varadiensis*, 1459. március 28.

Nr. 1393: *Zagrabiensis*, 1484. június 4.

IX. Legatio et procuratio (1377–1477)

Nr. 1394: *Monasterium Turocz, Strigoniensis*, 1307. március 14.

Nr. 1406: *episcopus Rheatinus, in Ungaria*, 1477. február 21.

X. Varia (1304–1513)

Nr. 1407: *Strigoniensis*, 1304. március 17. [Mihály esztergomi érsek kötelezvénye a kinevezéséért járó pápai díjakról]

Nr. 1413: „Feljegyzések az esztergomi káptalan annataperéről” 1513. május 7. – augusztus 26.

XI. Liber taxarum

Nr. 1414. „Pápai taxakönyvek magyar vonatkozásai Arm. XXXIII.”

* * *

Alaposan áttanulmányozva a kéziratot kijelenthető, hogy a Lukcsics munkájának kiadása – a gyakori javítások, betoldások, sokszor apró betűs íráskép ellenére – ma is aktuális. Az Apostoli Kamara 1000 kötetet meghaladó terjedelmű sorozataiból a 19–20. század fordulóján hozzáférhető anyag középkori *Hungaricumait* tartalmazza,^[22] és sokszor nehezen értelmezhető latin paleográfia gyakori

*abbreviatió*inak feloldásával. Az eredeti bejegyzésekkel történő összevetés aligha kerülhető meg. Ennek során kell majd rögzíteni az időközben átrendezett, némileg bővített iratanyag változásait.[23] A kézirat alapján történő, célirányos kutatás könnyen elvégezhetővé teszi a munkát egy alkalmi kutatói-konzorcium számára, amely az elődök munkájára építve a mai tudományos követelmények szerint végezheti el – végre valahára – a vatikáni magyar kutatások egyik alapfeladatát.[24]

Lukcsics gyűjtésének kiadásából nem hagyhatók el az annáták sem. Korántsem becsülöm le Körmendy atya ezeket közreadó 1980-as évekbeli kutatásait,[25] meg kell viszont állapítanom, hogy átírásai kevésbé tűnnek megbízhatónak elődjénél, különösen a tulajdonnevek esetében. Emellett Lukcsicsnál a Körmendy-kötetben nem szereplő annata-bejegyzések is előfordulnak.[26]

A feladat elvégzése akkor sem megkerülhető, ha tudjuk, hogy a horvát történetírás az iratok egy részét már közzétette az ezredfordulón.[27] Sőt, ha a horvátok fontosnak tartják, hogy publikálják jelenlegi államterületük középkori vatikáni forrásait – Isztriával, Dalmáciával –, mi sem tehetünk másként múltunk rangos nemzetközi szakmai diskurzusba illeszkedő emlékeivel.[28]

FÜGGELÉK

I.

Obligaciones[29]

Nr. 34.

1346. április 27. Eisdem anno etc. [1346, indict. 14., pontific. Clementis VI. a. 4., die 27. Aprilis, in hospitio cardinalis de Puteo] Dominus Nicolaus electus in episcopum Quinqueecclesiensem[30] in Ungaria promisit [...] per dominum Guilelhum de Ponsterla capellanum apostolicum procuratorem suum 3300 florenos et 5 servitia consueta, solvendo medietatem in proximo festo resurrectionis dominice et aliam [medietatem] in festo s. Michaelis mensis Septembris.[31] Alioquin infra 4 menses etc. Et iuravit etc.

(„Obl., vol. 14, fol. 92; vol. 22, fol. 7v; Borghese, vol. 125, fol. 1”)[32]

II.

Solutiones

Nr. 688.

1446. április 15. Petrus etc., quod Andreas episcopus Quinqueecclesiensis pro parte suorum [...] ac termino nondum elapso flor. 757 nobis etc. Per manus Johannis de Barania canonici Quinqueecclesiensis[33] die date presentium solvi fecit [...] Remissionem tamen de toto residuo eorundem communis et minuti servitiorum de consensu etc. ac certis de causis etc. eidem domino episcopo hac vice dumtaxat liberaliter facta. De quibus etc. In quorum etc. Datum Rome, die 15. mensis Aprilis, anno 1446, pontificatus Eugenii IV., anno 16.

(„Obl., vol. 73, fol. 42v – f. 57 után üres lapok. Közben is több folio [egy-egy kamarás idejéből] maradt üresen.”)

III.

Divisiones

Nr. 812.

1466. május 14. Rome 14. Mai 1466. Osvaldus comendatarius monasterii sancti Marie Pechvaradien. Ordinis sancti Benedicti Quinqueecl. diocesis solvit fl. 160, promotus Rome IV. idus Mai[34] pontificatus Pauli anno 2; cardinales 17 [...] Capiunt clerici fl. 1, solidos 30. Restant florenos 158, solidi 20. Capit quilibet dominorum fl. 9, solidos 15, denarios 10.

(„Obl. 80, fol. 126v”)

IV.

Provisiones

Nr. 907.

1482. április 22. Die lune 22 Aprilis [1482] ide sanctissimus dominus noster ad relationem reverendissimi domini Agriensis commendavit monasterium sancti Salvatoris de Sexardia ordinis sancti Benedicti Quinqueecclesiensis diocesis reverendo patri domino Cole [!] Antonio de Bancio sedis apostolice prothonotario vacans per obitum domini Iohannis episcopi Citriensis ipsius monasterii commendatarii extra Romanam curiam defuncti.

(„Obl. 66, fol. 83, fol. 76v”)

V.

Visitationes

Nr. 917.

1351. december 24. Die 24. Decembris Nicolaus episcopi Quinqueecclesiensis pro uno biennio per Petrum de Montilio canonicum dicte ecclesie visitavit. Jo. de Campis

(„Obl. 28, fol. 144”)

Nr. 921.

1354. szeptember 10. Die 10. Septembris (1354) Nicolaus episcopus Quinqueecclesiensis pro uno triennio per Nicolaum Arnaldi archidiaconum de Salouch [!] in ecclesia Agriensi. N.

(„Obl. 30, fol. 171v”)

Nr. 923.

1359. december 17. Die 17. Decembris [1359] Nicolaus episcopus Quinqueecclesiensis pro uno biennio per Petrum de Montilio prepositum ecclesie beati Petri de Posaga et Johannem archidiaconum de Wlko in ecclesia Quinqueecclesiensi ac ipsius ecclesie canonicos, procuratores suos visitavit. J. de Campis.

(„Obl. 31, fol. 32.”)

Nr. 929.

1365. november 8. Die 8 Novemberis [1365] Guilelmus episcopus Quinqueecclesiensis pro duobus bienniis transactis per Bonum de s. Cavallio procuratorem in Romana curia atque suum visitavit. Jo. Pa.

(„Obl., vol. 31, ol. 100v”)

Nr. 931.

1367. április 15. Die 15. Aprilis (1367) Guilelmus episcopus Quinqueecclesiensis in Ungaria pro duobus biennis proxime preteritis per Conradum canonicum dicte ecclesie procuratorem visitavit. Io. Nogarum

(„Obl., vol. 31, fol. 118”)

VI.

Quindennia

Nr. 934.

1457. máricus 30. Monasterio de Zissiti [Szék] ordinis sancti Benedicti Quinqueecclesiensis diocesis cuius fructus etc., prepositura ecclesie beate Marie virginis oppidi Budensis Vesprimiensis diocesis cuius fructus etc., die 30. Martii 1457 perpetuo uniri concessa fuit, ideo de quinquennio libro predicto [primo communium Calxiti III.] fol. 52.

(„Arm. XXXIII, tom. 2, fol. 199v [ob. per minuti servizi], VIII, fol. 52”)

[S.N.]

Nr. 956.

1342. október 16. De canonicatu et prebenda ecclesie Quinqueecclesiensis vacantibus in curia per obitum quondam Chama fuit provisum Johanni de Wolko Quiqueecclesiensis diocesis. XVII kl. Nov.

(„Coll. 8, fol. 40v”)

VII.

Annatae

Nr. 1184.

1430. október 31. Universis etc. Oddo etc. ..., quod Mathias de Cathalowz prepositus ecclesie Quinqueecclesiensis pro totali etc. Annate ... 150 fl. Die date presentium per manus Michaelis de Leweld Vesprimiensis et Jauriensis diocesis ecclesiarum canonici solvi fecit etc. De quibus ... In quorum etc. Rome apud sanctos apostolos, die ultima [31.] mensis Octobris 1430, indictione 8., pontificatus anno 13.

O. de Varris, thesaurarius

Io. Bettynhusen. [?]

(„Quitanze, vol. 6, fol. 71”)[35]

Nr. 1196.

1432. április 7. Universis etc. Daniel etc. [episcopus Parentinus, domini nostri pape thesaurarius] salutem etc. Universitati etc., quod Mathias de Gathalowcz prepositus

ecclesie Quinqueecclesiensis de et super fructibus per eum ex dicta prepositura male et indebite perceptis, pro parte et in deductione fructuum predictorum florenos auri de cam. 50 ipsi camere reverendo patre domino Oddone de Varris apostolice sedis prothonotario felicis recordationis Martini pape V. thesaurario, tunc pro eadem camera recipiente die vicesima mensis Februarii anni Domini 1431 proximo preteriti per manus [...] Johannis Michaelis Vesprimeinsis et Jauriensis ecclesiarum canonici solvi fecit etc. De quibus [...] In quorum etc. Rome apud sanctum Petrum die 7. mensis Aprilis, sub anno nativitatis eiusdem Domini 1432., indictione 10., pontificatus etc. anno 2, f. 19. 2.

D. Parentius, domini nostri thesaurarius A de Perusio

(„Quitante 6, fol. 205v”)

VIII.

Obbligaciones particulares

–[36]

IX.

Legationes et procurationes

Nr. 1395

1317–1318. Szebeni Rufinus főesperes, pápai tizedszedő megbízó leveleinek jegyzéke

1317. július 11. Legatio Regni Ungarie. Die XI. Julii discretus vir magister Ruffinus de Chivinia archidiaconus Thollensis in ecclesia Quinqueecclesiensi[37] fuit missum per dictum dominum nostrum summum pontificem ad partes regni Ungarie super collectione fructuum beneficiorum vacantium in regno predicto et detulit litteras, que sequuntur super dictis fructibus per triennium colligendis, et primo

Unam litteram bullatam cum filo de serico super dictis fructibus, que dirigitur archiepiscopo Strigoniensi, eiusque subfraganeis et prelati per dictam Strigoniensem provinciam constitutis, et aliam bullatam cum filo canapis, que dirigitur dicto archiepiscopo subfraganeisque suis et nuncio supradicto.

Item alias duas, ut supra, bullatas, que diriguntur archiepiscopo Colocensi eiusque subfraganeis et prelati et nuncio supradicto.

Item aliam de securo conductu et provisione expensarum eundo et redeundo.

Item aliam de securo conductu ad prelatos in partibus generalem.

Item aliam, quod possit unum tabellionem creare pro expeditione negotiorum ipsorum.

Item aliam quod possit absolvere excommunicatos ab ipso et cum irregularitatem committentibus dispensare.

Item aliam, in qua eidem taxatur salarium II florenorum, quibuslibet diebus, quibus negotio predicto intendet.

Item aliam litteram clausam regi Ungarie commendatitiam, quod assistat eidem in expeditione negotii supradicti.

Item aliam litteram, bullatam, ut supra, de filo canapis, que dirigitur archiepiscopo Salzeburgensi et dicto magistro Ruffino, in qua eis et cuilibet ipsorum committitur, quod possint exigere et habere a Strigoniensi archiepiscopo sexcentas tres et dimidiam; a Transilvano nongentas et quinquagintatres; a Quinquecclesiensi triginta cum dimidia, et Vesprimiensi episcopis centum vigintiquatuor marchas argenti ad pondus Budense, in quibus tenebantur bone memorie fratri Gentili, tituli sancti Martini in Montibus presbytero cardinali in partibus illis legato pro residuo procurationum sibi debitarum ab eis.

Item aliam ad dictum archiepiscopum Salzeburgensem, ut aliquem discretum et fidelem virum pro recuperatione dicte pecunie ad partes illas una cum dicto magistro Ruffino debeat destinare etc.

Item aliam, que dirigitur regi Ungarie, quod assistat dictis archiepiscopo et magistro Ruffino, et favorem oportunum eis prebeat in recuperatione pecunie supradicte.

Item aliam pro dicto negotio, de securo conductu eundo, morando ac etiam redeundo ad partes istas.

Item duas litteras clausas exortatorias super dictis fructibus, que dirigitur archiepiscopis Colocensi et Strigoniensi eorumque suffraganeis.

Anno a nativitate Domini M^oCCC^oXVIII^o, die XVI Septembris fuit missa quadam littera dicto magistro Ruffino, pro informatione decime, ut supra, in legatione Hispanie.

Item alia littera, ut petat census Ecclesie Romane debitum in regno Ungarie.

(„Vatikáni levéltár, Rubrice litterar. [Camerar.], Joh. XXII., tom. 350., fol. 70v – Ugyanott, nro. 351.”)

Varia

Nr. 1413

„*Feljegyzések az esztergomi káptalan annataperéről*” 1513. május 7. – augusztus 26.

Johannes Dominicus cursor retulit citasse Nicolaum de Quinque-ecclesiis ex adverso procuratorem ad dicendum contra commissionem monitorii et illius executionem ad primam cameralem, instante domino Mario procuratore fiscali, relatione facta comparuit diem procurator et die VII Maii 1513. [fol. 167r]

(„Archiv. Vatic., Acta super censibus, Arm. XXXIII, vol. 39, fol. 167–193”)

XI.

Liber taxarum

Nr. 1414.

Pápai taxakönyvek magyar vonatkozásai Arm. XXXIII.

Tom. 6., fol. 11. Quinqueecclesien. in Ungaria Flo III/M, IIII/C [„tom. 6., fol. 10: széljegyzet: non, in libro camere III/M, III/C”]

Tom. 7., f. 116 t. Quinqueecclesiensis, fl. III/M III/C

Salvatoris de Saxardia ord. S.B. fl. II/C, LXVI

Petzwaradien. Ord. S.B. –

(„Arm. XXXIII, vol. 5–6–7”)

[a cikk
elejére.](#)

[a vissza a
tartalomjegyzékhez.](#)

[1] Például Giovanni Burgio pápai nuncius Mohács előtti jelentései, vagy az 1517–1518-as körmendi kolostorper. *Magyarországi pápai követek jelentései, 1524–1526.* Bp., 1884. (*Monumenta Vaticana Hungariae II/1.*); The Register of a Convent Controversy. (1517–1518) Pope Leo X, Cardinal Bakócz, the Augustinians and the observant Franciscans in contest. Budapest–Rome, 2006. (Collectanea Vaticana Hungariae [továbbiakban: CVH] II/1.) Utóbbi 1997 novemberében a Biblioteca Apostolica Vaticana *Barberini Latini* kéziratgyűjteményének módszeres átkutatása során találtam meg.

[2] Hibái ellenére is szemléletes, értékes példa: XV. század pápák oklevelei. I: V. Márton pápa (1417–1431). II: IV. Jenő pápa (1431–1447). V. Miklós pápa (1447–1455) Kiad.: Lukcsics Pál. Bp., 1931–1938. (*Monumenta Hungariae Italica 1–2.*)

[3] A levéltár aktuális, évenként frissített fondjegyzéke: *Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca*. Città del Vaticano, 2008. (továbbiakban: *Indice dei Fondi*, 2008.)

[4] Nem feledkezhetünk el persze a bírósági fondokról (*Sacra Rota Romana*), az *Armariumok* és a *Miscellanea* kötetrengetegéről, illetve a 15. század végétől egyre nagyobb számban, eredetiben megmaradt Rómába érkezett iratokról, főként az államtitkársági és az angyalvári levéltárban. A pápai gyűjtemények máig legjobb kutatási kalauza: Pásztor, Lajos: *Gida delle fonti per la storia dell' America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d' Italia*. Città del Vaticano, 1970. (*Collectanea Archivi Vaticani*, 2.) (továbbiakban: Pásztor, 1970.) Újabbban: *Vatican Archives. An Inventory and Guide to historical documents of the Holy See*. Ed.: Blouin, Francis X. New York – Oxford, 1998.

[5] Ezt átfogó jelleggel, a további kutatások megalapozását célozva már megírtam: Tuszor Péter: *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*. Budapest–Róma, 2004. (CVH. I/1exc.) (továbbiakban: Tuszor, 2004.)

[6] Gyűjtését fő művében hasznosította: Kollányi Ferenc: *Esztergomi kanonokok, 1100–1900*. Esztergom, 1900.; Érdújhelyi Menyhért: *Kutatásaim a római levéltárakban*. In: *Katholikus Szemle*, 1896. 605–646. p.

[7] Lukcsics a Veszprém vármegyei Kertán született 1875-ben. Középiskolai tanulmányait Pápán és Veszprémben, a teológiát centralistaként Budapesten végezte, majd a bécsi Augustineum növendéke. 1897-ben szentelték pappá, két évre rá doktorált. 1900-ban Pápán káplán és hittanár a tanítóképzőben. Pápát elhagyva Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából és támogatásával évekig a Római Magyar Történeti Intézet tagja, az alapító Fraknoi Vilmos jobbkeze. 1903-ban tér haza, veszprémi püspöki könyvtáros –, ekkor rendezte a káptalani levéltárat – 1904-től a budapesti Egyetemi Könyvtár tisztviselője, 1906-ban a Hittudományi Kar bekebelezett doktora, 1909-től 1922-ig az egyháztörténet nyilvános rendes tanára, 1912/13-ban és 1917/18-ban a Kar dékánja. 1922-től veszprémi kanonok, a következő évtől egyházmegyei főtanfelügyelő, 1926-tól kapornaki apát, végül 1934-ben pápai prelátus és a veszprémi káptalan dékánja. *Kanonoki székvárosában hunyt el 1937-ben*. Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára. (1630–1950)* München, 1987. (*Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae*, 8.) 154–155. p.

[8] Budapest 1908.

[9] „Magyarországi egyházmegyék papsága a középkorban a pápai adókönyvek szerint”. *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis*. I–IV. Budapestini, 1896–1907. (CD-ROM, 2004–2007.) IV., CIX–CXI. p. (vö. következő jegyzet, 31. p., 20 j.) Lukcsicsra és római kutatásai veszprémi hátterére újabbban: Karlinszky Balázs: *Hornig Károly, a mecénás. A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára. Aedes jubilat: tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újrászentelésének tiszteletére*. Szerk.: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém, 2011.

[10] *Annatae e regno Hungariae provenientes in Archivio Secreto Vaticano, 1421–1536*. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, II/21.) Bp., 1990. 31. p.

[11] Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (továbbiakban: MTAKK.), K 1224. (= A MTA Római Magyar Történeti Intézet Bizottságának iratai, 1902–1948.) n. 179. Kiadva: Tuszor, 2004. CLIII–CLIV. p.; n. 10.

[12] MTAKK. K 1224. n. 217. Kiadva: Tuszor, 2004. CLXVI–CLXX. p.; n. 19. (CLXVIII.)

[13] Talán magyarázatul szolgál, hogy Lukcsics 17 évvel fiatalabb öccse, Pál 1926-ban tervbe vett szupplikációs- és bulla-köteteinek megjelentetése anyagi és szervezési problémák miatt csigalassúsággal haladt. Az első kötet 1930-ban, a második kötet 1936. évi halála után, 1938-ban jött ki. (Vö. uo., n. 7. 8. 20. 30. 31. 32. 33.) Mivel 1937-ben Lukcsics József is távozott az élők sorából, gyűjtése gazdátlanul maradt.

[14] Római Magyar Történeti Intézet Bizottságának iratai között (MTAKK. K 1224.), az Áldásy Antal és Lukcsics Pál hagyatékában.

[15] Ismertetését ld. majd a CVH I/8. kötetében. Köszönöm Karlinszky Balázs érseki levéltárosnak az intézményben őrzött hagyatékokról nyújtott tájékoztatását.

[16] Vö. Tuszor, 2004. CXVII–CXXIII. p.

[17] Előző jegyzetben szereplő publikációm hivatkozásai (LVI. p., 186. sz. jegyzet; CLIII–CLIV., CLXVIII. p.) nyomán Koltai András azonosította be és hívta fel rá figyelmemet 2008 áprilisában, amit ezúton is megköszönök.

[18] *Catalogus Religiosorum Provinciae Ordinis Scholarum Piarum, 1666–1997.* Ed.: Koltai, Andreas. Bp., 1998. 209. p. Koltai András szerint a gyűjtemény 1948 és 1950 között kerülhetett Kovácshoz, és valaki megbízhatta a kiadással. Elképzelhető. Kovács Alajos 1949 és 1958 között kereten kívüli rendtagként, mint segédlelkész működött.

[19] Jelzete: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (továbbiakban: PRMTKL.) Kovács Alajos hagyatéka. Mások kéziratai. 1.

[20] A különféle irattípusokból – tekintettel az egyházmegye közelmúltbeli millenniumára – pécsi példák a *Függelék*ben találhatóak.

[21] A kézirat áttekintő ismertetésénél a következő adatok szerepelnek: az adott sorozat neve, a hozzá tartozó első és utolsó irat sorszáma, egyházmegyéje és keletkezésének pontos dátuma.

[22] A jórészt az Apostoli Kamara működése során keletkezett, de elsődlegesen nem kamarai provenienciára utaló elnevezéssel jelölt iratsorozatok (Arm. XXIX–XXX [*Diversa Cameralia*]; Arm. XXXIII [*quindennia, taxae, quietantiae, decimae, census...*]; Arm. XXXIV [*Instrumenta Cameralia*]; Arm. XXXV [*copiae, infeudationes...*]; Arm. XXXVI–VII [*Informationes camerales*]; *Instrumenta Miscellanea*) teljeskörű feltárására ugyanakkor nem került sor. Ismertetésükre lásd a következő jegyzet.

[23] A kamarai törzssorozatok fondjainak leírásra: Gualdo, Germano: *Sussidi per la consultazione dell' Archivio Vaticano (Lo Schedario Garampi – I Registri Vaticani – I Registri Lateranensi – Le „Rationes Camere” – L' Archivio Concistoriale)* Città del Vaticano, 1989. (*Collectanea Archivi Vaticani*, 17.) (továbbiakban: Gualdo, 1989.) 315–331. p.; Pásztor, 1970. 29–44. p.

[24] Véleményemet a vatikáni kamarai *Hungarica*-anyag Lukcsics-kéziratának figyelembevétele nélküli „kutatásáról” már korábban kifejtettem. Tusor Péter: *Az egyházi javadalmak betöltése Magyarországon a XV–XVI. században. A magyar királyi „főkegyúri jog”.* In: *Memorie tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára.* Szerk.: Füzes Ádám – Legeza László. Bp., 2006. 357–378., 366. p., 23. jz.

[25] Jelentései szorgos munkájáról (Róma, 1983. január 25. és 1984. január 31.): Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár. Hagyatékok. Körmendy József hagyatéka. 5. dob., 6. tét.

[26] Ld. például alább a *Függelék*ben (VII.) található két annata-bejegyzést. – Körmendy kötetében 233 annata-szöveg található, Lukcsics kéziratában 294 darab. Az eltérés egy része abból adódik, hogy Lukcsics dalmáciai egyházmegyét (például *Sibinicensis, Iadrensis*) is felvett gyűjtőkörébe, míg utóda nem.

[27] *Camera Apostolica. I: Obligationes et solutiones, camerale primo* (1299–1560. II: 1302–1732. Ed.: Barbarić, Josip – Lukinović, Andrija *et al.* Zagreb–Rim, 1996–2001. (Monumenta Croatica Vaticana, 1–2.) – Pár bejegyzést a lengyel történetírás is hasznosított. (Solymosi László szíves szóbeli közlése.)

[28] A kézirat közreadásának előkészületei az OTKA NN 82 307 nemzetközi együttműködési pályázat keretében megkezdődtek.

[29] PRMTKL. Kovács Alajos hagyatéka. Mások kéziratai. 1. (A sorszámok a Lukcsics-kézirat iratszámaitól, félkövérrel szedett dátumok, az időjelben álló jelzetek és lábjegyzetek szintén Fraknói munkatársától származnak.)

[30] A *Függelék* szövegeiben előforduló pécsi püspökök azonosítására ld.: Eubel, Conradus – Gulik, Guilelmus van: *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi [...]* I–III. Monasterii, 1913–1923. ord. alph.

[31] „1347. április 1. és szeptember 29. – »Resurrectionis dominice« kifejezést használja ismét mindkét kötet írója.”

[32] A vatikáni levéltári régi jelzetek, elnevezések beazonosítására, mai változatára: Gualdo, 1989. 315–331. p.; Pásztor, 1970. 29–44. p.; *Indice dei Fondi*, 2008. passim.

[33] A *Függelék* szövegeiben előforduló pécsi kanonokra, javadalmasokra: Fedeles Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban, 1354–1526.* Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből, 17.)

[34] „1466. május 12.”

[35] A teljes *Annatae*-sorozatot Lukcsics még a római *Archivio di Stato*ban kutatta. A kötetek 1919-ben kerültek be a vatikánba. Az *Archivio di Stato di Roma* kamarai anyagai: Ruggiero, Maria Grazia Pastura: *La reveranda Camera Apostolica e i suoi archivi.* (sec. XV–XVIII.) Roma, 1984. passim.

[36] Ugyancsak a Római Állami Levéltárból: „Obbligazioni Particolari, vol. 1: Martino V 1420–1432; vol. 2: Pio II 1458–1464”. Pécsi vonatkozású irat nincsen.

[37] Pápai tizedszedői működésére: Fejérpataky László: *Pápai adószedők Magyarországon a XIII. és XIV. században*. In: *Századok*, 1887. 493–517., 589–609. p.

13.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMXII

Udvarvölgyi Zsolt: **Memoár szilánkok Bangha Béláról, Griger Miklósról és Prohászka Ottokárról**

Meskó Zoltán (1883-1959) a két világháború közötti magyar politikatörténet sajátos életutat befutó alakja volt. Katonatisztként kezdte pályafutását, amelyet 1917-ben politikusként folytatott 1944-ig. Rövid ideig több államtitkári funkciót is betöltött (kiszgazdaügyi, földművelésügyi, ill. belügyi), majd 1920-ban a Kiszgazdapárt megszervezésében volt kiemelkedő szerepe. A húszas években kiszgazdapárti, majd egységes párti képviselőként a Parlament falai között és egyéb fórumokon is aktív politikai és közéleti tevékenységet folytatott. Csipkelődő, élcélődő megjegyzései, anekdotázásai könyv formájában is megjelentek.[1] A kötetből egy mikszáthi figura, egy aktív és befolyásos, ugyanakkor szórakoztató és mindenből tréfát űző politikus képe bontakozik ki. A harmincas években egyre inkább antiszemitává vált, szónoklataiban és interpellációiban is radikalizálódott, a magyar nyilasmozgalom egyik előfutáraként lépett fel. 1932. június 16-án a Parlament falai között jelentette be a *Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspárt megalakulását*.

Bár a magyar szélsőjobboldali pártokról, különösen a nyilasokról számtalan könyv és tanulmány látott napvilágot, Meskóval történeti irodalmunk alig foglalkozott. Részletes feldolgozás is a konkurens mozgalomról, a Böszörmény Zoltán által vezetett kaszáskeresztesekről készült. Magyarországon a harmincas évek kezdetén alakultak meg az első számottevő nemzeti szocialista pártocskák. Ezt megelőzően csak teljesen jelentéktelen kezdeményezések bukkantak fel (fasiszta pártok, nemzeti pártok). A Parlamentben elsőként Meskó Zoltán képviselő lépett fel nemzeti szocialista programmal.

Doktori értekezésem[2] végén függelékként publikáltam Meskó Zoltán két fiának, ifj. Dr. Meskó Zoltánnak[3] és Meskó Lajosnak[4] a visszaemlékezéseit, feljegyzéseit. A Horthy-korszak memoáriródalma már számos esetben szolgáltatott kiegészítő információkat a történettudomány számára. A két Meskó testvér írása azonban sajátos szemszögből, a felnövekvő és apját mindenben követő gyermek perspektívájából vetíti elénk egy nem szokványos életút apró és jelentős állomásait. Az írásokban sajátosan keveredik a családi história a huszadik századi Magyarország sorsfordító eseményeivel.

Meskó Lajos (1911-2008) piarista paptanár a kilencvenes években az Egyesült Államokban vetette papírra lírikusabb stílusban íródott, kissé csapongó, indulatoktól sem mentes visszaemlékezéseit. A 11 oldalas, sűrűn teleírt kézirat híven tükrözi egy konzervatív, hithű, elveihez mindvégig ragaszkodó és emigrációba kényszerült ember nézeteit.[5] Ifj. dr. Meskó Zoltán (1908-1989?) jogász, politikus apjának már a pártszervezésben és az ideológiai munkában is hű segítőtársa volt. Elfogultságoktól sem mentes memoárjait 1979 júliusában diktálta le Rómában egy családi összejövetelen. A 16 oldalas gépelt iratban a szikárabb stílusú, pontos és tényszerű adatközlő részek sajátosan keverednek a szubjektív

kommentárokkal. Mindkét memoár tartalmaz érdekes és mindeddig ismeretlen visszaemlékezéseket a korszak jelentős egyházi személyiségeiről, különösen Bangha Béláról,[6] Griger Miklósról[7] és Prohászka Ottokárról.[8] Ezeket talán nem érdektelen forrásközlésként is közreadnunk. Véleményem szerint fontos adalékként szolgálhatnak a prominens keresztény pap-politikusokról a jelenlegi mainstream egyháztörténeti kutatás[9] által alkotott kép objektívebbé tételéhez. A szövegen csak minimális stilisztikai és helyesírásbeli javításokat végeztünk:

„A kereszténypárt is sokkal szociálisabb volt 1920-ban, mint később! Harcias népi reformokért főleg Prohászka (ekkor Székesfehérvár képviselője és püspöke) és Griger Miklós küzdött. Meskó Zoltán külön állt tőlük, nem követte legitimizmusukat, és nem bízott a főúri-főpapi kapcsolataikban; igazolta a jövő!...”[10]

„1920-28 körül a Falu Szövetség ügyvezető elnöke, a hivatalos elnök maga a nagy Prohászka Ottokár, aki persze nem sokat folyhatott bele a szövetség működésébe, de egymás mellett ültek sokat. Meskó Zoltán mély tisztelettel és olykor tanácsadólag is bánt az idősebb, szent püspökkel. Prohászka politikai fondorlatokban idealistán járatlan volt. Meskó Zoltán »súgott« neki.”[11]

„Rengeteg harc, meghurcoltatás, rágalom érte, keresztény és zsidó oldalról! A kereszténypárti Nemzeti Újság dühösen támadta kezdetől. Buzgó katolikus felesége is nyugtalanította: »Az újpogány Hitler elveit követi?« Meskó Zoltán szépen átgyalogolt Bangha páterhez, úgy 33-ban, és hosszasan tárgyalt – teljes megegyezéssel! (...) Bangha Béla helyeslése megnyugtatta jó feleségét is.”[12]

„A hungarizmus szó Prohászkaé, Meskó idézte először egy »felekezetielleni izgatásért« ráakasztott pörében: Prohászka: »Uraim, azt mondják, ez antiszemizmus?! Nem! Ez hungarizmus. A magyarnak és kultúrájának is jogai vannak önnön hazájában, amint bárki más népnek.«”[13]

„A tárgyaláson pár zsidó tanú lépett föl mellette, hogy emberségesen bánt velük. Bálint István, a Pesti Újság szerkesztője kikeresztelkedett volt. Mikor nyilas testvérek kifogásolták, Meskó Zoltán azt felelte: »Ha jó volt a mi Urunk Jézus Krisztusnak, jó kell, hogy legyen Meskó Zoltánnak is!« Olykor így fogalmazta: »Ha jó volt Bangha páternek...« Mert a harcias zsidó szellemet támadó Bangha páter keresztelte ki, tehát őszinte megtérését föl lehet tenni. Ez a Bálint is kiállt a perben.”[14]

„Mint külföldi magyar lett pártunk tagja ő is, egy Rátz nevű külföldi magyar is. Ezt én vittem megbeszélésre P. Banghához; akinek nem volt rossz véleménye a mozgalomról, ekkor már súlyos beteg volt, fehérvérűségben. Rátzot összehoztam Banghával, mert a vezető egyházi ember véleményét akarta tudni. Bangha nem tartotta keresztény-ellenesnek a mozgalmat, megkülönböztette Hitlerétől!” [15]

„Apánk alapvetőleg a kereszténypárthoz tartozott volna, ha ezek komolyan képviselik a szocializmust, a szegénység érdekeit. Sok kereszténypártival jóban volt, a legitimista kereszténypárti Griger Miklóssal nagyon jóban. Ez a Griger bátor, a népért harcoló, szókimondó ember volt, derék katolikus pap. Gömbös szemébe vágta annak idején: »Hazudott, hazudott, hazudott!« – Gömbös ugyanis azt mondta, addig nem lesz ház-felosztatás, amíg az általános-titkos szavazatot törvénybe nem iktatták. Nem tartotta meg ezt! Mert egyszer csak bejön a parlamentbe, az ülés vége felé, fölemeli a kezét, hogy szólni akar, szót kér. A miniszterelnöki székéből fölment a jegyzőhöz és átadta neki a Kormányzó leiratát: hogy az országgyűlés elnapolja magát. Mindenki föllélegzett, mert féltek a fölosztatástól...A felolvasás után még egyszer csak odamegy és átad egy másik leiratot: most már a felosztatásról szólót! Az öreg Griger kikelt magából, a pad tetejére ugrott és úgy kiáltotta: »Hazudott, hazudott, hazudott!« De Gömbös oda se hederített rá.” [16]

[a cikk elejére.](#)

[a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

[1] Meskó Zoltán vidám históriái. Elmondja a T. Ház folyosóján. Összegyűjtötte: Vidor Gyula. Bp., 1925.

[2] Udvarvölgyi Zsolt: Meskó Zoltán: egy politikusi pályakép. Miskolc, 2008. (Kézirat. PhD-értekezés. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola.) (továbbiakban: Udvarvölgyi, 2008.)

[3] Meskó Zoltán-Gyula emlékezései II. (Diktálta 1979 júliusában, Rómában.) Kézirat.

[4] Meskó Zoltán. (Meskó Lajos piarista paptanárs visszaemlékezése édesapjáról.) Egyesült Államok, 1996. Kézirat.

[5] Felsővályi Ákos: Elhunyt Meskó Lajos Géza piarista szerzetes. In: *Magyar Kurír*, 2008. október 17. Online: www.magyarokurir.hu [2011. november.]

[6] Bangha Béla (Nyitra, 1880 – Budapest, 1940) jezsuita szerzetes, politikus, hitszónok. 1895-ben belépett a jezsuita rendbe, 1909-ben szentelték pappá. Az I. világháború előtt és alatt Budapesten és Canterburyben működött. 1913-ban megalapította és 1923-ig szerkesztette a *Magyar Kultúra* c. folyóiratot. 1918-ban Baranyay Lajossal és Buttykay Antallal létrehozta a Központi Sajtóvállalatot. 1922-ben előadásokat tartott Hollandiában és Észak-Amerikában, 1934-ben pedig Dél-Amerikában. 1923 és 1926 között Rómában a Mária-Kongregációk központi lapját szerkesztette. Az *Actio Catholica* egyik alelnöke és a *Katolikus Lexikon* főszerkesztője volt.

[7] Griger Miklós (Körmöcbánya, 1880 – Budapest, 1938) római katolikus pap, országgyűlési képviselő, szociálpolitikus. A budapesti egyetem teológiai karán szerzett doktori oklevelet. Jánosréten, Bakonysárkányban, Sósúton, végül 1930-tól Bicskén volt plébános. 1920-tól nemzetgyűlési képviselő, 1926-ban keresztényszocialista programmal a csornai kerületben választották meg. Parlamenti beszédeiben bírálta a kormány működését. Megalapította a legitimista Nemzeti Néppártot, pártjának programjával azonban 1935-ben a Gömbös-kormányzat kibuktatta a parlamentből. 1937-ben Lovasberényben szerzett ismét mandátumot. Számos cikke jelent meg az *Egyházi Közlönyben*, az *Alkotmányban* és az *Igaz Szó* c. lapban.

[8] Prohászka Ottokár (Nyitra, 1858 – Budapest, 1927) római katolikus püspök, egyházi szónok és író, egyetemi tanár, az MTA tagja (levelező 1909, rendes 1920). 1881-ben szentelték pappá. 1884-ben Esztergomban a teológia, 1904-től a budapesti egyetemen a dogmatika tanára. 1905-től székesfehérvári püspök. A magyarországi keresztényszocialista mozgalom egyik vezetője. Az ő nevéhez fűződik 1903-ban az első keresztényszocialista szervezetek megalapítása. 1916-ban javaslatot tett a hadviseltek földdel való jutalmazására. 1919-ben a székesfehérvári mozgalom vezére. 1920 – 22-ben országgyűlési képviselő, majd a Keresztény Nemzeti Egyesülés pártjának elnöke. A Kisfaludy Társaság tagja (1926). A szószéken kapott agyvérzés következtében halt meg.

[9] Például: Gergely Jenő: Prohászka Ottokár, „a napbaöltözött ember”. Bp., 1994.; Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka Ottokár életének titka. Székesfehérvár, 2009.; Orvos Levente: Prohászka Ottokár és Bangha Béla egyházképe. In: *Távlatok*, 2008. 4. sz. 36-42. p.

[10] Meskó Zoltán. (Meskó Lajos piarista paptanár visszaemlékezése édesapjáról.) *Udvarvölgyi*, 2008. 110. p.

[11] Uo. 111. p.

[12] Uo. 113. p.

[13] Uo. 117. p.

[14] Uo. 119. p.

[15] Meskó Zoltán-Gyula emlékezései II. *Udvarvölgyi*, 2008. 129. p.

[16] Uo. 150. p.

13.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMXII

Takács József: „Vagyon a toronyban egy fertályos óra”

Előadásként elhangzott 2011. május 28-án az Ócsényi Református Egyházközségben.

Az egyházközségek lelki, személyi és anyagi állapotát vizsgáló úgynevezett „kánoni látogatások” (egyházlátogatások, latin nevükön: canonica visitatio) eredményeként született egykori jegyzőkönyvek szinte kimeríthetetlen kincseshányái a történeti kutatásnak. Az egyháztörténet, a művészettörténet, a néprajz kutatói már eddig is gazdagon kiaknázták ezt a rendkívül gazdag történeti forrásanyagot. Kutatásaim során örömmel tapasztaltam, hogy a 18-19. századi – a régebbi korokban keletkezetteknél sokkalta részletesebb – jegyzőkönyvek a toronybeli „szerek” között rendszerint az óráról, a toronyóráról is megemlékeztek.

Előadásom címét ezekből a – ma már levéltárakban őrzött– dokumentumokból merítettem, hiszen az a ténymegállapítás, hogy „Vagyon a toronyban egy fertályos óra” csaknem szó szerint többször is felbukkan az 1800-as évek első két évtizedében keletkezett magyarországi református canonica visitatio-s jegyzőkönyvekben.

Nem haladhatunk tovább anélkül, hogy a toronyóra és a „fertályos óra” fogalmával meg ne ismerkednénk. Toronyórának azt a súlyokkal meghajtott, fémből készített, nagy méretű óraszerkezetet nevezzük – a hozzá tartozó számlapokkal, mutatószerkezetekkel, kötélyzettel, súlyokkal stb. együtt –, mely toronyba szerelve láthatóan és/vagy hallhatóan is jelzi az időt. Nyugat-Európában a 13. század – s egyben a virágzó középkor – végén, vagy más szóval: a gótika korában tűntek fel és kezdtek elterjedni. Magyarországi térnyerésük Zsigmond korára (tehát 1387-től számított 50 évre) tehető. A toronyóráknak kezdetben nem volt mutatójuk, hanem csak hangjelzéssel tudatták az időt: eleinte óránként, majd a 14. század végétől negyedóránként. Később is sokáig mindössze egyetlen mutató járt körbe, s ez csak az órákat mutatta.

„Fertály” szavunkat a nyelvészek a „negyed” jelentésű Vierteil / Viertel német szavakból származtatják. Ennek a szónak a magyar írásbeliségben a 15. századnál korábban – legalábbis egyelőre – nem találni nyomát. A „fertályos óra” fogalmán olyan toronyórát értettek a régiek, ami a negyedórákat is ütötte. Szükséges hangsúlyozni, hogy a feudális kori toronyórák bizonyos hányada csak az egész órák ütésére volt képes, illetve alkalmas. A negyedes ütésű toronybeli óra tehát egyfajta extra szolgáltatást nyújtott az adott településen élőknek. Magyarországi elterjedésüket az egykorú írott források szűkszávasága és az idevágó alap kutatások még elégtelen volta miatt nem ismerjük. A legkorábbi negyedes ütésű toronyóra a Magyar királyság területén – amivel több, mint 20 éves kutatásaim során találkoztam – Bártfán létesült: 1628-ban.

A magyarországi toronyórák jelentős számbeli gyarapodása az 1760-as években lendült fel látványosan, s az ezt követő mintegy 80 év alatt – több hullámban– létesítésük igazi virágkorát élte. Csúcspontját a 18. század utolsó éveiben, valamint a 19. század első évtizedének második felében érte el. A hosszan tartó virágkorban, az 1800-as évek első évtizedének végén bekövetkező gazdasági krízis, majd az uralkodó, I. Ferenc 1811 februárjában kiadott rendelete következtében beálló drasztikus pénzdevaluáció hozott átmeneti visszaesést. (Mint ismeretes, az őcsényi toronyóra létesítése 200 esztendővel ezelőtt, éppen az említett évben történt!)

Az óralétesítések legfőbb indítékát a fénykor kezdetén a török hatalom alól felszabaduló területeken jelentkező nagyfokú órahiány jelentette, mely a 18. század utolsó két évtizedétől kiegészült a reformátusok és evangélikusok óraigényeivel. A bécsi udvarnak a nem katolikus felekezetek működését, további térnyerését akadályozó egyházpolitikája következtében ugyanis a magyarországi templomok toronyórával való ellátottsága tekintetében jelentékeny felekezeti különbségek alakultak ki. A szabad toronyóra-építések lehetőségét a türelmi rendelet (1781), a toronyépítési tilalom feloldása (1786) és a templomépítési szabadság deklarálása (1790/91) fokozatosan nyitotta meg a hazai protestánsok előtt.

Történelmi és érzelmi alapokon is érthető „az örökké áldott emlékezetű Felséges II-dik Josef császár dicsősséges uralkodásának” csaknem patetikus hangnemben való említése egy református egyházközség javainak 1809 körül készült összeírásában, hiszen „a Vallásnak régen óhajtott Szabadsága” éppen hozzá kapcsolódott.

Az évtizedeken át tartó intenzív toronyóra-építési buzgalom eredményéről a 19. század eleji vizitációs jegyzőkönyvek alapján kaphatunk képet. Ugyanakkor a protestáns templomok toronyórával való ellátottságának igen jelentékeny földrajzi különbözősége, egyenetlensége is kirajzolódik előttünk.

A példákat az ország keleti részéből nyugat felé haladva, időrendben és a százalékos értékek növekvő nagyságrendjében mutatom be.

Az 1809. évi canonica visitatio jegyzőkönyvi adatai szerint a Szabolcsi Református Egyházmegye 96 helysége közül egyikben sem volt még toronyóra. A beregi egyházmegyében ugyanebben az évben csak egy toronyórát jegyeztek fel (1,2%), a nagybányáiban 21 templomból csak egyen volt óra (4,7%), a bihari egyházmegyében 71 helységből 12-ben volt toronyóra (16,9%), a heves-nagykunságiban 26 templomból 7-nek a tornya hordozott órát (26,9%).

Megállapítható, hogy ebben a régióban az óráknak valamivel több, mint 63%-a bizonyíthatóan a türelmi rendelet után készült. Az ország más tájaira vonatkozó hasonló számadattal sajnos nem rendelkezünk.

1813-ban a az evangélikus vasi közép esperesség területén, éppúgy, mint a vasi felső esperességben 9 templomból csak egynek volt órája. (Ez 11,1%-nak felel meg.) 1814-ben az evangélikus somogyi esperesség 32 parochiális vagy anyaegyházának templomaiból 12 db – azaz 37,5% – rendelkezett órával. (A filiális egyházakkal együtt a kép még rosszabb lenne.) 1815-ben az evangélikus zalai esperesség területén végzett visitatio az ott fellelhető hét templomból egyiknek a tornyában sem talált órát. A veszprémi esperességben 22 templomból legalább egy

(azaz 4,5%) rendelkezett toronyórával. 1816-ban a Vértesaljai Református Egyházmegye 29 templomából csak 2-nél jelezték óra meglétét (6,89%), a külső-somogyiban 28 templomból 3-nak a tornyában (10,71%) volt óra.

Figyelemre méltó, hogy ezekben az években már az aprófalvakban is volt toronyóra. Példa erre az Alsó-Baranyai Református Egyházmegyében található Sepse, ahol akkoriban mindössze pár száz lélek lakott. A Tolna vármegyei toronyórákról – legalábbis egyelőre – csak néhány adattal rendelkezünk. A kismányoki evangélikus templom 1792 óta ékeskedett toronyórával, a nagyszokolyi református templom tornya 1796-ban kapott toronyórát, a tengődi 1799-ben. A 18. század második felében épült templomok vizsgálata alapján megállapítható, hogy mintegy kétharmaduk tornyába az építkezés befejezését követő tíz éven belül óra került.

Mint tudjuk: az őcsényi reformátusoknak erre az eseményre 29 évet kellett várniuk. Rácz István történész professzor megfigyelése szerint a református eklézsiák 1760 és 1810 között anyagi erőforrásaik felhasználása során a templom- és toronyépítéseket, a harangok beszerzését és az óravásárlást részesítették előnyben a szertartási eszközök beszerzésével szemben. Jómagam a kutatásaim során azt tapasztaltam, hogy zömében olyan templomok tornyába állítottak órát, melyek az istentisztelet méltó végzéséhez szükséges berendezéssel és szerekkel, valamint harangokkal már el voltak látva.

Szórványadatokból arra lehet következtetni, hogy a harangöntést és az órakészítést is többnyire az eklézsiák fizették. Egy viszonylag kicsi és ezért reprezentatívnak nem nevezhető minta alapján azt mondhatjuk, hogy a református templomtoronyórák mintegy kétharmada a gyülekezet tagjai által adományozott (leginkább: gyűjtött) pénzből valósult meg, miként az őcsényi is.

Hozzávetőlegesen a 19. század derekáig könnyű találni olyan települést, amelynek a toronyórája feltűnően (és talán indokolatlanul) távoli helyen készült. Elgondolkodtató, mi lehetett ennek az oka. Úgy tűnik, hogy az eklézsiák mindenekelőtt a közvetlen környékükön fekvő helységekből, esetleg az egyházkormányzati központjukban igyekeztek tudomást szerezni nemrégiben készült óráról. Így juthattak el aztán annak mesteréhez. Természetesen nem feltétlenül ahhoz, aki településükhöz a legközelebb lakott és működött.

Az őcsényiek órájuk elkészítésére egy budai mesterrel, Josep Hilbingerrel léptek kapcsolatba. Egészen bizonyos, hogy 1810 körül Ócsényhez Budánál közelebb is léteztek toronyórákészítő műhelyek, például Veszprémben, Székesfehérvárott, de feltételezhető, hogy Pécsen is és talán – de egyelőre nem bizonyítottan – Nagykanizsán.

Joseph Hilbinger római katolikus vallású kovácmester, házas emberként települt át származási helyéről, a felső-ausztriai Tragweinből Budára, ahol 1796. június 20-án felvették a polgárok közé 12 Ft-os taksa lefizetése mellett. A Tabánban telepedett le és nyitotta meg műhelyét, ahol minden bizonnyal legénnyel dolgozott, mert sem a kovácmesterség, sem pedig a toronyóra-készítés csupán egyetlen személy által, segítség nélkül nem gyakorolható.

1805-ben a szegedi tanácstól kapott megbízást az ottani új városháza – holdjárást is mutató – toronyórájának elkészítésére, mely legjelentősebb munkáinak egyike lehetett. Ugyanebben az évben került ki műhelyéből az a „jó készületű fertájós óra”, ami a nagykárolyi református templom tornyába lett felszerelve.

Hilbinger neve megtalálható a budai nagy- és kisórások céhének mesterkönyvében. Miután bemutatta remekét (ami egy toronyóra részegysége lehetett), 1808. március 31-én „Turmuhrmachernek”, azaz toronyórás mesternek nyilvánították.

A toronyóra-készítés és felállítás szokásos menete a következő volt. Az órás mindenekelőtt helyszíni szemlét tartott. Szekeret a leendő megrendelő küldött érte. A felek a feltételek kölcsönös elfogadása után léptek alkura, s az egyezségről kontraktust, azaz szerződést írtak. Ebben meghatározták a készítendő óra főbb kiviteli sajátosságait, például: csak egész vagy egész és negyedés ütőóra legyen-e, hány számlapon mutasson, sőt némelykor még azt is kikötötték, hogy hány mászás legyen. Hilbinger egy kitűnően képzett – vándorévei alatt Franciaországot és Angliát is megjárt – fiatalabb céhtársának véleménye szerint „egy közönséges torony óra csinálására három holnap kívántatik”. A kontraktusban ennek figyelembe vételével szabtak meg határnapot az óra felállítására. Az órás az elvégzendő munkára rendszerint előleget kért, amit anyagok beszerzésére fordított. Először a „zifferblattokat” vagy más néven „mutató táblákat” vette műbe a mester, mert ezeket akarta először átadni a mutatókkal együtt. Felszerelésük végett ugyanis fel kellett állványozni a tornyot. Ha a táblák nem csupán vas- vagy rézlemezből, hanem deszkákból készültek, akkor az időtállóság növelése végett rendszerint „vas pléh” borítást is kaptak. A számokat „Piktor” festette rájuk több rétegben. A számlap és a rajta megjelenített római számok e korban szokásos színárjai a fekete-arany valamint a fehér-fekete voltak. A „zifferblattokkal” egyidejűleg készültek a mutatók (a Manusok) is, melyeknek csúcsa tulipán, liliom vagy összetett szív formát kapott, másik végén az ellensúly pedig a Teremtés Könyvéből ismert két nagyobb „világító” egyikét (azaz a Napot vagy a Holdat) jelenítette meg. A mutatók végét „saját aranyával” meg kellett aranyoznia a mesternek. Gyenge aranyfűstözéssel nem érték be a megrendelők, mert attól tartottak, hogy hamar lekopik.

Az óra vázszerkezete kovácsoltvas lapos rudakból állott, melyeket éekkel, vagy – mint itt az őcsényi templom tornyában látható – csavarkötésekkel rögzítettek egymáshoz. A függőleges elemek felső vége – szerény díszítmény gyanánt – volutákban végződött. A kerek fogazatát fűrészeléssel és reszeléssel alakították ki. Az agyak és a küllők kovácsolt vasból készültek. Ebben a korban már kizárólagossá vált az ingaszabályozás s az előszeretettel alkalmazott – akkoriban még alig több, mint száz éves múltra visszatekintő – ankerjárat.

Figyelemre méltó, hogy az óramutatók forgatásához szükséges nyomatékátvitelt az akkor még ismeretlen kúpfogaskerekek helyett olyan egyszerű szöghajtással oldották meg, mely két, egymásra merőleges tengelyű, nyújtott fogazatú kerékből állott. A „fertályos” órák működtetéséhez három kósúly kellett: egy az óraszerkezet hajtásához, egy az egész órai-, egy pedig a negyedés ütéshez. A kő „pondusokat” kőfaragó mester alakította ki. A kő nehezekeket a kora-újkorban még leginkább gömb vagy ahhoz hasonlatos alakra munkálták meg. A reformkor előtti évtizedekben már egyéb forgástest majd hasáb alakok is szokásba jöttek. (Pontos tipológiájuk még nincs időrendbe szedve a szakirodalomban.) A kő felső végében

kialakított mélyedésbe ólomba foglalt kovácsoltvas fület helyeztek el a kő felfüggeszthetősége céljából. A köteleket maga az órás (esetleg a megbízó) vette kötélgyártótól.

Az órákat a mesterek akkoriban nem látták el signummal. Ennek következtében a kutatóknak komoly fejtörést okoz a készítő mester személyének megállapítása, ha írásos dokumentumok nem maradtak fenn.

A több darabban levő óraszerkezetet, valamint a (többnyire ládában elhelyezett) nagyórás szerszámokat a megrendelő által rendelkezésre bocsátott szekér szállította a felállítás helyszínére. A fuvar ára a rakomány mázsánkénti súlya szerint volt megállapítva. (Az őcsényi toronyóra – a kő súlyok nélkül – mintegy 120 kg-ot tett ki.) Ha át kellett kelni a Dunán, akkor a hídvám kifizetése is terhelte a megrendelőt. Az órát és egy vagy két legényét szintén szekér vitte és hozta. Vidéken tartózkodásuk idejére „tisztességes” (bort is tartalmazó) koszt és kvártély illette meg őket, amiről a megrendelő (azaz: az eklézsia) gondoskodott saját költségén. Világítás céljára gyertya járt nekik, késő ősztől tűzifa a fűtéshez.

Az órát darabokban vitték fel a toronyba, s csak ott rakták össze. Lábait az „órákút” fölött – ácsok által készített és elhelyezett – gerenda-keretre, illetve tartóra (latin nevén substaculára) rögzítették. Védőszekrény akkor még nem volt szokásban, de a szerkezet megóvására szolgáló deszkaház igen.

Amint az órát a toronyba felszerelték, az lett az idő mércéje a település számára.

Hilbinger élete utolsó munkáinak egyike lehetett az őcsényi toronyóra, ugyanis 1811 nyarán meghalt. Végrendeletének – végrehajtás céljából való – hivatalos felbontására július 19-én került sor.

[a cikk
elejére.](#)

[a vissza a
tartalomjegyzékhez.](#)

13.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMXII

Felekezeti társadalom – felekezeti
műveltség.
(Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti
Egyesület.)
Győr, 2011. szeptember 1-3.

A Hajnal István Kör ünnepi, huszonötödik éves konferenciája – örömteli módon – a felekezeti témakörét célozta meg. Örömteli ez azért, mert az egyesületi formában működő Kör negyedszázada hozza össze töretlen rendszerességgel a társadalomtörténet iránt érdeklődő kutatókat, és azért is, mert a felekezeti problematika ebben az összefüggésben végre elnyerte méltó helyét. Bár a levéltárosokat, történészeket, néprajzosokat, művészettörténészeket és muzeológusokat egyaránt megmozgató éves konferenciák menüjén több alkalommal szerepeltek olyan témák, amelyek keretében egyházakkal, felekezeti sokaságokkal kapcsolatos előadások is elhangzottak, a felekezeti mint önálló szervező szempont korábban nem jelent meg. Nem szorosan vett egyháztörténeti konferenciáról van tehát szó. Felekezeti társadalom és felekezeti műveltség címszók alatt elsősorban a magyar társadalomtörténeti kutatásokban megszokott tematikák egyházakhoz, vallási közösségekhez, illetve a vallásosság, felekezeti fogalmaival leírható jelenségekhez kapcsolódó aspektusait tárgyalták az előadók.

A konferencia plenáris üléssel kezdődött, amelynek keretében köszöntők, illetve a plenáris előadás hangzottak el. Dr. Pápai Lajos megyéspüspök köszöntőjében a tudományos kutatás fontosságára, valamint a keresztény gondolkodásban betöltött szerepére helyezte a hangsúlyt, amikor a *logosz* és a *mítosz* közötti különbségre hívta fel a figyelmet. Az előbbi, tudáson alapuló megközelítés a kereszténységet, míg az utóbbi a többi vallást jellemezte a püspök úr értelmezésében.

A plenáris előadást Julianne Brandt tartotta *Felekezeti és modern nemzet a 19. századi Magyarországon* címmel. A gyakorlatilag nyelvi hiba nélkül, szabadon elmondott előadás önmagában is bravúrnak mondható az idegen anyanyelvű előadó részéről, de tartalmilag is nagyon sokat tett hozzá a konferencia elméleti alapvetéséhez. A konferencia-felhívás néhány szavas utalásait kitűnően kibontva és a kapcsolódó német vitákkal kiegészítve a plenáris előadás nagyszerű alapot nyújtott a szekciókban elhangzó előadásokhoz. Brandt legfőképpen Olaf Blaschke szekularizációs elmélettel vitába szálló gondolataira, és Blaschke cikkének (Das 19. Jahrhundert: Ein Zweites Konfessionelles Zeitalter? in: Geschichte und Gesellschaft, 2000, p. 38-75) fogadtatására koncentrált. A konferencia alapgondolata szempontjából központi jelentőségű idézet Blaschkétól: „A [tanulmány] kiindulási pontja egy elképesztő ellentmondás felfedezése: a vallás historiográfiai lebecsülése és a politikában gazdaságban, társadalomban, kultúrában betöltött szerepe között.”

A konferencia tárgyalásai hat szekcióban zajlottak a Hajnal István Kör hagyományainak megfelelően részben párhuzamosan. Az egyes szekciók a konferencia-felhívásban jelzett nagyobb tematikai egységek alapján szerveződtek,

amelyek jórészt lefedték azokat a témátípusokat, amelyek a felekezettörténeti kutatást és a társadalomtörténeti kutatásokat Magyarországon általában jellemzik. Bár a modern magyar történelem mint jellegzetes diszciplináris keret meghatározta a konferencia alapvető jellegét, térben és időben egymást kiegészítő előadásokat hallottunk. Ugyan nemzetközi témák alig-alig jelentek meg (két előadás esetében számolhatunk diplomáciai vonzatokkal), a történelmi Magyarország szinte minden régiója említésre került. Szintén kellemes meglepetés volt, hogy a rurális helyzetek mellett az ország jelentős városai közül sok szerepelt a témák között (a teljesség igénye nélkül Szegedtől Sopronig, Kőszegtől Egerig, Pozsonytól Budapestig és Debrecenig). Bár az előadások túlnyomó többsége a 19. század közepétől a huszadik század közepéig terjedő száz évre koncentrált, nem egy közülük koraújkori, felvilágosodás kori kérdéseket hozott elő, és a második világháború utáni időszak is megjelent egészen a rendszerváltással bezárólag.

Nem egy esetben az előadások ismert úttörők lábnyomait követve a kipróbált metodológiával új helyszínekre vagy társadalmi csoportokra vonatkozóan ismertettek esettanulmányokat. Mások éppen a metodológiai újítás szándékával léptek fel, megint mások kevésbé szokványos témákat vizsgáltak felekezeti nézőpontból. Az alábbiakban elsősorban a konferencia tematikus sokszínűségét igyekszem kibontani.

Az első nagyobb problémakör a *Felekezetek és térbeliség* volt. A címen érthetjük a felekezetek (tagok, épületek, aktivitások) térbeli elhelyezkedését érintő témákat, és nem feltétlenül csak a városi térben. A tematika két diszciplináris végpontját Papp Gábor György és Nagy Károly Zsolt állították fel, előbbi mint művészettörténész a historizmus katolikus templomépítészetéről, utóbbi a lokalitás fogalmának a református egyházban végbement változásáról beszélt. Sárai Szabó Kata révén a „gender” szempont is megjelent a programban: „A nők helye a református egyházi nyilvánosságban.”

Ezzel párhuzamosan zajlott a felekezeti demográfiával foglalkozó szekció. A demográfia több szempontból is az egyik leghangsúlyosabb aspektusa a felekezeti szempontú kutatásnak: egyrészt a felekezeti csoportok legkönnyebben a demográfiai szempontú kérdések tárgyalására alkalmas statisztikában foghatók meg, másrészt még a felekezeti szempontból látszólag szemérmesebb korszakokban is a felekezeti gyarapodást vagy csökkenést plasztikusan mutató demográfiai mutatóknak és a felekezeti vetélkedés szempontjából központi jelenségeknek (szaporodás, vallásváltás, vegyesházasodás) jutott terep. Tóth Árpád a pozsonyi német evangélikusok házassági stratégiáit elemezte, míg Kövér György a Szterényiek vallásváltásainak sokszínűségét tárta fel. Őri Péter és Pakot Levente egy hosszabb kutatás eredményeiről és a felvetődő problémákról számoltak be „két 19. századi rurális közösség termékenységi mintái” kapcsán. Bartók Béla egri evangélikusokkal foglalkozó előadása több szempontból is érdekes volt, egyrészt a protestáns kisebbség élete katolikus püspöki székhelyen egy egészen speciális kisebbségi helyzetet jelent, másrészt Egerben a protestáns közösség kálvinista és lutheránus ága hosszabb ideig közös gyülekezetet alkotott.

Felekezeti kötődések és társadalmi helyzetek alatt elsősorban a társadalmi rétegződéshez, vagyoni és státuszviszonyokhoz kapcsolódó témákat érthetünk. Aligha meglepő, hogy ez volt a konferencia talán legheterogénebb szekciója, amely időben a későközépkortól a huszadik század második feléig vonzott előadásokat. Itt

volt szó kapcsolati hálóról, a felekezeti és politika viszonyrendszeréről, munkásközösségekről. Tágabb elméleti megfontolások mellett a „kegyesség művelődéstörténete a képzőművészet tükrében” is szóba került.

A magyar társadalom hagyományos felekezeti és etnikai sokszínűségéből következően szinte bármely felekezet kerülhet lokálisan vagy regionálisan kisebbségi helyzetbe, és a felekezetek közötti kapcsolatok egyik legalapvetőbb aspektusa éppen a többségi-kisebbségi viszonyok minősége és formája. A *Kisebbségi csoportok – kisebbségi stratégiák szekció* előadásai között – aligha meglepő módon – a zsidósággal kapcsolatos előadások jelentős súllyal szerepeltek, az előadások éppen felét téve ki. Szintén aligha meglepő, hogy ezek közül kettő is az antiszemitizmus problematikájával foglalkozott, és így nem tárgya, csupán apropója volt a zsidóság mint felekezeti közösség. Ezzel együtt a téma speciális helyzetéből fakadóan aligha tagadható, hogy a közösséggel szembeni előítélet releváns a kisebbségi lét szempontjából. További tárgyalt kisebbségi közösségekként az evangélikusok, orthodoxok, reformátusok jelentek meg. Tóth Ágnes izgalmas előadása a „Memorandum-ügy” kapcsán összekapcsolta a felekezeti és a nemzetiségi problematikát. Láng Benedek a kódfejtés rejtelmeibe avató előadásában ráadásul egy hipotetikus vallási kiscsoport létezését is felvillantotta.

Amint az közismert, az oktatásügy önmagában is nagy téma, és a magyar kontextusban erőteljesen kapcsolódik a felekezeti problematikához. Itt a felekezeti egyenlőtlenségek, a tolerancia és a kizárólagosság kérdései egyaránt szóba jöhetnek az iskolázás szorosabban vett témái mellett. Az alapfokú és középfokú oktatás, a magyarosítás, a papság társadalmi szerepe, és a különböző konfliktusok egyaránt szóba kerültek az iskolázás kérdéseivel összefüggésben.

A felekezetek egymáshoz való viszonya mögött már ott rejlik az államhatalom, helyi hatalom/hatalmak és a felekezetek kapcsolatának kérdése. A *Felekezeti csoportok: a „hatalom” és a hatalom gyakorlása a társadalomban* szekció különleges érdeklődést váltott ki. Valószínűleg azért, mert ez volt legközelebb a vallás és politika, vagy felekezetek és politika nagyobb – és valószínűleg leginkább vitatott – problémájához. A témakör iránt érdeklődőnek több megközelítésben volt lehetősége érdekes és új szempontokat hallani a szekció előadójától. Dobszay Tamás a reformkor alsófokú igazgatásának felekezeti aspektusairól adott képet, a dualizmus korra vonatkozóan pedig a városi kegyúri jog gyakorlásának paradoxonairól hangzott el előadás. Szabó Dániel az első világháború időszakába vitte el a hallgatóságot, és testhezálló idézetekkel tűzdelt előadásában a felekezetek vezetőinek a háborúval kapcsolatos megnyilatkozásait elemezte. A konferenciát méltó módon zárta Fazekas Csaba előadása az egyházi vezetések rendszerváltás idején megnyilvánuló bizonytalankodásáról.

A Hajnal István Kör győri konferenciájának céljai között szerepelt a társadalomtörténet-kutatás és az egyháztörténet közelítése, illetve annak tudatosítása, hogy a felekezetek, a vallási közösségekhez tartozás ezernyi velejárója jelentős formálói a történelemnek, és különösen igaz ez a sokfelekezeti Magyarország esetében. A konferencia ezen céloknak maximálisan megfelelt, és remélhető, hogy inspirálóan hatott további kutatásokra is.

(Welker Árpád)

[a cikk
elejére.](#)

[a vissza a
tartalomjegyzékhez.](#)

Egyházügyi, vallásszabadsági tudományos konferencia.

13.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMXII

(Boldog Élet Alapítvány, H.N. Adventista Egyház.)

Budapest, 2011. november 21.

A budapesti Hetednap Adventista Egyház terézvárosi kápolnája adott otthont a jeles vallásszabadsági konferenciának. A 2011. évi C. egyházügyi törvény nem csupán a „biznisz egyházak” életét pecsételte meg, hanem a kisegyházak számára is aránytalan megaláztatást jelent. A törvényhozó jogilag nem finomította a törvényt, hogy ne egy mértékkel mérjen az egyház bőrébe bújó civil szervezetek és a valós egyházi tevékenységet végzők között. A konferencia anyaga példás gyorsasággal, alig három héttel a rendezvény után nyomtatásban is megjelent. Ennek december 20-án Budapesten tartott bemutatóján Sólyom László, az Alkotmánybíróság és a Magyar Köztársaság korábbi elnöke *Egyházügyi törvény és alkotmányos kultúra* című elemzésében a rendezvényről így vélekedett: „Ismét egy konferencia, amelyet előbb kellett volna megtartani: az egyházak jogállásáról szóló sarkalatos törvény megalkotása előtt. Egy ilyen súlyú törvény előkészítése megkövetelte volna mind a valóság föltárását, vagyis az egyházak mai helyzetének és tevékenységének elemzését, mind pedig az elvi és az alkotmányjogi alapok tisztázását, vagy legalább felelevenítését.”

E tudományos konferencián olyan jogi szakemberek voltak az előadók, akik az egyházügyi törvény szakmai koherenciáját elemezték, a magyar jogalkotás történeti távlatába helyezték a 2011. évi C. törvényt. Az előadók között teológiát művelő egyetemi tanárok az *ekklészia* fogalmát, újszövetségi összefüggéseit elemezve a törvény diszkriminatív oldalára mutattak rá.

A konferencia bevezetőjében Erdélyi László, foglalkozására nézve köztisztviselő, aki vallási hovatartozását és presbiteri megbízatását egyszerre vallotta meg, így fogalmazott: „**Mivel az új törvény sok egyházat megszüntetett, mi úgy érezzük, hogy Jézus vallatásához hasonlóképpen kaptunk egy nagy pofont, amely akár egy közösség vagy több közösség teljes széteséséhez, halálához is vezethetne. Ezért mi úgy gondoljuk, hogy van jogunk megkérdezni a döntéshozóktól: »Ha gonoszul szóltam, tégy bizonyosságot a gonoszúságról; ha pedig jól, miért versz engem.«** (János evangéliuma 18,22-23).”

Szuhánszky Gábor, az Aliansz Magyar Evangéliumi Szövetség főtitkára 32 egyház és gyülekezet nevében jegyezte meg, hogy „nem politikai üzenet kíván lenni e konferencia, hanem szakmai és teológiai értékelést végzünk a törvény kapcsán”.

Bóna Zoltán politikai főtanácsadó, a Magyarországi Ökumenikus Tanács Főtitkára így fogalmazott: „Az sem titok, és nem nekem kell elmondani, hogy az aktuális, éppen még érvényben lévő egyházi törvény erős korrekcióra szorult, és ezt a feladatot kapta az a részben szakértői, részben politikusi közösség, amely a törvényalkotás mögött áll. És nem titkolt, nem is csak implicite, hanem explicite is

kifejtett tény az, hogy a mai konferencia ennek a törvénynek az összefüggésében került megrendezésre; ha úgy tetszik a törvény hívta életre és a törvényalkotás folyamatában – amely több szempontból nem zárult le – van óriási jelentősége ennek a konferenciának. Nekem személy szerint nagyon tetszett az a kifejezés a meghirdetett program címlapján, hogy a törvényalkotás elősegítésére jön létre ez a megbeszélés.”

Kukorelli István egyetemi tanár előadása Az Alaptörvény és az egyházakról szóló sarkalatos törvény kapcsolata címmel hangzott el. A 2011. évi C. törvény 11. § (1) bekezdése szerint az egyesület egyházként történő elismeréséhez az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges. A törvény 14. cikkének 1. bekezdésében az egyházat elismerő melléklete a törvény alapján sarkalatos. „Dönthet-e egy sarkalatos törvény arról, hogy az alkotmányozói hatalomnak megfelelő szavazati arány kell a melléklet esetleges kiegészítéséhez, vagy ez konkrét országgyűlési határozat lesz a jövőben? Hol vannak akkor az azonos feltételek az egyházalapítás során?” – tette fel a kérdést az előadó, majd így folytatta: „Az egyénnek, a vallásos embernek az Alkotmány alapján alapjoga, hogy vallását másokkal együttesen reális lehetőségekkel rendelkezve gyakorolja. A véleményem prejudikációk nélkül tehát az, hogy az egyházalapítás nézőpontjából a liberális krédó talaján álló 1990-es alkotmányerejű törvényhez képest a 2011-es sarkalatos törvény átesett a másik oldalra, az alapjog gyakorlását, a normatív rendszert – és ennek szigorítását nem vitatom – is felülírva direkt politikai döntéshez köti. Ez a megoldás – elfogadva a számomra veretes és kedves alapjog szükséges és arányos korlátozását – alkotmányjogi felfogásomtól távol áll.”

A jogterület tudósai és előadói egyértelműen megfogalmazták az új egyházügyi törvénnyel kapcsolatos aggodalmukat, amelyet szakmai érvek formájában tártak a hallgatóság elé. **Schanda Balázs, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogi karának dékánja** előadásának címe is nagyon találó a mai jogi helyzetre: *Vallásszabadság – törvényi keretek között?* Az alapjog lényeges tartalmát nem érintő törvényi korlátozásoknak is – hátrányos megkülönböztetés nélkül – a szükségesség és arányosság keretei között kell maradniuk. Az előadó rámutatott arra, hogy „a kétszintű jogállás jellemezte 1895 és 1947 között a hazai szabályozást is, akkor elismert és bevett vallásfelekezetek között tett különbséget a törvény”. Úgy is értelmezhetjük, hogy a törvényhozás visszalépett az 1895-ös jogi megoldásokhoz azáltal, hogy kétféle egyházi státuszt alakított ki, aminek történeti előzményei már megvannak. Bár megjegyzem, hogy az 1895-ös törvénynek a legnagyobb vesztesei pontosan azok a kedvezményezett történelmi egyházak voltak, akik érdekében megszületett a 19. századi törvény. Lehet, hogy újabb veszteseket prognosztizálhatunk abban a 14 egyházban, akik kedvezményezettjei a 2011. évi C. törvénynek? A nyilvántartásba nem vett közösségek nem viselhetik majd az egyházi elnevezést, amely újabb jogi és teológiai buktatókat rejteget magában. Schanda Balázs is, mint e téma igen jeles képviselője, kifejezte aggodalmát, hogy „egy, különböző felekezetek teológiája által különbözőképpen értelmezett közszó (egyház) jogi fogalomtétele szerencsés-e”. Ugyanakkor az eredeti törvényjavaslatban még 44 egyház elismertetésére tett kísérlet elbukott. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az egyházak 96%-a a későbbiekben nem használhatja az egyház kifejezést, amely viszont politikától mentes újszövetségi szó. A katolikus előadó nagyon frappánsan, egy megválaszolatlan kérdéssel fejezte be előadását: „Nem kerülhet meg annak áttekintése sem, hogy a vallásszabadság lényeges tartalmi elemeit, jogi formájától függetlenül, valóban valamennyi vallási közösség

élvezi-e. Nem lebecsülve a szubjektív szempontok szerinti (többen úgy érzik, hogy ha közösségük »csak« egyesületként rendelkezik jogi személyiséggel, ezzel másodrendűvé fokoztatnak le), megalapozott véleményt arról, hogy a vallásszabadság korlátozása bekövetkezett-e, és ha igen, a korlátozás elfogadható-e, csak a felmerülő konkrét kérdések tartalmi vizsgálata nyomán fogalmazható-e meg?” Ezekre a kérdésekre a jövő gyakorlata adja majd meg visszavonhatatlan választát.

Rixer Ádám, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója előadását három pillérré építette: 1. A(z új) törvény állami, társadalmi közege. 2. Mit várunk általánosságban egy egyházügyi/vallásügyi törvénytől? 3. Az új törvény egyes rendelkezéseinek kritikája. *„Jog és vallás kapcsolata azonban nem lehet egyirányú – szögezte le. – Miként hathat a legáltalánosabban felfogott vallás a tárgyi jogra, s azt részben alakító, részben magyarázó jogtudományra?”* Az előadó rámutatott arra, hogy a vallásnak nincs kimutatható hatása az új egyházügyi törvényre, ugyanakkor megjegyezhetjük azt, hogy a „szentkorona-tanítás” pedig elég erőteljesen jelentkezik az új alaptörvény írott szövegében. Tehát egyfajta törvényhozási zavar figyelhető meg az eltérő magyar jogszabályokban. Rixer Ádám nagyon bölcsen mutat rá arra, hogy a Nemzeti Hitvallásban a következőket olvassuk: „Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét. Becsüljük országunk különböző vallási hagyományait.” – Ez a megfogalmazás akár visszalépésnek is tekinthető a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény preambulumban foglaltakhoz képest, hiszen ott azt olvassuk, hogy: „Mi, a Magyar Köztársaság Országgyűlésének tagjai, akik hiszünk abban, hogy Isten a történelem ura, s azok, akik a történelem menetét más forrásokból igyekszünk megérteni, hazánkért és a magyar nemzet egészéért [...]” Továbbá előadásában Rixer Ádám hangsúlyozta, hogy az új „Alaptörvény sajátosan megnyitja, elerőtleníti önmagát”, nagyobb teret engedve a nem – feltétlenül – jogpozitivistá alapokon álló eszmék beszüremkedésének, mind a jogalkotásban, mind a jogalkalmazásban és az alkotmánybíráskodásban.

A következő előadó, Máté-Tóth András *A vallásszabadság kortárs diskurzusa* címmel tartotta meg előadását, aki mondanivalóját nem a habermasi értelemben fogalmazta meg, hanem Ernesto Laclau és Chantal Mouffe megállapításait használta fel. Az erős állam és semleges állam fogalmát végigvezetve jutott el az előadó a vallási pluralizmusig, mely szerint: „A vallásszabadság tükrében a társadalom akkor lepleződik le elsősorban, amikor a kisebbségi vallási közösségekről van szó. Itt mutatkozik meg a nagyok hatalmi összejátszása a kicsik terhére, az állami és egyházi privilégiumok érvényesítésének valódi célja és gyakorlata. A kisebbségi egyházaknak történelmük során Európában nem csak az állami hatalommal kellett megbirkózniuk, hanem a többségi egyházak társadalmi pozícióihoz is viszonyulniuk kellett. Privilégiumaik alakulása attól a politikai alkutól függött, amit a többségi egyházak az államhatalommal kötöttek. Ez a társadalmi helyzet természetesen a kisebbségi egyházak esetében sem csak saját politikájukra, hanem teológiájukra is hatással volt. A többségi egyházakhoz viszonyítva esetükben könnyebb belátni, hogy milyen nehéz különbséget tenni a túlélésért vívott taktikájuk és a közjóért kifejtett tevékenységük között. Miközben számos ilyen kisebbségi egyház radikális antipolitikát vallott és próbált gyakorolni, a társadalmi felelősségvállalás dimenziója is árnyékba került számukra.” Máté-Tóth András befejező gondolatai megszívlelendő társadalompolitikai összefüggést és egyben iránymutatást is tartalmaznak: „Amennyiben mind a társadalomban, mind a

vallásban uralkodóvá válna a demokrácia agonisztikus modellje, akkor csökkenne a totális kirekesztés lehetősége, jobban megvalósulhatna a vallásszabadság, az állam és az egyházak erőteljesebben összpontosíthatnának a közjóval kapcsolatos értékeikre. Ez pedig kihívás a társadalom és a vallás intézményei számára, a polgárok és a hívek számára egyaránt.”

Fazekas Csaba, a Miskolci Egyetem oktatója *Egyházak és egyházügyi törvények Magyarországon, 1791-2011* címmel tartotta meg igen érdekes és tartalmas előadását, mivel a több mint két évszázados törvényhozást kísérte végig az előadó, melyben a kisebbség és többség egyházi struktúrája szembeötlő módon jelent meg. Rámutatott arra, hogy az 1895. évi XLIII. tc. „a vallás szabad gyakorlásáról” valószínűleg a legjelentősebb hazai törvény a vallásszabadság területén. „Utóbbi talán a legnagyobb jelentőségű és hatású az eddigi magyarországi átfogó vallásügyi törvények közül. Először is deklarálta a teljes vallásszabadságot (a közrend és közérkölciség feltételei között mindenki olyan tanítást hirdet, illetve követ, amelyet akar); kimondta, hogy az egyházi hovatartozás teljes mértékben független az állampolgári kötelezettségektől (ez lényegében az állam-egyház elválasztásának felelt meg); megteremtette a felekezeten kívüli státus lehetőségét, vagyis valamely bevett vagy elismert egyházból való kilépés (továbbá az átlépés) szabadságát, és a mi szempontunkból a legnagyobb jelentőségű: először biztosított jogi lehetőséget a szervezetten megalakulni kívánó új vallásfelekezetek számára. (Deklarálva a »bevett« és a »törvényesen elismert« vallásfelekezetek közötti különbséget. Utóbbi lényegében »ugródeszkaként« kínálta az akkor még jogi státussal nem rendelkező kisegyházak számára.)” Fazekas Csaba rámutatott arra, hogy az 1990. évi IV. törvény a vallásszabadság bővítésének irányába hatott, a „történelmi” egyházak pedig „társutasként”, de támogatták a törvény megalkotását, abban a szekuláris törvényhozó és végrehajtó hatalom kezdeményezése és befolyása volt döntő. A 2011. évi C. törvény pedig a vallásszabadság szűkítése irányába fejt ki jogi hatást. A „történelmi”, illetve politikai döntéssel közénk beemelt privilegizált egyházak határozottan támogatták a törvény megalkotását, sőt, szempontjaik, érdekeik döntőnek bizonyultak a törvény megalkotásának és alkalmazásának folyamatában.

Köbel Szilvia *Egyházak, vallásfelekezetek törvényes elismerése 1988/89-ben Magyarországon* témában tartott előadást. Rámutatott arra, hogy a pártállam idején milyen bonyolult volt az egyházi elismertetés folyamata: „A vallási közösségek jogi helyzetének kérdésén keresztül érthetővé válik, hogy miért volt olyan nagy igény a rendszerváltáskor a politikai alkuk helyett a kiszámítható jogi feltételek szerint elnyerhető egyházi jogi státusra, mely politikai döntésektől független, bírósági aktussal szerezhető meg. Ez tükröződött a lelkiismereti- és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvénynek az egyházak nyilvántartásba vételére vonatkozó szabályaiban.”

Szécsi József vallásfilozófus a II. Vatikáni Zsinat *Declaratio de libertate religiosa* című, a vallásszabadságról szóló nyilatkozatát elemezve a következőket állapította meg: „Minden államhatalomnak a lényegéhez tartozó kötelessége, hogy az ember sérthetetlen jogait védelmezze és erősítse. A polgári hatalomnak tehát igazságos törvényekkel és más alkalmas eszközökkel vállalnia és biztosítania kell minden polgára vallásszabadságának védelmét. Ezen kívül, mivel a polgári társadalomnak joga van megvédenie magát a vallásszabadság ürügyén elkövethető visszaélésekkel szemben, e védelem biztosítása főként az államra tartozik. Ennek azonban nem

önkényesen vagy valamely félnek nyújtott igazságtalan kedvezményekkel, hanem az objektív erkölcsi rendnek megfelelő jogi normák szerint kell történnie...
érvényesülnie kell a társadalomban a csorbítatlan szabadság gyakorlatának, mely abban áll, hogy az embernek a szabadság maximumát biztosítják, és szabadságát csak szükség esetén és csak a szükséges mértékben korlátozzák.” **A vallásfilozófus előadó rámutatott arra, hogy tarthatatlan az a tény, hogy a pártpolitika függvényében a magyar országgyűlés kétharmados arányban hozza meg a döntést arról, hogy melyik az a közösség, aki használhatja a bibliai egyház kifejezést, és melyik az a közösség, amely nem.**

Szűcs Ferenc: A hatalom – keresztyén szabadság – vallásszabadság értelmezései bibliai és teológiatörténeti kontextusban címmel tartotta meg figyelemreméltó és érdekes előadását. A professzor úr igen mély bibliai, újszövetségi gyökerekre hivatkozott a szabadság és hatalom vonatkozásában, ugyanakkor a 20. század egyik legjelentősebb teológusára, Dietrich Bonhoeffer szavaira, aki vallásszabadsági kérdésben így fogalmazott: az egyház és világ között határ húzódik meg, amelyet a kívülállóknak – jelen esetben az államnak – is illik tiszteletben tartani. Amennyiben a szabadságot Bibó István nyomán úgy értelmezzük, mint „az idegen törvényszerűségektől való mentességet”, akkor az is nyilvánvaló, hogy minden szabadságjognak megvannak a maga sajátos törvényszerűségei – így a vallásszabadságnak is. A vallás lényegétől idegen törvényszerűségnek kell tekintenünk minden kényszerítést, intoleráns fundamentalizmust, amely bármely eszközt felhasznál saját tértnyerése érdekében.

Rajki Zoltán előadása *Szabad államban – szabad egyházak: A Magyarországi Szabadegyházak Szövetsége 1945. évi kiáltványának mai üzenete* címmel hangzott el, amely a pártállami politikai manipulációkról lebbentette fel a fátylat. Az új egyházi törvénnyel kapcsolatban az egyetemi docens megjegyezte, hogy: „Kritikaként fogalmazhatjuk meg, hogy a felekezetek többsége nem kellően vonta be a rendelkezésére álló értelmiségi bázisukat a problémamegoldásba. Csupán az egyházvezetéshez közel álló értelmiségiekre próbált meg támaszkodni. Félő, hogy több felekezet esetében a gyülekezeti tagság számára sem vált közüggé e probléma. Az Iványi Gábor által elindított aláírásgyűjtési akció lényegében sikertelen maradt. Bár mozgósította a szimpatizánsokat, de társadalmi szinten 6,1 ezer aláírás nem jelent akkora társadalmi súlyt, hogy komolyan vegyék kormányzati szinten.”

Hubai Péter arról szólt: *Van-e aktualitása a politikai teológiának?* „A 2011. évi C. egyházügyi törvény – miközben Preambulumában azt állítja, hogy »tiszteletben tartja, és nem változtatja meg az egyházak és vallási egyesületek vagy közösségek [...] meglévő státuszát« – nagyjából 150 egyházat és vallási közösséget, talán százezer magyar állampolgárt megfosztott szerzett jogaitól. Nem biztos, hogy ez a jogállás fogja teljes mértékben meghatározni e közösségek életének jobbra vagy rosszabbra fordulását.” Hubai Péter előadásának utolsó mondatai nagyon jól summázták a jogi és teológiai előadások üzenetét, mondanivalóját. „A politikum hatalmat akar gyakorolni a poliszban, miközben az uralkodó semmiben sem különbözik azoktól, akiken uralkodna. Ez az alattvalókban szkepszist ébreszthet a hatalom legitimitása felől, amit viszont kizárólag az a karizma legitimálhat, amit a Szentség nyújt. A szemünk előtt olvadt el Ben Ali, Mubarak vagy Khadafi hatalma; az állítólagos »társadalmi szerződés« nem mentette meg őket – hiszen nem is szerződtek ők (sem) senkivel. A politikum támasza az erő lehetne, de nincs olyan

erő, ami egyszer el ne fogyna. Nincs tartós politikai legitimitás a Szentség legitimációja nélkül.”

Jelen ismertetésünket 2011. december 19-én zártuk le. E pillanatban csak az tudható, hogy a 2011. évi C. törvény körüli bizonytalanság és feszültség egyre nő. Az Alkotmánybíróság néhány perccel ezelőtt kihelyezte a honlapjára, hogy ezt a törvényt alkotmányellenesnek találta, és kasszációs jogával megszüntette. Az országgyűlésben Lázár János bejelentette (nem a felelős államtitkár!), hogy ugyanezen törvényt változatlan formában még ebben az évben benyújtják a törvényhozás számára, és jóváhagyás után, 2011. december 31-én lesz egyházi törvénye az országnak.^[1]

Mire a Tisztelt Olvasó kezébe jut e vallásszabadsággal kapcsolatos cikk, elképzelhető, hogy bizonyos – talán politikai – szempontból idejétmúlttá válik. Viszont aktualitása jogi és teológiai perspektíva oldaláról semmiképp sem vész el, mivel a konferencián megfogalmazott gondolatok és alapelvek érvényessége fennáll. A kiségyházak visszavonulhatnak illegalitásba, hiszen van idejük kivárni a változást, amíg egyházi státuszuk használatának jogát visszakapják. Az esetleges illegalitás nem gyengíteni fogja ezeket a közösségeket, hanem megerősödnek, és küldetésük bibliai alapelveit újfogalmazzzák az erkölcsileg és gazdaságilag krízisben lévő társadalmunk számára. Az el nem ismert egyházaknak van idejük várni...

(Tokics Imre)

[a cikk
elejére.](#)

[a vissza a
tartalomjegyzékhez.](#)

[1] A „lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról” szóló 2011. évi CCVI. törvényt az országgyűlés 2011. december 30-án fogadta el. Bár kisebb módosításokat eszközöltek a korábbiakhoz képest, a 14 egyház minősítése, valamint az elismertetés rendje (alapvetően) nem változott. *(A Szerk.)*

13.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMXII

Demokrácia és vallás. Az egyház és állam
közötti kapcsolatok fejlődése
Franciaországban és Magyarországon a 19.
századtól napjainkig. Szerk.: Fejérdy
András – Henry de Montety.
Budapest, Gondolat, 2010. 192 old.

2009. december 3–4-én zajlott a Francia Intézet és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szervezésében az a konferencia, amelynek előadásait nyomtatott és szerkesztett formában tartalmazza a jelen kötet. A konferencián francia és magyar kutatók mutatták be egy-egy szempontot kiemelve az állam és az egyház közötti kapcsolatok alakulását elsősorban Franciaországban és Magyarországon, de egész Európára vonatkozóan is.

A kis terjedelmű, zsebkönyv formájú, szerkezetileg átlátható és jól tagolt kötet a szerkesztők bevezetőjével indul. Ebből megismerhetjük a kötet kereteit, felosztását és – nagyon röviden – az egyes tanulmányok tartalmát. Megfogalmazódik a kérdés, hogy hol húzódik a határ a lelki és a világi szféra között, meg lehet-e ezt pontosan határozni. Ez az a probléma, ami az értekezések központi magját adja, és amelyet a szerzők a történelmi körülmények felvázolásával vizsgálnak. A szerkesztők pár szóban összehasonlítják a magyar és francia helyzetet, amiből azt a következtetést vonják le, hogy bár mindkét országra, sőt, egész Európára jellemző az állam és az egyház szétválasztása, de a két ország helyzete, történelmi hagyománya alapvetően különböző, ezért különböző a kérdés megítélése is.

Az első, *Feszültségek és szakítások a történelemben* című rész a két ország jelenkori egyháztörténelmének legfontosabb momentumait mutatja be négy tanulmányon keresztül. Nádasdy Miklós *A vallási kérdés Magyarországon a 19. században* címmel ír arról a sokszínű vallási helyzetről, amely a 19. században jellemezte a Monarchia keleti felét. A hangsúlyt a protestáns felekezetek emancipációs folyamatának bemutatására helyezi. A vallási kérdés ekkor „nem az egyének lelkiismereti és vallásszabadságának kérdéseként jelentkezett, hanem az egyes egyházaknak mint intézményeknek a többség és az államhatalom vallását képviselő katolikus egyházzal, illetve a jogokat a katolikus egyház nevében korlátozni kívánó államhatalommal szembeni küzdelemként” – ahogy a szerző megfogalmazza. Hiányzott az egyház- és vallásellenes államhatalom és az ilyen jellegű intézkedéseket támogató társadalmi bázis is.

A következő tanulmány szerzője Régis Ladous, aki az 1905. évi törvény és a francia katolicizmus kapcsolatát fejtegeti. A professzor alapvetően kiáll a törvény mellett, elemzi az 1905. évi és az azt kiegészítő, későbbi törvények tartalmát, és végigköveti azt a folyamatot, amely a törvény Szentszék általi elismeréséhez vezetett. Úgy véli, hogy a törvény nem valósította meg a teljes szeparációt és az egyházi vagyont mértéktelen elkobzását. Sokkal inkább volt ez „korlátozott szétválasztás és még korlátozottabb vagyoneklobzás”, ahogy Émile Poulat-t idézve

a szerző írja. A vagyonekobbzást Ladous X. Pius pápa kezdetben tanúsított teljes elutasításának tudja be, a részleges szétválasztást pedig azzal igazolja, hogy az istentiszteleti helyek épületeit az államnak kell fenntartania.

Valentine Zuber a francia protestánsok szerepét vizsgálja a szeparációs folyamatban. A francia protestantizmus különleges kapcsolatban áll a laicitással. Kedvező volt számukra az a helyzet, amelyben a különböző vallások egyenlő jogokat kaptak – hisz a katolikusok voltak számszerű fölényben –, és támogatták az állami és egyházi szféra szétválasztását is. Nem okozott gondot számukra a törvényben foglaltak megvalósítása, a kultuszközösségek megszervezése, sőt az 1905. évi törvény megalkotói között szép számmal találhatunk protestánsokat is, ahogy azt Zuber kiemeli. Ugyanakkor a protestánsok felemelték a hangjukat akkor is, amikor a laicizmus vallásellenes irányba fordult. A laicitást ma is támogatják, és benne a demokrácia zálogát látják.

A következő írásban Hatos Pál arra vállalkozik, hogy felvázolja a magyar egyháztörténet fontosabb történéseit az 1945 és 1989 közé eső időszakra vonatkozóan. A szerző először betekintést ad a korszakkal foglalkozó történetírás szempontjaiba, majd ismerteti azokat a fordulópontokat, amelyek a kommunista állam és az egyház viszonyát meghatározták. Ezt követően a Vatikán keleti politikájába és a II. Vatikáni Zsinat hatásaiba nyerünk betekintést. Hatos Pál azzal a javaslattal zárja tanulmányát, hogy a közelmúlt magyar katolicizmusát érdemes lenne a protestáns egyházak történetével és a térség más országainak katolikus egyházaival összehasonlítani.

A következő nagyobb egység a jelenkori vallási-politikai vitára összpontosít. Az első tanulmány Jean-Michel Ducomte tollából *A laicitás francia modellje: a jelző nélküli laicitás* címmel látott napvilágot. Itt a szerző széles, máig tartó történeti áttekintést adva egy olyan laicitás mellett érvel, amelyet nem szükséges külön jelzőkkel (mint például „nyitott”, „plurális” vagy „toleráns”) ellátni, ahogy arra ma sokszor sor kerül. Ducomte szerint „a laicitás egyetlen ideológiai, azaz elhajlásra, értelmezésre, átértékelésre hajlamos megközelítést sem takar.” Ez szerinte egy olyan „társadalomszervezési mód”, amelynek alapja az, hogy a közhatalom és az egyház nem illetékes egymás ügyeibe beleszólni.

A következőkben Fejérdy András határoz meg olyan ütközési pontokat, amelyek mentén a demokrácia és a vallás – szűkebb értelemben a katolikus egyház – viszonya az elmúlt kétszáz évben jellemezhető. Ezek az ütközési pontok az abszolút értékek képviseletéről, a polgári szabadságjogokról, a vélemény- és vallásszabadságról, valamint az állami és egyházi szféra szeparációjáról alkotott különböző elképzelések. A szerző tanulmánya végén öt pontban összegzi a történelemből levonható tanulságokat, amelyek szem előtt tartása elengedhetetlen ahhoz, hogy a demokratikus állam és a katolikus egyház békében és egymással konstruktívan együttműködve élhessen.

Jean-Claude Monod szintén a demokrácia és a vallás viszonyát vizsgálja. Szerinte annak ellenére, hogy a szekularizáció vadhajtásai a demokrácia zsidó-keresztény gyökereit tévesen tagadják, nem helyes a demokráciát csupán ebből a hagyományból eredeztetni. Szerinte amellet, hogy ezt nem tagadjuk, helyet kell biztosítani más kultúrák örökségének is. A szekularizáció a szerző szavaival élve „önmagukra irányuló munkára” kötelezi a vallásokat és az államokat is, hogy

ezáltal korlátozzák saját magukat.

Jean-Dominique Durand *Vallások viták keresztüztében az európai társadalomban: kultúra és identitás között* címmel az előbbi szerzővel ellentétben a vallások szerepét hangsúlyozza a laicitással kapcsolatban. Kiemeli Európa keresztény gyökereit, és elemzi azt a hatást, amit az új kultúrák, így az iszlám megjelenése fejtett ki az francia és az európai identitástudatra. Szerinte a legnagyobb kihívás, amivel most szembe kell néznie Franciaországnak és egész Európának, „átlépni egységes nemzetből sokszínű nemzetbe”.

Jean-Paul Willaime szintén a vallások fontosságáról ír. Az „elismerés és párbeszéd laicitásáról” beszél, amely meghatározza nemcsak az Európa Unió alapvető okmányainak hangvételét, hanem ez az, ami az európai országok nagy többségét jellemzi. Európa nyitott a vallások társadalmi életben való részvételére, és ez alól Franciaország sem kivétel. Willaime úgy gondolja, hogy Franciaországban „a hivatalos semlegeség mögött, amely tartózkodó és nem elismerő a vallási közösségekkel szemben, a gyakorlatban az elismerő laicitás egyik formája működik”.

A kötet Schanda Balázs tanulmányával zárul, aki alkotmányjogi szempontból vet egy pillantást demokrácia és vallás viszonyára. Az európai államok világnézetileg semlegesnek mondhatók, de ez nem jelenti azt, hogy értéksemlegesek és közömbösek lennének. A szerző arra hoz példákat, hogy az európai bíróságok hogyan, milyen elvek szerint járnak el a vallásszabadsággal kapcsolatos ügyekben. A tanulmány záró gondolata szerint nincs egységes európai modell állam és egyház viszonyában, de a vallásszabadságot ezek mind biztosíthatják.

A tanulmányokat követően pár oldalban bemutatásra kerülnek a szerzők, amelyből megismerhetjük rövid életrajzukat, legfontosabb kutatási területeiket és publikációikat.

A kötetről összességében elmondhatjuk, hogy érdekes adalékokat nyújthat a demokratikus államok – elsősorban Franciaország valamint Magyarország – és az egyházak jelenkori kapcsolatának megismeréséhez, de a benne foglalt tanulmányok csak rövid és felületes áttekintést jelentenek. A téma megérdemelne egy komolyabb, nagyobb szabású kutatást is. A szerzők történelmi áttekintéssel alapozzák meg mondanivalójukat, de ez is csak szűk keretek között valósult meg. Ugyanakkor különböző nemzetiségű és eltérő gondolkodású kutatók szólalnak meg, akik véleményük ismertetésével árnyalhatják a témáról alkotott elképzelésünket.

Kritikaként említhetjük továbbá, hogy a vallás és az egyház fogalmak sok esetben összemosódnak, a használat során keverednek. A jegyzetapparátussal kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a tanulmányok lábjegyzetekkel egyenetlenül ellátottak, és nem jellemző kiadatlan levéltári források használata, rájuk történő hivatkozás.

Szembeötlő, hogy a francia szerzők, bár eltérő utakon, de mindannyian kiállnak a szekularizáció, a laicitás és a fennálló francia rendszer mellett. Ítélni nehéz, hisz a mára kialakult helyzet sok küzdelem árán jött létre Franciaországban, de mindenképp érdemes elgondolkozni azon, hogy a jövőben hogy biztosítható az egyházak és az állam harmonikus együttműködése.

(ism.: *Bolf Barbara*)

[a cikk
elejére.](#)

[a vissza a
tartalomjegyzékhez.](#)

Galla Ferenc: Pápai kinevezések, megbízások és
13. felhatalmazások. Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság
évfolyam területére. (1550–1711)
1. szám Budapest – Róma, Pázmány Péter Katolikus Egyetem –
A. D. MMXII Gondolat Kiadó, 2010. (Collectanea Vaticana Hungariae II/3.)
200 old.

Galla Ferenc ezen kötete a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Gondolat Kiadó vatikáni – magyar történeti sorozatának keretei között látott napvilágot. A sorozat egyik kiemelten fontos feladatának tartja, hogy a 20. században bekövetkezett történelmi változások folyamán kéziratban maradt római kutatási anyagokat közölje. Jelen kötet ennek a célkitűzésnek tesz eleget.

Galla Ferenc adatgyűjtését tudatosan bontotta fel két részre. Az anyag első része még napvilágot látott a Levéltári Közlemények 1946-os évfolyamában, azonban több kiegészítést és részletekben való közlést megakasztottak az 1947-49-es években lezajló események, így a munka második fele fiókban maradt egészen mostanáig. Galla jelen forráspublikációjában a 20. század első negyedszázadában megjelenő kivonatoló módszert alkalmazta, azaz a forrásokat magyar nyelven kivonatolva közölte, kiegészítve eredeti nyelvű idézetekkel.

Az adatközlés kis átfedéssel tökéletesen beilleszkedik a mai hódoltság és missziótörténeti kutatásokba. A kora újkorban a hitegység felbomlásával, a világmissziók kialakulásával és a török hódítás következtében elszakadt területeken a szükség egyre sűrűbben vette igénybe a pápai felhatalmazásokat. A világi papok és szerzetesek sokszor olyan helyeken működtek, ahol sem plébánosok, sem püspökök nem voltak, így az ügymenet gyorsabb haladása érdekében szükségük volt ezekre a felhatalmazásokra, hogy előljáróik feladatait elláthassák. Nem is beszélve a hitüket elhagyó klerikus és világi emberek tömegeiről, akiket csak pápai felhatalmazással lehetett fel vagy visszavenni az Egyházba. Találunk forrásokat például olyan esetekre, hogy a pápa felhatalmazást adott arra alkalmas és magasan képzett egyháziaknak a tiltott könyvek olvasására. A cél világos volt, meg kellett cáfolják a könyvek tételeit. Probléma volt még a megfelelő klerikus utánpótlás is, hiszen a hódoltság területén állandó jelleggel lépett fel ez az égető kérdés. Ilyen esetekben szintén felhatalmazásokra volt szükség, hiszen nem volt elég pap a misézési feladatok ellátására, vagy éppen a hívek lelki gondozására sem. A forrásokon szinte visszatérő motívumként hullámszik végig a házasság problémája is, a hívek ugyanis tömegesen választották a protestantizmus vagy éppen az iszlám által nyújtott, jóval enyhébb lehetőségeket. A felhatalmazások által nyújtott jogkört a probléma nagysága tágította és a helyzet lehetőségei szűkítették. Értelemszerűen a legnagyobb mozgástérrel a pogányság és protestantizmus által uralt területeken lévő misszionáriusokat ruházták fel.

A források, amiket Galla közöl, jellegükben követik a korszak változásait. Gondolok itt arra, hogy az 1572-es évtől még a meglévő fakultások megerősítésére irányulnak a kérelmezések, a 90-es és a századforduló éveiben már vizitációs felszólításokkal és kérelmezésekkel egyaránt találkozunk. A század elején még a különböző szerzetesrendek kiváltságait újítja meg, de a 1612-es évtől már konkrét

missziószervezésre találunk anyagokat. A 120. sz. forrás például Simon bosnyák pap kérését tárja elénk, aki a Hódoltság missziós lelkipásztori megszervezését, valamint iskolákat, pénzt, vallási kellékek beszerzését kéri. A kérés teljesítésén felül kapott még öt ajánló levelet, hogy még több alamizsnát gyűjthessen, és a már meglévő kiváltságait is meghosszabbították. 1624-től már pásztorkodásra szólítják fel az olyan helyen élő bosnyák ferenceseket, ahol nincsenek plébánosok. Három évvel később már az eretnesség bűne alól is kapnak feloldozási jogot, és még ebben az évtizedben találunk forrást arra, hogy a Szentszék már ellenőrzi, kinek milyen felhatalmazásokat ad. Érezhetően, ahogy halad előre a katolikus ügy, úgy jelennek meg az egyre határozottabb és jobban szervezett döntések. 1631-ben például már magyar ferencesek kapnak felhatalmazást, hogy térjenek vissza téríteni, sőt a munka hatékonyabb végzése érdekében tiltott könyveket is olvassanak. Természetesen a helyzet még mindig nem kielégítő, így olyan megoldások is születtek, mint az 1635-ös év forrásaiban hozottak: az eretnességbe visszaesők is feloldozhatók, a nagy távolságok és a török miatt kialakult lelkipásztori vákuum következtében bármely püspöktől vagy „extra tempora” nyerhettek felszentelést a Gyöngyösön tanuló kispapok.

A kötetben hozott, 17. századra vonatkozó dokumentumokban folyamatosan kitűnik a folyamatos pénz és paphiány valamint a már említett házasság problémája. Erre példa a 219. forrás, ahol Vinkovics Benedek azon kesereg, hogy nincs elég pénze a megfelelő számú paptartásra, a bécsi Pázmáneum messze is van, és az amúgy is hatalmas érdeklődés miatt lehetetlen kihasználnia, így kéri, hogy licenciátusokat, továbbá „extra tempora” kispapokat szentelhessen. Az 1640-es évtől a források túlnyomó része gyakorlatilag csak a missziószervezést tárja elénk, és természetesen az ezzel járó egyéb ügyeket, mint a ministránsok nélküli misézést, a házassági ügyeket, az eretnekek feloldozását, tiltott könyvek engedélyezését, elhagyott plébániák, templomok elfoglalását vagy „eretnesség által megrontottak” újra felszentelését.

A kiadványt mind a szakemberek, mind a korszak iránt érdeklődők haszonnal forgathatják. A gyűjtés nem kifejezetten a missziótörténetre fókuszált, éppúgy megtalálhatók a források közt házasságra, eretnességre, papnevelésre, térítésre, misézésre és egyéb vallási élettel kapcsolatos dolgokra vonatkozó adatok a nem missziós területekről is, amelyek egy teljesen új szemszögből mutatják be a katolikus konfesszionalizáció menetét a Kárpát-medencében. Összegyűjtött adatai többnyire ismeretlenek. Az anyag használhatóságát és áttekinthetőségét nagyban növeli, hogy a kiadása folyamán utólagosan sorszámozással és Indexszel lett ellátva, így a mintegy 713 közölt forrás többnyire tiszta képet ad arról a majd' 200 éves kitartó küzdelemről, amit a Szentszék vívott a katolikus hívek lelkéért 1550 és 1711 között. A Collectanea Vaticana Hungariae sorozat és Galla Ferenc jelen munkájának célkitűzését tökéletesen jellemzi a történelemtudomány régi mesterének, Fejérfataky Lászlónak az a máig ható gondolata, miszerint: „Magyarország történelmét az olaszországi s elsősorban a vatikáni levéltárak ismerete nélkül megírni nem lehet.”

(ism.: Kisvarga Gábor)

13.
 évfolyam
 1. szám
 A. D.
 MMXII

Medgyesi Pál redivivus. Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról. Szerk.: Fazakas Gergely Tamás, Győri L. János.
 Debrecen, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 2008. 280 old.

A korábbi puritanizmussal kapcsolatos recepció elsősorban Medgyesi és a nála radikálisabb nézeteket képviselő Tolnai Dali János „párharcának” jegyében zajlott, jórészt jelentőségük összevetésében merült ki, amint arra Luffy Katalin historiográfiai összefoglalója is rámutat. Az 1980-as évektől azonban új szempontok jelentek meg a puritanizmus-kutatásban, melyek inkább a prédikációk vizsgálata felé billentették a mérleg nyelvét. A különböző szakterületek képviselői ezekből igyekeztek levonni a megfelelő kulturális, társadalmi, eszme-, mentalitás-, illetve egyháztörténeti és teológiai következtetéseket. Az elmúlt években ismét szárnyra kapott a magyar puritanizmus iránti ilyen irányú érdeklődés. A kutatások különös lendületet kaptak a külföldi – főként angliai – forrásokhoz való egyre tágabb hozzáférés lehetőségével. (Gondolok itt például a Lewis Bayly-féle *Practice of Piety* különböző kiadásaira és azok metszeteire, mely forrásául szolgált Medgyesi *Praxis pietatis* című művének.) Ezen eredmények új aspektusba helyezték a kutatásokat. Jelen kötet tanulmányai eme új eredmények bemutatására és a régiek összefoglalására törekednek.

A *Medgyesi Pál redivivus* című tanulmánykötet egy 2006-ban, a Debreceni Református Kollégiumban tartott konferencia anyagát öleli föl és foglalja össze. Apropója Lórántffy Zsuzsanna udvari lelkésze, Medgyesi Pál magyar nyelvű *Praxis pietatis* című műve 1636-os debreceni megjelenésének 370. évfordulója volt. Ezen alkalomból számos tudományterület magyar és erdélyi képviselői az irodalom-, művelődés-, egyháztörténet és teológia szemszögéből mutatták be a témában elért kutatási eredményeiket.

A könyv „címszereplője” Medgyesi Pál, a magyar puritanizmus egyik legmeghatározóbb alakja, aki ugyan magát nem tekintette puritánnak, ahogy arra Szabadi István is felhívja a figyelmünket Medgyesi egyházkormányzatról való nézeteit taglalva. A kötet nemcsak az ő munkásságát és fent említett művét igyekszik részletesen bemutatni, hanem a magyar és nemzetközi puritanizmus-kutatás eddigi eredményeit is az olvasó elé tárja. Noha a témával foglalkozó tudományterületek közt nehéz megvonni a határokat és keretbe foglalni a különböző kérdésköröket boncolgató problémákat, a szerkesztők mégis megpróbálták ezt. Alcímeket megfogalmazva hét témakörbe sorolták be az igen szerteágazó kérdéseket körüljáró tanulmányokat. A témakörök a következők: historiográfia; grammatika és retorika; teológia és hermeneutika; kegyesség és imádságtörténet; egyházpolitika; fordítás és terminológia; hatástörténet. Minden egyes értekezés jegyzetapparátusa a szakirodalom és források lehető legszélesebb körű ismeretéről és felhasználásáról tanúskodik. Az egyes írások végén olvashatók a szokásos angol és német nyelvű rövid összefoglalók, a kötet végén pedig szövegközlések kapnak helyet Medgyesi 1660 utáni életútjával kapcsolatban és munkáiból való részletek, megfelelő lapalji jegyzetekkel ellátva.

A kötet – a konferenciák anyagait összefoglaló tanulmánykötetek sajátosságaihoz híven – hihetetlenül széleskörű, sok szempontú, részletes bemutatásra törekszik. Épp ez a műfaji megkötés adja erősségeit és esetleges gyengeségeit is. Legnagyobb előnye talán, hogy egy-egy részterületet, problémát a lehető legalaposabban jár körül. Említhetném itt az elsőre egészen apróságnak tűnő dolgok jelentőségét megvilágító írásokat, úgymint a Medgyesi által gyakran használt kifejezések (például a „jajj” A. Molnár Ferenc, vagy a „keserű-édes” Csorba Dávid tanulmányában) és kontextusuk részletes elemzését, vagy a magyar nyelvű *Praxis*-kiadások metszeteinek Oláh Szabolcs által történt összevetését és részletes ikonográfiai vizsgálatát imádkozás-történeti aspektusba helyezve.

Az olyan hatástörténeti adalékok is összefüggéseikben szervesen illeszkednek a Medgyesiről és művéről kialakított képbe, mint Drégelypalánki János kései, a prédikáció műfajához idomított *Praxis*-átdolgozása Győri L. János tanulmányában, vagy Pesti Brigitta tálalásában a Medgyesi-korabeli olvasóközönség összetétele. Tóth Zsombortól megtudhatjuk, milyen hatással volt a „puritán félelem” a történetíró Cserei Mihályra. Mikó Gyula írásában az ortodox vonalat képviselő nagy ellenlábás, Geleji Katona István prédikációinak Medgyesi általi kritikája pedig éppen az előbb felsoroltak fonákjára példa.

A *Praxis pietetatis* mellett más írásai is előkerülnek. Például az egyszerű embereket a helyes imádkozás és – a *Praxis*hoz hasonlóan – a helyes protestáns életvezetés fortélyaiiba bevezető *Lelki A-BE-CE*, melynek kateketikai jelentőségét Fekete Károly tárgyalja; vagy a *Dialogus politico-ecclesiasticus*, mely párbeszéd formájában fejti ki Medgyesi nézeteit a világiaknak az egyházkormányzatba való bevonásáról és a világi és egyházi tisztségek szétválasztásáról Szabadi István tolmácsolásában.

Nem mehetek el amellett, hogy legalább néhány szóval ne méltatnám a kötet illusztrációit is, noha ezek csupán egy, a Fazekas Gergely Tamás által írt tanulmányban szerepelnek. A szerző a különböző angol és magyar nyelvű *Praxis*-kiadások könyvborítóin található metszeteket vetette össze, így a témából eredően ehhez elengedhetetlennek minősülnek a képi ábrázolások. Mégis ezen metszetek közelebb hozzák, testközelibbé teszik a kötet többi tanulmánya által is taglalt korabeli kegyességről és a puritanizmusról való gondolkodás megértését a mai, vizuális kultúrán nevelkedett olvasóközönség számára.

A könyv egyetlen hátránya talán – ami, mint említettem, az ilyen kötetek műfaji sajátosságainak hozadéka –, hogy mivel számos különféle tudományterület képviselői, nagyon eltérő módszerekkel és szempontok szerint dolgozva vizsgálták a témát, ez könnyen széttöredezettséghez és a részletekben való elveszéshez vezethet. Nehéz ezeket a részterületeket összeegyeztetni. Az egyes tanulmányok által tárgyalt problémák igen sokfélék, jelentőségük is eltérő. A Luffy Katalin által írt historiográfiai összefoglaló például nagy területet átfogó egységes kép kialakítására törekszik, míg Petróczi Éva *Régi bort új tömlőbe* alcímű írása egy-két újonnan felfedezett apró kiegészítéssel él Medgyesi életrajzával és Bayly-fordításával kapcsolatban. Ezek fontosságát azonban eltérő természetük miatt nem lehet összemérni. Mindkettőnek van létjogosultsága, és mindkettő jelentős a maga nemében.

Látszólag kissé kilóg a sorból Oláh Szabolcs mélyreható prédikáció-elméleti fejtegetése, mely a puritánoknak az isteni ige által való önmegértését taglalja. De ez is megtalálja helyét a tanulmányok sorában a puritánoknak az üdvözülés bizonytalanságától való félelmének kiemelésével (mely egyébként a Praxis-olvasó Csereiné is megjelenik), illetve Medgyesi, a prédikációk gyakorlati hasznával (*ususaival*) kapcsolatos nézeteire való visszautalással.

A szerteágazó témákat és különböző határterületeket figyelembe véve szinte képtelenség az egész kötetre kiterjedő egységes koncepció keretei közé szorítani a tanulmányokat. Bár a jelen kötet alcímek megfogalmazásával megpróbálkozik ezzel.

Mindazonáltal ha közös nevezőt kéne a kötet írásai közt találni, az talán – ahogy a könyv címe is ígéri – a 17. századi magyar puritanizmus, pontosabban – a magát puritánnak ugyan soha nem valló – Medgyesi Pál személye, illetve *Praxis pietatis* című népszerű műve lehetne. Valamiféle végső összegzést, „egyetemes tanulság” megfogalmazását azonban mégsem várhatunk a kötettől, de ez nem is feladata. Viszont kifejezetten erőssége, hogy megannyi értékes információt szolgáltat egy kötetbe gyűjtve a szakma képviselőinek a Medgyesi-életmű vitás vagy eddig fehér foltot képező kérdéseiről, illetve a magyar puritanizmus háttéréről.

(*ism.: Kovács Katalin Anita*)

[a cikk
elejére.](#)

[a vissza a
tartalomjegyzékhez.](#)

13. Hubert Wolf: A pápa és az ördög. A vatikáni levéltárak és a
 évfolyam Harmadik Birodalom. Ford.: Paulik Péter.
 1. szám Budapest, Szent István Társulat, 2010. 311 old.
 A. D.
 MMXII

A Szentszék archívumainak XI. Pius pontifikátusára vonatkozó iratanyaga megnyitását mind a laikus, mind a tudományos közvélemény részéről élénk érdeklődés övezte, különösen mivel hozzáférhetővé váltak azok a dokumentumok, amelyek alapján egy sokkal tisztább, vagy legalábbis árnyaltabb képet reméltek megrajzolni a holokauszt idején hallgatással vádolt, viták keresztüztüében álló Eugenio Pacelli, a későbbi XII. Pius pápa személyéről és müncheni, berlini nunciusként, majd bíboros államtitkárként betöltött szerepéről. A nyitás három lépcsőben történt: 2003-ban az Államtitkárság Rendkívüli Egyházi Ügyek szekciójában a Bajorországra és Németországra vonatkozó 1922-1939-es iratok, illetve a Vatikáni Titkos Levéltáron belül a müncheni nunciatura 1922-1934-es és a berlini nunciatura 1922-1930-as anyagai váltak hozzáférhetővé.^[1] 2004-től kutatható az 1939 és 1947 között fennálló Hadifogoly Információs Iroda anyaga,^[2] 2006-tól pedig az összes XI. Pius pápasága (1922-1939) során keletkezett irat.^[3] A nyitásokra reflektálva számos, a hozzáférhetővé vált gazdag forrásanyagból merítő tanulmány és kötet jelent meg.^[4] Ezek sorába illeszkedik ez a kiadvány is, amely eredetileg 2008-ban, német nyelven látott napvilágot. Különösen figyelemreméltó, hogy már két évvel a kiadása után, 2010-ben elkészült a magyar fordítása. Ezt azért is fontos hangsúlyozni, mert így a hazai közönség anyanyelvén új és releváns nemzetközi kutatási eredményeket tesz széles körben elérhetővé azok számára is, akik esetleg idegen nyelvi ismeretekkel nem rendelkeznek, viszont a téma érdeklődésük középpontjában áll.

A mű szerzője Hubert Wolf professzor, a münsteri egyetem tanára, aki 2000-től a Német Kutatási Közösség által támogatott program keretében a római inkvizíció és az Index kongregáció tevékenységének feltárásán munkálkodó team vezetője, s már több publikációja látott napvilágot hasonló témában.^[5]

A könyvnek már maga a címlapja is figyelemfelkeltő. Az eredeti német kiadással ellentétben, ahol a borítón pusztán a szerző neve, a kiadó és a cím található piros és fehér betűkkel, a magyar kiadás sajátossága, hogy itt Eugenio Pacelli bíboros államtitkár kitárt karú alakja tölti be a címlapot. A fotó az 1938-as XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson készült, amely történetesen Budapesten került megrendezésre, s ahol Pacelli a pápa legátusaként vett részt. Ezáltal a magyar olvasóközönséghez már a könyv borítója közelebb hozza a bíboros államtitkár alakját. Maga a főcím (*A pápa és az ördög*) meglepő, első olvasásra hatásvadásznak tűnik, viszont belelapozva a könyvbe rögtön érthetővé válik, hogy a szerző miért ezt választotta. Erre magának XI. Piusnak a kijelentése szolgáltatott alapot, aki az 1929. május 15-i kihallgatáson a következőket mondta: „Ha akár egyetlen lélek megmentése lenne a tét, s ezzel nagyobb kárt lehetne elhárítani a lelkektől, akkor magával az ördöggel is tárgyalásba mernénk bocsátkozni.” (11. old.) S a gyakorlatban is többször hajlandó volt tárgyalni olyan személyiségekkel, például Adolf Hitlerrel, akik kormányzásuk alatt – különösen az erkölcsi és természetjogi

törvények semmibe vételével – rászolgáltak arra, hogy egyesek a megtestesült gonoszként emlegetessék őket. Az alcím (*A vatikáni levéltárak és a Harmadik Birodalom*) pontosítja, közelebbről megjelöli, hogy miről is lesz a kötetben szó. Ahogy Hubert Wolf maga is leírja, azt igyekezett rekonstruálni öt kiválasztott témakör alapján, hogy hogyan látták Rómából az 1917 és 1939 közötti Németországot. Tehát elsősorban a pápa és a vatikáni tisztviselők szemüvegén keresztül láttatja a történéseket.

Művét bevezetéssel indítja, melyben a vizsgált kérdést történeti kontextusba helyezi. Egyszerű, közérthető nyelven vázolja azokat a kihívásokat, amelyekkel XI. Piusnak pontifikátusa alatt szembesülnie kellett. Ismerteti a vatikáni levéltárak időről időre történő megnyitásainak, különösen a kötet megírásának háttérét adóknak a körülményeit, s élethűen mutatja be saját tapasztalatai alapján az *Archivio Segreto Vaticano* pezsgő tudományos légkörét, amely nemcsak a történeti kutatásnak, hanem egyben a nemzetközi tudományos eszmecsereinek is kiváló terepe, az eligazodáshoz gyakorlati tanácsokkal szolgálva. Röviden arra is utal, hogy mely művekre támaszkodott a kötet megírásakor, s hogy a különböző álláspontok részletes tárgyalásától eltekint. Feltehetően, mivel a téma nagyon népszerű a kutatók körében, így az egyes vélemények gondos elemzése és ütköztetése jelentősen megnövelte volna a terjedelmet.

A bevezetést követő öt nagyobb fejezet, amelyek mindegyike további alfejezetekre oszlik, mind egy-egy figyelemfelkeltő címmel, egy-két szavas kérdéssel kezdődik, melyek nagy része levéltári forrásokból vett találó idézet.^[6] Első olvasásra meglepőek, mondhatni kissé provokatívak, de nagyon jól megragadják az egyes problémakörök lényegét. Mellettük a cím részeként egy-egy hosszabban megfogalmazott mondat áll, ahol az időkeretet és a pontos témát jelöli meg a szerző.

Az első fejezetben Pacelli müncheni és berlini nunciusi küldetését veszi górcső alá a nunciusi jelentéseken, utasításokon keresztül vizsgálva a történéseket és a főbb problémákat. Az általánostól halad a konkrétum vizsgálatára felé. Ahhoz, hogy az olvasó tisztában legyen Pacelli nunciussal és Róma kapcsolatával, először egy pár közérthető, mégis markáns mondattal rajzolja meg, hogy általában egy nuncius milyen utasításokat kap küldetése elején a központtól, milyen gyakorisággal, milyen kérdésekről kellett beszámolnia, és a hivatal leadásakor milyen kötelezettséggel bírt. Ezen főbb pillérek mentén vezeti a gondolatsort a konkrét esetre alkalmazva. Rávilágít Pacelli gondolkodásmódjának meghatározó elemeire, mely szerint az egyes német püspökök értékelésénél fontos szempont volt a Rómához való hűség, római vagy ahhoz közeli neveltetés és a nuncius utasításainak elfogadása. Kitér a Centrumpárt szerepére, valamint arra is, hogy milyen tapasztalatokat szűrt le Pacelli müncheni és berlini nunciusi éveiből. Jelentős például, hogy az 1917-es békeközvetítés kudarcából táplálkozhatott az a meglátása, hogy a Szentszéknek nemzetközi konfliktusok esetén mindig szigorú semlegességet kell tanúsítania, hiszen a Szentatya *padre commune*, a német kultúrharci tapasztalataiból pedig, hogy míg a lelkipozítás garantálva van, a politika ügyeibe a Szentszéknek nem tanácsos beavatkozni.

A második nagyobb részegység az antiszemitizmus kérdését állítja középpontba egy zsidóbarát papi közösség, az *Amici Israelii* 1928-as betiltása kapcsán, amely a nagypénteki liturgiából a zsidókra alkalmazott „perfidi” jelzőt szerette volna

töröltetni. A szerző a vatikáni bürokrácia útvesztőinek szemléletes bemutatását adja, megismertetve az olvasót a Rítuskongregáció és a Szent Offícium bonyolult ügymenetével. Számos jelentős kérdést vet fel, például a keresztény antijudaizmus és a faji antiszemitizmus elhatárolásának, illetve esetleges kontinuitásának kérdését. Finom érzékenységgel mutatja be a Kúrián belül megnyilvánuló véleménykülönbségeket. Nem elégszik meg a szóban forgó ügy hátterének és körülményeinek, valamint következményeinek feltárásával, hanem a nagypénteki liturgiában a vitatott részek további sorsát is végigköveti.

A következő nagyobb fejezet rendkívül érdekes kérdést tárgyal, a birodalmi konkordátum előtörténetét. Többek között arra keresve a választ, hogy van-e összefüggés a között, hogy a Centrumpárt 1933. március 24-én megszavazta a felhatalmazási törvényt, március 28-án a püspökök visszavonták a nemzetiszocializmust elítélő nyilatkozatot, s áprilisban megkezdődtek a tárgyalások a konkordátumról, illetve vajon Rómából kezdeményezték-e ezeket. Ennek megválaszolásához széles körű áttekintést nyújt a római Kúria megváltozott ügymenetéről, Pacelli bíboros államtitkárnak a pápával és a különböző diplomatákkal folytatott kihallgatásairól,^[7] s ismerteti Orsenigo berlini nuncius jelentéseit a német politikai helyzetről.^[8] Kiválóan mutatja ki a szerző, hogy ha Pacelli bíboros államtitkár irányította volna az eseményeket, akkor bizonyára nem lett volna hajlandó engedményekre ellenszolgáltatás nélkül.

Ezt követően egy meglehetősen kényes téma kerül terítékre: a zsidóüldözések és a Vatikán hallgatása. Wolf számos konvertita és zsidó által írt levelet elemez, amelyekre gyakran nem érkezett Rómából válasz. Köztük az 1998-ban szentté avatott Edith Stein levelét, aki a beuroni főapáton keresztül küldte kérését a Szentatyához, s így legalább – rajta keresztül – egy rövid, noha meglehetősen diplomatikus választ kaphatott. Sőt, levele az 1933. április 20-i, a pápának a bíboros államtitkár részére adott kihallgatáson szóba került, amely eddig a kutatás számára ismeretlen volt. A szerző érdeme, hogy sikerült meghatároznia a közvetítő személyét. Arra is rámutat, hogy a németországi egyre erősödő zsidóüldözés ellenére a téma alig kerül szóba a Vatikánban. XI. Pius pápaságának utolsó éveiben állt be egy jelentős fordulat, ugyanis a beteg egyházfő ekkor elhatározta, hogy határozottabban fellép a nemzetiszocializmussal, annak faji ideológiájával és a zsidóüldözéssel szemben. A fasizmus ellen írt egy beszédet, valamint a fajelméletet elítélő enciklikát készíttetett elő. Végül egyik sem jelent meg, Pacelli döntésének köszönhetően. A szerző gondos mérlegelést követően arra a következtetésre jut: XII. Pius is szívesen szólalt volna fel nyilvánosan, de neki meg volt kötve a keze, mivel a világ katolikusaiért volt felelős. Itt visszatér az előzőekben már említett, a Szentatya „padre commune” gondolata.

Végül a kötet utolsó nagyobb fejezete a dogma vagy a diplomácia, „zelante” vagy „political” magatartás előtérbe helyezésének izgalmas kérdését boncolgatja német példákon keresztül, s rámutat arra, hogy több esetben az utóbbi érvényesült. Például bár a dogma felett őrökődő Szent Offícium arra hajlott, hogy a németországi ökumenikus mozgalmat el kell ítélni és az erre vonatkozó dokumentumot az *Acta Apostolicae Sedis*ben megjelentetni, viszont Pacelli ügyes diplomáciával elérte, hogy ezen utóbbira ne kerüljön sor, hanem a német püspökök saját kezdeményezéseként tüntessék fel, így nem befolyásolhatta negatívan a konkordátum-tárgyalásokat. Ugyanígy a „political” irányzat volt erőteljesebb a rasszizmus és nemzetiszocializmus kérdésével foglalkozó „syllabus” határozatlan

időre történő elnapolásában, illetve abban, hogy Hitler *Mein Kampf*ja sem került Indexre.

A kötetet köszönetnyilvánítás, időrendi táblázat, irodalomjegyzék és névmutató egészíti ki. A kronológia súlypontját az egyház szempontjából meghatározó egyetemes, különösen a német események adják 1914-től 1939-ig hasznos áttekintést nyújtva. Az irodalomjegyzékben a szerző minden fejezethez kapcsolódóan az adott témában fellelhető szakirodalom rendkívül széles spektrumát vonultatja fel, lehetőséget adva az olvasónak a témában további elmélyedésre. Végül a névmutató a kötetben szereplő személyeket könnyen visszakereshetővé teszi.

Összességében elmondható, hogy Hubert Wolf könyve jól felépített, a német tudományosság és precizitás, összefüggések gondos feltárása keveredik benne néhol olvasmányos elemekkel, így mind a szakma, mind az egyszerű érdeklődők élvezettel forgathatják. Jól rámutat a leendő pápa, Eugenio Pacelli gondolkodásmódjának mozzatórugóira, kiemelve Róma központú gondolkodását, „politicalit” magatartását. Ugyanakkor számos olyan kérdés van, amelyet egyelőre megválaszolatlanul hagyott. Ezekre majd csak az újonnan megnyitott anyagok részletes és alapos elemzése, több év megfeszített kutatómunka adhat érdemi választ.

(ism.: Tóth Krisztina)

[a cikk elejére.](#)

[a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

[1] Archivio della nunziatura Apostolica in Berlino (Nunziatura Pacelli). Indice 1196. A cura di Kirsi Salonen. Città del Vaticano, 2003. 3. p. Illetve: A L'attività della Santa Sede nel 2003. Pubblicazione non ufficiale. Città del Vaticano, 2004. 1114.

[2] L'attività della Santa Sede nel 2004. Pubblicazione non ufficiale. Città del Vaticano, 2005. 1108.

[3] L'attività della Santa Sede nel 2006. Pubblicazione non ufficiale. Città del Vaticano, 2007. 1104. Némely megszorításokkal, amelyeket II. János Pál pápa a 2005. március 21-én kelt *La cura vigilantissima* kezdetű apostoli levél formájában kiadott motu proprio-jával együtt nyilvánosságra hozott Legge sugli Archivi della Santa Sede 39. §-ban említ.

[4] Ezek közül csak egy pár jelentősebbet említve: Besier, Gerhard: Der heilige Stuhl und Hitler-Deutschland. Die Faszination des Totalitären. Zusammenarbeit: Piombo, Francesca. München, 2004.; Sale, Giovanni: Hitler, la Santa Sede e gli ebrei, con documenti dell' Archivio Segreto Vaticano. Milano-Roma, 2004.; Neapolitano, Matteo Luigi – Tornielli, Andrea: Il Papa che salvò gli Erbei. Dagli Archivi del Vaticano tutta la verità su Pio XII. Casale Monferrato, 2004.; Fattorini, Emma: Pio XI, Hitler e Mussolini. La solitudine di un papa. Einaudi, 2007.; Tornielli, Andrea: Pio XII. Eugenio Pacelli un uomo sul trono di Pietro. Milano, 2007.; Marchione, Margherita: Pio XII. La verità ti farà libero. Città del Vaticano, 2008.; In difesa di Pio XII. Le ragioni della storia. A cura di Giovanni Maria Vian. Venezia, 2009. Ld. még 7. sz. jegyz.

[5] Ezek közül talán legismertebb: Wolf, Hubert: Index. Der Vatikan und die verbotenen Bücher. München, 2006.

[6] Ezek a következők: I. Semlegesíteni a rosszat?, II. Perfidi Iudaei?, III. Az ördöggel kötött paktum?, IV. Molto delicato?, V. Dogma vagy diplomácia?

[7] Pacelli ezekről készült feljegyzéseiből az 1930-as évre vonatkozóan nemrég jelent meg egy forráskiadvány: I »fogli di udienza« del Cardinale Eugenio Pacelli Segretario di Stato I (1930). A cura di Pagano, Sergio – Chappin, Marcel – Coco, Giovanni. Città del Vaticano, 2010. (Collectanea Archivi Vaticani, 72.)

[8] Cesare Orsenigo 1933-as jelentései online is olvashatók: Berichte des Apostolischen Nuntius Cesare Orsenigo aus Deutschland 1930 bis 1939. Teil I. Das Jahr 1933. Hrsg.: Brechenmacher, Thomas. Online: <http://194.242.233.156/> [2011. november.]